

V JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE MARRATXÍ 2018

Editat per l'Ajuntament de Marratxí
Disseny de la coberta i muntatge: CMYK
Maquetació i impressió: intelagencia.es
D.L.: PM 622-2019

V JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE MARRATXÍ 2018

Ajuntament
de Marratxí

#MarratxiESViu

www.marratxi.es

SALUTACIÓ

Benvolgudes i benvolguts,

És un plaer presentar-vos les comunicacions de les V Jornades d'Estudis Locals de Marratxí, celebrades el novembre de 2018.

El temps és el més valuós que disposem com a persones. Viure en societat implica dedicar part d'aquest temps a fer comunitat, a fer poble. Marratxí és un conjunt de nuclis històrics i d'altres nous que ben mereix l'interès i la curiositat dels estudiosos, per tal de comprendre millor com hem arribat fins aquí. Els treballs recollits en aquest volum en són un testimoni excepcional, ja que ens acosten a parts fonamentals del nostre ser com a municipi, des de les formes lingüístiques al comerç tradicional, des dels llinatges a les associacions veïnals.

La història de Marratxí l'han fet i la seguiran fent les persones que hi han arrelat, aquelles que hi vivim, i en definitiva, tots aquells que treballam per fer un municipi viu i ple de vida, de passat, present i futur.

Vull agrair la tasca de totes les persones que hi han dedicat el seu esforç i el seu temps en fer que coneguem millor el nostre municipi i la vida d'algunes de les persones que hi han viscut. I des d'aquí vos anim a que seguïu el seu exemple i sentiu curiositat pel nostre municipi, que vos endinseu en la seva història i diversitat, per a seguir fent un municipi viu i amb molt de futur.

Miquel Cabot Rodríguez
Batle de Marratxí.

COMISSIÓ CIENTÍFICA

La composició de la comissió científica ha estat la següent:

Dra. Maria Barceló Crespí

Catedràtica del departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts,
àrea d'Història Medieval de la Universitat de les Illes Balears

Victòria Alba Burguera Puigserver

Professora del departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts,
àrea d'Història Medieval de la Universitat de les Illes Balears

Antoni Ginard Bujosa

Geògraf i professor de la Universitat de les Illes Balears

Francesc Tomàs Mas

Historiador de l'art i personal de l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Marratxí

Julio Oncala Fernández,

en representació de les Biblioteques de Marratxí

Margalida Morales Simó,

en representació de l'Arxiu Municipal de Marratxí

Josep Ramis Salamanca

Regidor de Cultura de l'Ajuntament de Marratxí (amb veu i sense vot)

La comissió científica ha assumit la responsabilitat de l'organització i coordinació de les Jornades, així com ha estat l'encarregada de vetllar per la qualitat de les comunicacions.

ÍNDEX

NEGOCIS I COMERÇOS TRADICIONALS DES PLA DE NA TESA	13
<i>Bernat Cabot Llabrés</i>	
SOBRE LA PROVINENÇA DELS LLINATGES DE PÒRTOL I LLURS MALNOMS (1685-1975)	23
<i>Biel Massot i Muntaner</i>	
EL PATRIMONI LINGÜÍSTIC DE MARRATXÍ AL <i>DICCIONARI CATALÀ-VALENCIÀ-BALEAR</i>	54
ESTUDI, CLASSIFICACIÓ I POSADA EN VALOR	
<i>Cristian Raúl Sánchez Curto</i>	
LES EVIDÈNCIES HUMANES MÉS ANTIGUES CONSERVADES DEL TERME DE MARRATXÍ. BOTONS PERFORATS EN V I EL FRONTAL INFANTIL TREPANAT DEL COVAL DE SON COS	65
<i>Enric Ragnar Backman Pylkkanen</i>	
MATIES Crespí Vidal, sacerdot, religiós i missioner, «APÒSTOL DE LA PATAGÒNIA»	79
<i>Antoni Ginard Bujosa</i>	
LA PLATAFORMA CIUTADANA “GENT DE MARRATXÍ”	103
<i>Guillem Ramis i Moneý</i>	
NATURA, JARDÍ I PATRIMONI AL PARC DE SANT MARÇAL	120
<i>Pere Llofriu</i>	

NEGOCIS I COMERÇOS TRADICIONALS DES PLA DE NA TESA

Bernat Cabot Llabrés

Són molts els dissabtes horabaixa que he passat fent una xerradeta amb els padrins i padrines des Pla de na Tesa, les històries de les seves vides m'han fet traslladar a un altre temps. Molts d'ells havien tengut un petit negoci i em contaven les seves inquietuds, les seves dificultats per sobreviure i com era el seu dia a dia, la seva vida en aquell temps.

Aquest tema em va semblar interessant i vaig pensar que estudiant els negocis tradicionals des Pla de na Tesa, descobriríem un poc la història del nostre poble, dels nostres padrins, ja que han sorgit diferents negocis i comerços segons les necessitats. Molts d'ells han desaparegut a dia d'avui, i també les cases que ocupaven, però ens diuen molt de les seves vides, de les famílies que s'hi establiren i a què es dedicaven.

Si vos sembla vos contaré tot el que sé i que m'han contat dels negocis que hi ha hagut al meu poble, des de can Membre fins fa uns anys.

CAN MEMBRE

Si parlam de comerços, és obligat començar pel més antic, propietat de la família Crespi, documentat l'any 1830 com la Taverna de Can Membre. L'any 1880, aquí mateix també obriren una botiga. El 1916, per motius de salut, traspassaren el negoci a la família Dols, que el regentà fins a 1922, en què tornà a la família Crespi i que el dugué fins a l'any 1964. A partir d'aquí i fins a dia d'avui s'han fet contractes a diferents famílies.

A les cases de Can Membre hi havia, a més de taverna i botiga, barberia i un petit teatre on es solien fer bregues de galls. Avui en dia, els pladenatesers encara podem gaudir de les cases i el cafè de Can Membre, els propietaris del qual continuen sent la família Crespi.

Mestre Jordi Bestard, barber de can Membre

HOSTAL

Un altre comerç que podia ser més antic que Can Membre però que he trobat documentat dos anys després, és l'Hostal d'en Vador, a les cases de Can Vador, figurant com a propietària la senyora Antònia Ana Moyà.

Cases de Can Vador

FUSTERIES

El 1845 ja es trobaven en funcionament tres fusteries, les de Mateu Homar, Bartomeu Sabater i Josep Salom, *Cal·lari*. Avui encara es conserva l'antic porxo de la fusteria de Can Cal·lari amb les eines penjades a la paret.

Una vegada construït el nou oratori de Sant Llàtzer, la població cresqué i s'agrupà al seu voltant i sorgiren nous comerços.

CAL DUENYO

El senyor Antoni Covas obrí una botiga a les cases de Cal Duenyo, l'any 1864.

FERRERIA

El 1867, el senyor Baltasar Pocoví obrí una ferreria, Cas Ferrer, que ha estat oberta fins a 2018.

TEIXIDORS

La casa número 20 del camí de Can Frontera és anomenada com Cas Teixidors.

He trobat tres documents del segle XIX i un del segle XX, que fan referència a teixidors, però no he pogut aclarir si algun dels teixidors que figuren als documents, donen nom a aquesta casa. El primer és del senyor Joan Gallar Sabater, que obrí un negoci amb uns telers i una botiga de roba l'any 1874. També d'aquell mateix any he trobat documentat el senyor Bernat Llabrés, de Palma. L'any 1878, el senyor Jaume Moll Canyelles obrí un negoci amb quatre telers i l'any 1905 ja en tenia dotze.

Finalment, el 1934, el senyor Pedro Cabrer Torres va obrir el negoci amb vuit telers.

FÀBRIQUES

L'any 1870, el senyor Cristóbal Borrás va obrir una fàbrica de midó i cinc anys després, el senyor Gabriel Coll Humbert, una fàbrica de sabó.

MOLÍ FARINER

La senyora Catalina Serra, l'any 1877, era propietària del molí fariner que feia conjunt amb el molí de les cases d'en Meta. Va deixar de funcionar el 12 de febrer de 1883, ja que, a causa d'un fort temporal de vent, es varen rompre les aspes.

El molí era la casa número 208 entrant per la carretera d'Inca, avui ja ha desaparegut per l'ampliació de Son Bonet.

CAN CURT

Com he dit abans, una vegada fet l'oratori nou de Sant Llàtzer, les famílies s'agruparen al seu voltant. La família formada per Biel Vidal i Antònia Montserrat i els seus fills Joan, Pep, Biel, Bet Maria, Pixedis i Antònia va ser una d'aquestes. L'any 1880 es feren una casa, coneguda com Can Curt, al carrer de Sant Llàtzer, 6.

Els fills grans, Joan i Pep, tenien noves inquietuds i partiren cap a Amèrica, els pares per por que també partís el fill petit, l'any 1888 feren una casa al carrer de Can Frontera 44, anomenada també Can Curt, on obriren un forn, botiga i carnisseria i posaren d'encarregats del negoci el seu fill Biel, la seva germana Antònia i el seu espòs, Arnau Rigo Company.

El 18 de febrer de 1919 naixia a Can Curt, la filla d'Antònia i Arnau, li posen per nom Benita, set anys després queda òrfena de mare, per la qual cosa la seva tia Pixedis i el seu marit s'ocuparen d'ella i del negoci, ja que el tio Biel va fer realitat el seu somni de partir cap a Amèrica.

La senyora Benita es recordava que, quan era joveneta, partien amb el tio cap al mercat de Palma ben dematí, amb la somereta i el carretet, i feien la compra per a la seva botiga. El tio tornava amb la somereta i ella amb el tramvia del Pont d'Inca per fer més via i obrir la botiga de Can Curt.

De la carnisseria em va contar que tenien clientela fixa, perquè quan mataven un me ja havia d'estar tot venut, ja que no hi havia càmeres per conservar la carn. Quan mataven un porc era diferent, perquè si sobrava carn, en feien sobrassada o embotits.

També recordava que feren les darreres ensaïmades el 25 de novembre de 1958, per les noces del senyor Damià Buades i la senyora Joana Caldés, pocs anys després tancaren el forn.

La senyora Benita em va contar la vergonya que passava quan el que va ser el seu espòs, Tomeu Morro March, l'anava a festejar, perquè en totes les bigues de la casa hi havia sobrassades penjades i havien de festejar davall una perxa. Es veu que poc li va importar al novii perquè el dia 4 de març de 1946 es casaren.

El senyor Tomeu Morro va tenir el primer taxi del poble a la dècada dels anys cinquanta. Can Curt va estar obert des de 1888 fins a 1981, quan tancà com a negoci.

CAN MARQUÈS

El senyor Bartomeu Serra Marquès, l'any 1896, obrí una taverna a les cases de Can Marquès, al camí de Muntanya, 79, i la va mantenir oberta tres anys.

El 1931, el senyor Mateo Sureda Duran tornà a obrir el negoci. De 1941 a 1946 es posà al davant del negoci la seva germana, Margarita Sureda Duran.

L'11 de setembre de 1946, la senyora Margarita traspasà el negoci a Antoni Moll Sureda i aquest, l'any 1948, el traspasà al senyor Jeroni Jaume Capellà, el qual, juntament amb la seva dona, obrí una botiga i venda de vins. El senyor Jeroni el va traspasar el 8 de maig de 1953 a la seva cosina Magdalena Jaume Cabot i el seu espòs, Vicenç Mates Jaume, que seguiran amb la botiga i la venda de vins fins a l'any 1976, en què tancaren el negoci.

CAN CANTÓ

Les cases dites Can Cantó estaven situades al carrer de Can Frontera, 18, i l'any 1898 el senyor Miquel Campins Sureda hi obrí una taverna. L'any 1919 es posà al davant del negoci el senyor Benet Campins Poncell, amb un celler, botiga de comestibles i barberia.

El senyor Benet Campins, l'any 1940, el traspasà al senyor Miquel Gayà Salvà, el qual hi obrí un cafè i hi instal·là una taula de billar. L'any 1942 el va traspasar al senyor Andreu Campins Bibiloni. El 1946 la família Campins deixà de regentar Can Curt, encara que el negoci continuà obert mitjançant diferents contractes: el 1946, amb Pilar Martínez López; el 1947, amb José Ocaña; el 1958, amb Francisca Hernández Valverde, i el 1959, amb Toni Alomar Perelló i la seva esposa Maria Salvà Gelabert.

La filla d'en Toni i na Maria, na Maria Alomar Salvà, na Maria de Can Cantó, juntament amb el seu espòs, Bernat Mates Jaume, continuà amb el negoci amb una botiga i una carnisseria, hi instal·là la primera càmera frigorífica del poble, això feu que els pladenatesers poguessin comprar carn qualsevol dia de la setmana.

La família Mates Alomar l'any 1974, va fer unes cases noves al camí de Can Frontera, 1, i va traslladar el negoci al nou local, que conserva el nom de Can Cantó, però deixant les cases antigues.

Retirats en Bernat i na Maria, el negoci continuà amb el seu fill Vicenç i posteriorment amb diferents contractes. L'any 2013 el contracte es va fer amb la senyora Josefina Leal Martínez, la

qual canvià el nom del negoci, que passà a ser Supermercado Trady's Pla, encara que conservà l'antic nom en un mural de la paret de la carnisseria.

El 2016 tancà les portes i el 2017 tornà obrir amb nous propietaris, que canviaren el nom per Coaliment. Els nous propietaris llevaren el mural on figurava l'antic nom de Can Cantó.

Durant la Guerra Civil espanyola i la postguerra era l'únic cafè on hi havia ràdio. Una vegada tancades les portes del negoci, la gent se solia reunir per escoltar l'emissora prohibida pel règim franquista, La Pirenaica. Varen ser acusats i un vespre s'hi presentà la Guàrdia Civil i la Falange, que s'endugueren la ràdio i les persones que l'escoltaven i precintaren una temporada el cafè.

Can Cantó, a més a més de ser negoci, era local social, on se solia fer ball, teatre, vetlades de boxa i era la seu del club esportiu de futbol La Estrella.

Benet Campins Ponceu davant
les antigues cases de Can Cantó

Club esportiu de futbol La Estrella

EL FORN I EL CAFÈ NOU

El dia 1 de juliol de 1899 el senyor Benet Llompart García obrí un forn de pa a les cases de Can Titó, al carrer de Son Alegre, 1 i 3. Anys més tard, la seva germana Catalina obrí al costat del forn un cafè, el Cafè Nou.

El 20 de febrer es va fer càrrec del forn el senyor Lucas Gili Bibiloni i, l'any 1961, passà a ser propietat d'Arnau Muntaner i del seu gendre Jaume Vidal. Actualment el duen els seus fills Antònia i Miquel, juntament amb els seus cònjuges Biel i Montse.

EL FORN VELL

L'any 1923, la família del senyor Jaume Dols Frau comprà una casa al carrer de Muntanya, 35, coneguda com la casa del Porxo o del Forn Vell. Rehabilitaren el porxo i hi posaren una botiga i un cafè, i a les dependències de la casa un forn de pa i una barberia. Va estar en funcionament fins a 1940. Després, l'any 1946, el seu fill, Pedro Dols Sureda, hi posà una fusteria que funcionà fins a l'any 1950.

Les cases del Forn Vell ja han desaparegut i al seu lloc es feren nous habitatges, només s'hi conserva l'antiga palmera de l'hortet.

Cases del Porxo o del Forn Vell

Tabac i mistos de la botiga del Forn Vell

CAN TITÓ o CA NA CATAL

L'any 1937, el senyor Valentín Moyano Ortega era propietari d'una petita botiga, a les cases anomenades de Can Perpinyà, al carrer de Son Llebre, 36. El 28 de setembre de 1939, el negoci va ser traspassat a la senyora Antònia Frontera Sabater, que el traspassà, per valor de 250 pessetes, el dia 15 de desembre de 1941 a la família del senyor Pedro José Bover Marqués, en Titó, i la seva esposa, na Francisca Salvà Frontera, na Catal. Traslladaren el negoci a ca seva al carrer de Son Llebre, 35.

El 1960, la filla, Catalina Bover Salvà, es posà al capdavant del negoci familiar fins a 1995, que el donà de baixa.

Aferrat a la botiga de Can Titó, en Pepe, no en record el llinatge, va obrir un taller de bicicletes, anys més tard va ser traslladat al camí de Muntanya, al costat de l'actual apotecaria. El taller era conegut com Es Centro, desaparegut en l'actualitat.

Taller de bicicletes Es Centro al camí de Muntanya

LA COOPERATIVA o BAR TOLO

L'any 1859 es varen construir unes cases al carrer de Muntanya, 24, anomenades Can Jordi Membre, on la Cooperativa Obrera inaugurà, el 10 de setembre de 1922, un cafè, i dos anys més tard, una merceria i va treure llicència per vendre vins estrangers.

La Cooperativa va tenir diferents noms: Sociedad Cooperativa Obrera, Sociedad La Unión Obrera, Sociedad La Lealtad Cooperativa.

L'any 1936 desaparegué la cooperativa i es posà al capdavant del cafè el senyor Bartomeu Mayol Oliver, mestre Tomeu de sa Cooperativa.

El 30 de setembre de 1960 el senyor Bartomeu Mayol dona de baixa el nom de "Sa Cooperativa", per canviar el nom del cafè, que va passar a ser Bar Tolo, en honor del seu net, Tolo Sastre Mayol.

Mestre Tomeu Mayol davant la Cooperativa

És important dir que a la Cooperativa hi havia l'únic telèfon públic del poble i, a més a més del cafè, que va estar obert de 1922 a 2009, al local del costat també funcionaren altres negocis com una merceria, un celler, una botiga de comestibles, una peixateria, un «todo a 100». El darrer negoci va ser una perruqueria que va estar oberta des de 2007 a 2014.

Mestre Tomeu i la seva dona al cafè de la Cooperativa

ES CENTRAL o SA CANTINA

La senyora Isabel Ferrà Seguí, madò Bel sa Cantinera, em va contar que el seu pare, Toni Ferrà Vidal, va ser cantiner del quarter de Son Bonet durant vint anys, i que d'aquí venia el malnom de "cantiner".

Al mateix temps que duia la cantina de Son Bonet, a ca seva també tenia una botiga i un cafè. Durant uns anys va dur la cantina situada a les cases de Ca na Catal, a l'actual carrer de Son Bonet 33.

L'any 1947 li expropien les cases on tenia el seu negoci al carrer del General Mola, 62 (camí de Can Frontera), per a l'ampliació de Son Bonet, en concret la realització de la segona pista de l'aeroport.

L'11 de juny del mateix any demanà permís a l'Ajuntament de Marratxí per traslladar el negoci a les cases situades al carrer de Sant Llàtzer, 1, cantonada amb el camí de Muntanya, a les cases anomenades es Central.

El senyor Toni Ferrà Vidal va fer unes petites reformes i hi obrí dos portals nous, per poder posar una botiga, un cafè, una carnisseria i una barberia.

L'any 1960 el negoci va ser traspassat a la seva filla Isabel Ferrà Seguí i, després d'ella, va seguir funcionant amb diferents contractes fins que va tancar.

Les cases des Central eren unes de les més antigues del poble, varen ser catalogades i encara així foren derruïdes l'any 2004 per construir nous habitatges al solar. Al local de la planta baixa d'un d'aquests habitatges es troba en l'actualitat un bar restaurant que conserva el nom es Central.

CAN BARCELÓ o SA QUADRA

Als anys seixanta, a les cases conegudes com sa Quadra, es va muntar un restaurant on molts de pladenatesers celebraven els seus banquets de primera comunió, noces... Al local de dalt hi havia un espai que va ser destinat a discoteca i en què actuaven grups en directe.

A les mateixes cases, al costat, Antoni Calafat i família posaren una merceria i papereria. Anys més tard la traslladaren a una casa nova amb un gran local al carrer de Can Frontera 22, i hi obriren una botiga d'electrodomèstics, encara que podien trobar moltes altres coses, com tota classe d'utensilis de la llar i, fins i tot, joguets. Va ser la primera botiga amb mostrador cap al carrer i per Nadal podíem veure els infants bocabadats davant les joguets exposades als mostradors perquè els Reis les vessin.

SON HORRAC

La família de Can Mas tenia un negoci que consistia en una encetadora d'ametles accionada per una bèstia a través d'un vogi.

L'any 1953 la família Mas traspasà el negoci a la família Cabot Llabrés de Son Horrac, la qual, quatre anys més tard, construí una nau dins la finca i hi instal·là una peladora, encetadora i triadora d'ametles, tot ja funcionava amb electricitat. Donaven feina entre 8 a 10 dones que anaven a triar bessó. L'any 1966 es varen traslladar al carrer de Joan Miró, 1, on continuaren amb el negoci de les ametles i obriren al mateix temps un magatzem de pinsos i grans.

L'any 1995 es tancà el magatzem de pinsos, encara que anys abans ja havien deixat el negoci de les ametles.

ALTRES NEGOCIS

- Al carrer de Muntanya 41, em comentaren que hi havia una ferreria, avui en dia es conserva la cotxera on un temps hi havia la fornàl.
- Al carrer de Can Mena, 10A i 10B, hi havia les antigues cases de Can Donat, on es va muntar una fàbrica de patates fregides, per la qual cosa eren conegudes com les cases de sa patatilla.
- Al carrer de Can Frontera, 10, el senyor Miquel Canyelles obrí una oficina d'assegurances.
- Al carrer de Can Frontera, 26-A, el senyor Joan Cardona i la seva esposa, la senyora Tinita, obriren una merceria.
- Al carrer de Can Frontera, 26-B, la família Soberats obrí una botiga de comestibles.
- Al carrer de Can Frontera, 25, el senyor Jaume Canyelles i la seva esposa, la senyora Margalida, obriren una botiga de comestibles i una carnisseria.
- Al camí de Muntanya, 58, el senyor Xisco Sastre i la seva esposa, la senyora Apol·lònia, Bestard obriren una botiga de comestibles i una ferreteria.

Fins aquí una petita descripció dels negocis que hi ha hagut al Pla de na Tesa durant aquests anys, botigues, tavernes, ferreries, forns, telers, cellers, merceries, barberies i tants d'altres.... Però també teatre, música, futbol, ball, associacions... En definitiva, vida, costums, poble, el meu poble.

Bernat Cabot Llabrés

BIBLIOGRAFIA

- Arxiu Municipal de Marratxí
- * Contribucions generals, codi 3.3.2
- * Contribució industrial i de comerç, codi 3.3.2.6

- Aportacions del senyor Gaspar Valero Martí
- * Anotacions de l'ARM, Arxiu Torrella, fardell, 71, armari 7: "Capbrevacions del terme de Marratxí, 1832, f. 1, f. 1v, f. 5v.

FONS ORALS

MARIA CRESPI COLL, de Can Membre
APOL·LÒNIA BESTARD LLULL
XISCO SASTRE JOAN
BENITA RIGO VIDAL, de Can Curt
MAGDALENA JAUME CABOT, de Can Marquès
PERETA MIR, de Can Cantó
MARIA ALOMAR SALVÀ, de Can Cantó
MARIA CABOT CREUS, del Forn Vell
CATALINA BOVER SALVÀ, de Can Titó
TOLO SASTRE MAYOL
BEL FERRÀ SEGUÍ, sa cantinera
MIQUEL CABOT PONS, de Can Pere Bou
MARIA LLABRÉS MARIMON, de Son Horrac

SOBRE LA PROVINENÇA DELS LLINATGES DE PÒRTOL I LLÜRS MALNOMS (1685-1975)

Biel Massot i Muntaner

El nom i els llinatges de les persones, igual que la malnominació, resulten temes apassionants. A tothom li agradaria saber d'on ve tant un com l'altre. Això és el que intentarem avui en relació amb Pòrtol: parlarem dels diferents llinatges que trobam en aquest nucli marratxiner i, en la mesura del possible, de l'any que hi varen fer l'entrada.

Perquè, és clar, hem de pensar que Pòrtol va sorgir en un determinat moment, més aviat durant un temps —imprecís de durada, això sí, al voltants de 1685— i a partir d'aquella hora van anar arribant, d'una o altra manera, a través de diferents sistemes, les persones que varen donar lloc a les diferents famílies que coneixem actualment. O que coneixíem perfectament fa alguns anys. De fet, ara la nostra comunitat ha canviat moltíssim i et pots posar en un extrem de la carretera per veure els cotxes que passen i, segurament, no coneixeràs les fesomies dels conductors en un percentatge molt elevat. Igualment si passeges pel poble costarà que et topis amb algú que puguis reconèixer com a nadiu del poble.

Però deixem les lamentacions...

La forma més habitual que arribàs un nou llinatge al poble era que algú de fora poble vingués a Pòrtol per casar-se amb una al·lota del lloc. I aquí tenia la gènesi una nova família que donaria lloc a una o més branques i a un o més malnoms.

Com es coneixien els joves i les al·lotes?

Tenint en compte que hi havia molt poques ocasions que els dos sexes compartissin activitats (no hi havia balls públics —verbenes— ni molt manco discoteques; ni cafès ni bars ni, quasi, botigues. Els pares i les mares guardaven gelosament les al·lotes fadrines...).

Podríem establir tres principals sistemes pel que fa a la gent de fora poble: o eren parents en algun grau —cosins, fills de cosins o fills de fills de cosins, generalment— o bé es coneixien a les possessions, perquè hi coincidien a l'hora de fer determinades feines, collir ametles, garroves o oliva, entre d'altres, o, finalment, es coneixien en algun mercat o fira de les rodalies.

Casos com els que trobam a Pòrtol, en relació amb el llinatge Amengual o Palou, no n'hi ha massa: que venguin de tan lluny en el temps i que corresponguin tots a les branques d'una mateixa família. No sol ser un fet massa habitual.

Vegem, sinó, el llinatge Serra i el llinatge Canyelles, que tenen multitud de provinences, segons si es tracta d'una o altra família que dugui el mateix nom.

Veim, en general, que el procés es repeteix. Un home de fora poble es casa amb una al·lota natural de Pòrtol i d'aquesta família comencen les diferents branques.

Hi ha alguns casos concrets que són a l'inrevés. Dones que venen d'un altre lloc i, per casament, s'estableixen al nostre poble.

També hi ha una sèrie de casos en què veim que el matrimoni ja està format i ve d'un altre lloc. A vegades tenen els fills aquí, alguna vegada només algun i d'altres ja els duen surats. Anirem veient tots els casos.

Veureu que hi ha una sèrie d'anys que no consten. No és que no hi hagués matrimonis a Pòrtol aquells anys concrets, ni molt manco a Marratxí, però es deu tractar de persones amb llinatges ja contemplats, repetits.

He procurat il·lustrar cada any amb algun dels fets que varen succeir llavors, especialment si són de Marratxí, però no únicament, també hi ha coses de Mallorca i de fora de l'illa... És evident que es tracta d'una selecció personal, segur que altres persones destacarien altres fets...

He situat l'estudi entre 1685 i 1975 per tal d'establir uns paràmetres cronològics determinats que ens serveixin, sobretot, per poder-nos situar en el temps.

Ja que no tenim cap element que ens contradigui ni, per desgràcia, cap document específic que ens permeti donar una data exacta, permeteu-me la llicència de datar l'establiment de la nostra vila, de l'antiga possessió de Portola que donarà lloc al poble de Pòrtol, *circa* —ja sabeu que vol dir *devers*— 1685. I dic precisament *circa* 1685 perquè va ser aquell any que també varen néixer dos dels grans músics del panorama mundial: Johann Sebastian Bach i George Friedrich Händel. Sens dubte, tot un honor per a nosaltres.

Acab el 1975 perquè suposa un abans i un després històricament i socialment. Coincideixen a l'Estat espanyol la mort del dictador Francisco Franco i la posterior entrada de la Democràcia —molt imperfecta, com sabem i patim— però que encara ens serveix de marc referencial.

No puc acabar sense fer patent el meu profund agraïment a l'amic i col·laborador Tomeu Pou, de cas **FERRER**, que m'ha donat una inapreuable mà en la qüestió de relacionar els diferents llinatges amb els corresponents malnoms.

LLINATGES QUE AVUI SÓN VIUS A PÒRTOL I QUE S'HAN ESTABLERT AL POBLE ABANS DE 1976

1689

[Alexandre VII és elegit papa. Neix Montesquieu. Henry Purcell estrena *Dido & Eneas*. Carles II l'Embruixat és el rei de les Espanyes.]

Jaume **Duran Mas*** es casa a mitjan XVII a Marratxí amb Francina Canyelles Ferragut. El seu fill Jaume Duran Canyelles es casa l'any 1689 amb Joana Salom Ripoll* i segurament a partir d'aquell moment ja s'estableixen a Pòrtula. Enllaçaran amb els **PUIGSERVER** i els **FERRER FORNER**. Donen lloc als **PERETONS** i posteriorment, per casament, als de sa **FONT**.

1690

[Joan A. Bennàssar, rector de Marratxí. Fundació de Calcuta. Inventen el clarinet. Neix el matemàtic Christian Goldbach. Mor el pintor Valdés Leal.]

Jaume **Seguí Pujol***, possiblement de Sencelles, es casa l'any 1690 amb Caterina Parets. Donen lloc a la família de les **SEGUINES**, a la de can **SEGUÍ**, i a la **SANTAMARIERA**.

1694

[Neix Voltaire. Mor la mare de Johann Sebastian Bach. *Guerau*: Poema harmònic. Fundació del Banc d'Anglaterra.]

Andreu **Carrió** Genovart, de Santa Maria, es casa el 1694 amb Caterina Canyelles Dols. Viuen a Marratxí. Donen lloc als Carrió ollers per casament amb els Serra, d'on sortirà l'actual can **CARRIÓ**.

1696

[Johann Sebastian Bach i son germà Johann Jakob assisteixen al Lyceum d'Ohrdruf.]

El germans Pere i Antoni Josep Capó Sardó varen venir a Marratxí a finals del segle XVII de Castell-Llubí, en aquell moment llogaret de Muro. El segon, l'any 1696, es casà amb Coloma Company i donà lloc a una munió de descendents que anirien emparentant amb tota una sèrie de famílies portolanes, però, a la llarga, desapareixeria com a llinatge, ja que tota la darrera generació de portadores com a primer llinatge eren dones. El malnom que ha quedat més relacionat amb aquesta família és el **QUELET**, tant pels actuals portadors, com per la família **TAULERA**, també coneguda com **QUELET**.

Final del XVII

[1697 Pere Bennàssar, rector de Marratxí. Neix el pintor Canaletto. 1699 Primera pedra de l'actual temple de Sant Marçal. 1700 Climent XI és elegit papa. Mor Carles II l'Embruixat; acaba la dinastia dels Àustria. 1701 Bartolomeo Cristofori inventa el *pianoforte*. Neix Anna Magdalena Bach. 1703 Fundació de Sant Petersburg. 1704 *Boston news letter*, primer diari dels EUA. 1705 Neix Farinelli. 1712 Vivaldi: *L'estro armonico*. Els teatins funden a Mallorca. Neix Rousseau. Creació de la Biblioteca Nacional, a Madrid. 1713 Neix Juníper Serra. Final de la guerra de Successió espanyola. Fundació de la Reial Acadèmia Espanyola.]

Bernat **Serra** Thomàs, de Santa Maria, es casa el 1681, a Santa Maria, amb Coloma Oliver Company, de Marratxí. Cap al final del s. XVII s'instal·len a l'establiment de Pòrtula. Donen lloc al malnom sa **BOTIGA** que més endavant emparentarà amb can **CARRIÓ**, avui dipositaris del llinatge Serra. També donen lloc al malnom de can **AIXALÓ** que en algun cas, per influència marital, ha esdevingut can **XIC**.

Igualment trobam Bartomeu **Amengual** Martorell, de Santa Maria, la seva esposa Caterina Oliver Busquets, de Santa Eugènia —primers pares de l'olleria marratxinera— i llurs fills a finals del XVII. Donaran lloc, no només a la immensa majoria d'**AMENGUAL** que coneixem, tant de Pòrtol com de sa Cabaneta, sinó també, per matrimoni d'una filla seva i, més endavant d'una reneta, a la majoria dels **SERRA** i a la majoria dels **PALOU**.

En concret dels Amenguals, surten els **VENT**, **BERNADÍ**, **ISIDRE**, sa **PENYA**, cas **CANONGE** i llurs corresponents branques.

1714

[Farenheit construeix el termòmetre. Les tropes de Felip V entren a Barcelona. Hom patenta la màquina d'escriure. Ocupació anglesa de Menorca.]

Josep **Serra** Oliver, de família marratxinera de fa dècades, es casa el 1714 amb Margalida Amengual Oliver, filla dels «primers pares ollers».

Donen lloc, directament o a través de les respectives parelles consorts, als malnoms **ALGAIDÍ**, **BERNADÍ**, **BONO**, **CACAUETER**, **CARRETET**, **CARRIÓ**, **COIX**, **COMTE**, **CROSTA**, **DELAIGO**, **DURAN**, **ES CAÜLLS**, es **FORN**, es **MOLÍ**, es **TANCAT**, **ESCOLÀ VELL**, **FAVA**, **FERRER**, **FERRER FIOL**, **FIDEVER**, **FLOR**, **JAUME**, **MANYOLES**, **MARRATXINER**, **MARTÍ VICH**, **MASSEO**, **MÈ**, **META**, **MIQUELÓ**, **MOLÓ**, **MONJO FONDO**, **MONJO TIET**, **MORADUIX**, **MOSSO**, **NYICA**, **PEPA**, **ROCA**, **ROSA**, **RUBÍ**, **RUMBET**, **ROQUETA**, sa **BASSA**, sa **BOTIGA**, sa **ROCA LLISA**, sa **TRAVESSA**, **SANT**, **SECALL**, **SEGUÍ**, Son **PISÀ**, **TEIXIDOR**, **TIET**, **TONI-ROS**, **VALENT**, **VENT**, **VICH**.

Sense dubte és dels matrimonis que ha tengut més transcendència dins el nostre poble.

1718

[El que fins en aquell moment havia estat conegut com veguer canvia el nom a *corregidor*, seguint la línia unificador dels Borbons espanyols.]

Miquel **Bestard** Pou, segurament de Santa Maria, es casa a 1718 amb Antonina Seguí Parets. Donen lloc a la família **PITA**, a la de can **MARÇAL** i a la de can **CANYAR**.

D'altra part, Pere **Mas** Togores, del lloc de Maria, es casa el 1718 amb Francina Creus Canyelles, de Pòrtol. Donen lloc a les branques **LLUCA** i **REÜLL**.

1725

[Neix Casanova. Mor el tsar Pere I.]

Jaume **Ramis** Pasqual, de família marratxinera de feia dècades, es casa el 1725 amb Francina Duran Salom i mor a Pòrtol. Donen lloc a la família de can **ROCA**.

1728

[Son Cós, de Margalida Joan; Son Verí, de Ramon de Verí; Son Sales, de Pere Sala; Son Caulelles, de Francesc Gual; Scarlatti, a Madrid.]

Jaume **Canyelles** Salom, d'ascendència marratxinera de feia generacions, es casa el 1728 amb Joana Canyelles Pelegrí, de Pòrtol. Donaran lloc a la branca de can **VALENT**.

1732

[Miquel Mulet, batle de Marratxí. Vicenç Mates, nomenat organista de Sant Marçal. Inauguració del Covent Garden a Londres. Neix Franz Joseph Haydn.]

Mateu **Canyelles** Pou, d'ascendència marratxinera de feia generacions, es casa el 1732 amb Margalida Canyelles Pelegrí, de Pòrtol. Donen lloc a les branques de cas **PAGÈS**, als **BARRANCÓ** de ca na **SANTA** i als **BARRANCÓ-MIQUELEU**, i més endavant dels **CAÜLLS** i de ca na **PEPA**.

1733

[Bach estrena el *Magnificat*. Pergolesi: *La serva padrona*.]

Gabriel **Moll** Barceló, de Porreres, es casa a 1733 amb Beneta Company Canyelles. Donen lloc a les diferents branques de can **PINSO**.

1740

[Frederic II, rei de Prússia. Maria Teresa, arxiduquessa d'Àustria.]

Antoni **Canyelles** Canyelles es casa c. 1740 amb Anna Canyelles Bibiloni. Viuen a Pòrtol. Donen lloc a la família de can **ROS**.

1756

[Neix Mozart. Menorca, francesa.]

Jaume **Creus** Gelabert, que no sabem on ni quan va néixer, però que vivia a Marratxí, es va casar l'any 1756 amb Antonina Vidal Parets. Donen lloc a la famílies **PAULO** —que després seria més coneguda com des **FORN**—, i per casament, **VIRÓ** i **TONI-ROS**.

1757

[Can Ferrer, de Maties Ferrer de Sant Jordi. Son Caulelles, de Gori Gual. Leopold Mozart és compositor de la cort d'Àustria. Mor el músic Domenico Scarlatti.]

Joan **Capellà** Roca, d'Algaida, es casa el 1757 amb Caterina Company Canyelles, de Pòrtol. Donen lloc als **CORONELL**.

1762

[Mateu Canyelles és el batle de Marratxí. Mateu Ferrà és nomenat organista de Sant Marçal. Caterina II és la tsarina de Rússia. Mozart emprèn el seu primer viatge. Rousseau publica *El contracte social*. Gluck compon *Orfeo i Euridice*. S'estableix el primer correu ordinari per viatjar de Barcelona a Mallorca.]

Martí **Barrera** Duran, nascut a Pòrtol, es casa el 1762 amb Margalida Canyelles Roca. Donen lloc als **BARRERA**, posteriorment, als **ALGAIDINS**, avui emparentats amb els **NIGORRA** i als **PERETONS**.

1766

[Marratxí té 690 habitants. A Espanya, Carles III, rei. Motí d'Esquilache.]

Baltasar **Cocoví** Roca —fixau-vos que en principi era «**COCOVÍ**»—, de Palma, parròquia de Santa Creu, es casa a mitjans segle XVIII amb Antonina Canyelles Canyelles, de Marratxí. L'any 1766 neix en Baltasar Ramon Llull Cocoví Canyelles, ja a Marratxí, i segurament a Pòrtol, que dona lloc a la família de can **TASAR**, que, avui en dia, encara duen Baltasar com a nom de pila. Com passa en altres pobles el llinatge Cocoví esdevé **Pocoví**, que és el que duen actualment els membres d'aquesta família.

1769

[Creació de les figures del síndic personer, del diputat del comú i del batles de barri. Joan Ramis publica *Lucrecia*. Boccherini arriba a Madrid. James Watt patenta la màquina de vapor. neix Napoleó.]

Miquel **Canyelles** Pasqual es casa el 1769 amb Caterina Canyelles Serra, ambdós d'ascendència marratxinera de feia generacions. Viuen a Pòrtol. Donen lloc a la família de can **SIPERE**.

1774

[Eiximeno: *De l'origen i regles de la Música*. Goethe: *Werther*.]

Miquel **Canyelles** Serra, marratxiner de varies generacions, es casa el 1774 amb Montserrada Amengual Pou, de Pòrtol. Donaran lloc als **FERRER** de davant l'església, avui emparentats amb can **BOU** i sa **PEDRERA**.

1786

[Mozart: *Les noces de Figaro* i *Simfonia 38 «Praga»*. Neix Weber.]

Sebastià **Fiol**, **FORNER**, es casa amb Joana Anna Ballester un poc passada la meitat del s. XVIII a Santa Maria, però el seu fill Sebastià Fiol Ballester neix a Marratxinet, i es casa el 1786 amb Joana Maria Abadia Bernat. Viuran a Pòrtol i donaran lloc, entre d'altres, a la línies **FORNER** i de cas **FERRER**.

1788

[Hom inicia *The Times*. Mozart: Simfonies 39, 40 i 41. Neix lord Byron. Construcció de la porta de Brandenburg, a Berlín.]

Nicolau **Llinàs** Tous, de Palma, es casa el 1788 amb Joana Maria Canyelles Llabrés, de Pòrtol. Donaran lloc a la família de cas **TORD**.

1798

[Creació de La Inclusa. Fundació de les religioses de la Caritat. Soler, primera desamortització. Beethoven: *Sonata Patètica*, Haydn: *La Creació*. Jenner descobreix la vacuna. Primer ferro-carril públic.]

Francesc Mariano **Palou** Horrach, marratxiner descendent de Bunyola, es casa el 1798 amb Montserrada Amengual Canyelles, reneta dels «primers pares ollers». Donen lloc a la immensa majoria dels **PALOU** que coneixem, tant de Pòrtol com de sa Cabaneta. Directament o a través de les respectives parelles consorts, trobam els malnoms **RIGO**, **CARRETET**, **SANT**, sa **PUNTA**, **SIPERE**, **FLOR**, sa **TRAVESSA**, es **TANCAT**, **CORTANA**, **BENET**, **BERNADÍ**, **GARDILL** / **MATXO** / **BATLE**, **PERICÀS**, **PALOU**, **GARAU**, **MIRA**, **MOSSO**, **JAUME**; Son **ROS**, **META**, **MONGET**, **ROGET**, de s'**ESCOLA**, **JORDÀ**, **CANTÓ**, **PARRÓ**, **VICH**, **PITXON**, **PINSO** / **MOLINES**, **ROQUETA**, **MÈ**.

Es tracta d'un altre dels matrimonis que ha tengut més transcendència dins el nostre poble.

Inicis del segle XIX

[1799 Descobriment de la Pedra de Rosetta. 1800 Beethoven: 1a Simfonia. Volta inventa la pila. Campanyes de Napoleó. Hom crea el vals. 1801 Jovellanos ve a Mallorca. Haydn: *Les estacions*. Goya: *La maja desnuda*. Beethoven: *Sonata Clar de Lluna*. 1803 Creació del Premi de Roma.]

Gabriel **Canyelles** Crespí i la seva esposa Isabel Maria Salom Canyelles, ambdós de Santa Maria, venen a inicis del XIX i tenen llurs fills a Pòrtol. Donaran lloc a la família de can **TORRETES**.

1804

[Mor Kant.]

Guillem **Rigo** Sastre, de Santa Eugènia, es casa el 1804 amb Antònia Aina Serra Torrens. Donen lloc a les diverses branques de la família **RIGO**, emparentades per casament amb es **CENTRO**, **PUJOL**, can **SANT**, de can **CARRETET**, de l'olleria de can **RIGO**, de ca n'Anita **PERRUQUERA**.

1808[Surt el *Diario Político de Mallorca*. Fundació de l'editorial musical Ricordi, a Milà.]

Joan Roca Coll, de Santa Eugènia, es casa el 1808 amb Antònia Serra Gelabert, de Pòrtol, i donen lloc a la branca dels **TENOR**, posteriorment emparentats amb els **ROSSEIÓ**.

1809[Teules pintades a Marratxinet. Beethoven: concert *Emperador*. Fundació del col·legi de La Puresa.]

Bartomeu **Tries** Cladera, de Marratxí, es casa l'any 1809 amb Jaumeta Guasp Rubí. D'aquí sortiran els **TRIES** i els **TÒFOL**, que més endavant esdevindran **SOCIES**, i, per casament, algunes branques dels **BOU**, dels **NORAT** i dels **CORONELL**.

1812[Sorgeixen nous ajuntaments a Mallorca. Constitució espanyola. *Aurora Patriòtica Mallorquina*.]

Felip Oliver Roca, de la parròquia de Sant Miquel de Palma, es casa l'any 1812 amb Antònia Oliver Cabot, de Marratxí. Donen lloc a la branca **RUBÍ**, que més endavant s'emparentaran amb els **MATXO**. També els Oliver, més endavant, s'emparentaran amb els **DELAIGO**.

1813[Beethoven estrena la *7a Simfonia*. S'aboleix el tribunal de la Inquisició. Mor el cardenal Despuig. Neixen Wagner i Verdi.]

Gabriel *Busquets* (Homar o Thomàs?), de Palma, es casa l'any 1813 amb Aina Fullana Rubí, de Pòrtol. Donen lloc a la família de can **MARILL**, i posteriorment a la de can **RIPOLL**.

1815

[Acorden construir la Casa de la Vila a sa Cabaneta. L'oller Joan Serra ha estat nomenat batlle reial, però rebutja el càrrec al·legant motius econòmics. El batle serà Miquel Ramis.]

Aquell any, al padró de Pòrtol hi havia Miquel **Frau**, de 45 anys, casat amb Isabel Mesquida. No sabem d'on eren cap dels dos, ja que abans no surten. Donen lloc als Frau des **MITJÀ PLA**.

c. 1824[Beethoven: *Novena simfonia*.]

Pere **Cabot** Serra, de Marratxinet, es casa no sabem ni on ni quan amb Coloma Santandreu Canyelles, però viuen a Pòrtol a partir de c. 1824. Donen lloc a les branques de can **CARRETET**, de can **BOU**, aquesta posteriorment unida per casament amb els **FREIXURA**, a la de ca ses **COLOMES** i als **CORTANA**, i de can **DARIL** —una branca dels quals ha donat els **PARDO**.

1825

[Jaume Frau jura com a nou batle reial de Marratxí. Formen una companyia local de Realistes.]

Bartomeu **Garau** Sans*, de Bunyola, es casa el 1825 amb Caterina Canyelles Barrera, de Pòrtol. Donen lloc a les branques **TERESA** i **MANYOLES**.

c. 1830

[Mendelssohn: *Simfonia de la Reforma*. Berlioz: *Simfonia Fantàstica*.]

Antoni **Canyelles** Creus, no sabem quan ni on neix, però el trobam casat a Pòrtol c. 1830 amb Catalina Pol Canyelles. Donaran lloc a can **ROSSEIÓ** i, posteriorment, a cas **RACONER** i a ca na **CONXÍN**.

1833

[Montserrat Santandreu, que està a la possessió de Son Cos, jura el càrrec de batle de Marratxí. Chopin: *Estudis*. Mendelssohn: *Simfonia Italiana*. Aribau: *Oda a la Pàtria*.]

Jaume **Llabrés** Arbós, d'Establiments, es casa el 1883 amb Leocàdia Maria Meliflor, de Palma. Venen a viure a Pòrtol i donen lloc a la família de can **TIRANO**.

c. 1835

[Creació de l'Institut Balear. Sanejament del Prat de Sant Jordi. Desamortització de Mendizábal. Bellini: *I Puritani*.]

Gregori **Canyelles** Santandreu, de família marratxinera feia estona, es casa c. 1835 amb Margalida Ordines Rubí, de Marratxinet. Viuen a Pòrtol. Donen lloc a la família de can **BENET**.

1838

[Marratxí té 357 veïnats [circa 1.428 habitants] i Miquel Frau Nebot n'és el batle. Chopin i George Sand passen l'hivern a Mallorca. Neixen el músic George Bizet i el general Weyler.]

Bernat **Cloquell** Crespi, de Santa Maria, es casa l'any 1838 amb Antònia Aina Roca Serra. Donen lloc als **VERGA** o **COSTELLA** i a la família de na **GEROGETTE** i de can **MUT**.

D'altra part, Pere Antoni **Garau** Juan, de Bunyola, es va casar el 1838 amb Antònia Canyelles Bestard, de Pòrtol. Varen donar lloc als **CROSTA** i als **MARRET**.

1847

[Mendelssohn: *Elies*. Flotow: *Martha*.]

Joan **Vich** Horrach, de Santa Eugènia, es casa l'any 1847 amb Catalina Serra Canyelles de can **MONJO FONDO**. Donen lloc a la família de can **FLOR**, i dels actuals **VICH**, can **MORADUIX** i a la família emparentada amb els Serra **MANYOLES**, i amb els de cas **FERRER FIAL**; també donaran lloc a ca ses **NINES** (o Vidal's o de can Millo).

1848

[Miquel Frau de Nebot és el nou batle de Marratxí. Tren de Barcelona a Mataró. Francesc Josep I, emperador d'Àustria.]

Arnau **Martorell** Reinés, de Santa Eugènia, es casa el 1848 amb Antònia Fiol Salom. Donen lloc a les branques de can **ROSSEIÓ** i **CORTANA**.

c. 1850

[Wagner: *Lohengrin*. Liszt: *Mazeppa*.]

Guillem **Canyelles** Crespi, fill de Gregori Canyelles Russinyol i de Francinaina Crespi Canyelles, ambdós de Santa Maria, neix a Son Macià. Es casa a inicis del XIX amb Coloma Santandreu Canyelles. Un fill seu, Gregori Marçal Canyelles Santandreu, casat amb Margalida Ordines, s'estableix a Pòrtol c. 1850 i dona lloc a la branca **ROGET**.

1853

[A Marratxí es construeixen dos taüts per al servei del públic. Verdi: *La Traviata* i *Il Trovatore*. Gerhardt patenta l'aspirina.]

Antoni **Canyelles** Canyelles, de sa Cabaneta, es casa el 1853 amb Joana Amengual Serra, de Pòrtol. Donen lloc a la família de Son **ROS**.

1854

[Bernat Nadal és el batle constitucional de Marratxí. Primera filadora de cotó a Bombai. Fundació del Partit Republicà. inici del Bienni Progressista.]

Melcior **Salvà** Gomila, casat amb Margalida Tugores, vivien a Marratxinet, almenys a inicis del s. XVIII, i fins a 1854 no podem assegurar que descendents seus visquessin a Pòrtol. Donen lloc al malnom **QUELET** que, posteriorment, s'emparenta amb el malnom **TAULER**. I també a sa **PEDRERA**, a cas **RELLOTGER** i a cas **RUGAL**.

1857

[Rafel Jaume és el batle de Marratxí i Pere M. Colom el rector de Sant Marçal. S'estableix la Llei Moiano d'educació.]

Miquel **Ramis** Cabot, de can **MAGDALÈ**, de Marratxinet, es casa el 1857 amb Coloma Mir Serra. Donen lloc a la família de **TETUAN**.

D'altra part, Jordi **Serra** Frontera, de Santa Maria es casa el 1857 amb Antònia Barrera Serra. Donaran llocs als **CREUETES** i **CORREDORS**.

1858

[Primera pedra de l'església del Pla de na Tesa. Wagner: *Sigfrid*.]

Joan **Miralles** Ribas, de Montuiri, es va casar el 1858 amb la portolana Antònia Roca Pocoví, i van viure a la casa anomenada can Creueta, de Pòrtol, per això a una part dels seus descendents els diuen **CREUETES**. També donen lloc a la família de can **DELAIGO** i, per matrimoni, a l'actual família des **CINE**. D'altra part, Bernat **Morro** Rigo, de Bunyola, es casa el 1858 amb Antònia Canyelles Pol, de Pòrtol. Donen lloc a can **MORRO**, després emparentats amb ca ses **COLOMES**.

1860

[Marratxí té 2.468 habitants i el batle és Miquel Mariano Simonet. Neix Isaac Albéniz. La reina Isabel II d'Espanya visita Mallorca.]

L'altra família **Capó** que trobam —de sa **PEDRERA**— va començar l'any 1860 quan Francesc Capó Garau, de Bunyola, es casa amb Antònia Sastre Llinàs. D'aquí surten els de sa **PEDRERA**, els **MITJUNÇA** i els casats a can **PARRÓ**, que més tard donaran la família de can **TERRIBLE**. Resulta, tanmateix, que, d'enrere, també estaven emparentats amb els Capó **QUELET**.

D'altra part, Montserrat **Mut** Juan, pastor, d'Algaida es casà el 1860 amb Magdalena Serra Ximelis. Donen lloc a les branques de can **FLORIS** i de can **BONETA**.

Finalment, Josep **Sureda** Isern i Joana Aina Sampol Pol*, de Consell tots dos, arriben a Marratxí abans de 1826. En aquest municipi tendran llurs fills. El seu fill Sebastià es casa l'any 1860 amb Francesca Bestard Canyelles, de Pòrtol. Aquest matrimoni donarà lloc a les famílies de sa **BASSA**, de Son **PISÀ** i de can **MUT**.

1863

[El batle de Marratxí és Montserrat Canyelles. Construeixen les torres bessones i el cor nou a Sant Marçal. Han de posar una escola a sa Cabaneta. Bizet: *Els pescadors de perles*. Rossini: *Petita missa solemne*.]

Bernat **Rigo** Coll, de Santa Eugènia, es casa amb Maria Aina Rosselló Penya, de Marratxinet. Un fill seu, Bernat Rigo Rosselló es casa el 1863 amb Joana Barrera Serra. Donen lloc a una branca de la família **RIGO**, emparentada amb cas **TEIXIDOR** i posteriorment amb es **MOLÍ**, amb els **MANYOLES** i per diversos casaments amb la família de Magdalena **SEGUINA** o **SANTAMARIERA**.

1868

[Bernat Nadal torna a ser batle de Marratxí, després ho serà Vicenç Mates. Revolució «La Gloriosa». Brahms: *Requiem alemany*. Wagner: *Els mestres cantaires*.]

Sebastià **Mulet** Roca, pastor, de Santa Eugènia, es casa l'any 1868 amb Margalida Amengual Cardell, de Pòrtol. Donen lloc a totes les branques de cas **PAGÈS** i **RABASSÓ**.

1869

[Miquel Nadal i Serra és el nou batle de Marratxí. Marçal Serra Serra cedeix el terreny per construir un pou públic a Pòrtol. Jerònia Santandreu Canyelles és la mestra de l'escola de pàrvuls de Pòrtol.]

Gaspar **Valcaneres** Simonet, d'Alaró, es casa l'any 1869 amb Antònia Cloquell Roca. Donen lloc a la família de can **GASPAR**, òbviament, era l'únic que hi havia.

c. 1870

[Wagner: *La Walkiria*. Implantació de la inscripció civil.]

Pere **Garau** Oliver, de Sencelles, casat amb Joana Maria Orpí Orpí [no surten als concessos], no sabem d'on són ni quan es varen casar, varen viure a Marratxinet a partir de la meitat del s. XVIII. Els seus descendents es varen establir a Pòrtol devers els anys setanta del segle XIX i donaren lloc als Garau **PALONI**.

1871

[Miquel Nadal és el batle de Marratxí. Antoni Villalonga és el metge cirurgià titular. Creació de l'Escola Normal de mestresses de La Puresa. Giuseppe Verdi estrena *Aida*. Hom inventa la dinamo elèctrica.]

Honorat **Coll** Company, nat a Marratxí, es casa el 1871 amb Agnès Orell Oliver, de Pòrtol, i donaren lloc a les branques de can **NORAT**, més endavant emparentats amb sa **PENYA** o can **ISIDRE** i amb en Pere Coll, **ROCA**, gerrer.

1875

[Pere Josep Ordines és nomenat dipositari de l'Ajuntament de Marratxí, fins ara ho era Bernat Nadal. Inici de les obres del temple de Pòrtol. Costa i Llobera escriu *El Pi de Formentor*. S'inaugura el tren d'Inca. Bizet estrena l'òpera *Carmen*.]

Antoni **Crespí** Mulet, conrador de Santa Eugènia, es casa el 1875, amb Magdalena Serra Ramis. Donen lloc a les branques de cas **MÈ**, de can **CROSTA**, de sa **PENYA**, de can **ROQUETA** i de can **RITETA**.

1877

[Francesc Serra i Sastre és el batle de Marratxí. Construcció de la casa vicaria del Pla de na Tesa.]

Miquel **Frontera** Serra, de Santa Maria, es casa el 1877 amb Margalida Santandreu Ramis. Donen lloc a la branca de can **PINET**.

També, Joan **Serra** Canyelles, pastor de Santa Maria, es casa el 1877 amb Joana Maria Frau Sastre, de Pòrtol. Donen lloc a les branques de can **VEIET**, de ca na **TAULERA** i **VEIET-MIQUELONA**.

1878

[Beneeixen l'església de Pòrtol. El pressupost de l'any econòmic 1878-79 de Marratxí queda xifrat en 13.205 pessetes i 88 cèntims. Edison inventa la làmpada incandescent. Fan papa Lleó XIII. El músic Miquel Marquès estrena *El Anillo de Hierro*.]

Bartomeu **Coll** Crespí, de Santa Eugènia, casat amb Esperança Jordà, a partir de c. 1775 vivien a can Torres (damunt les coves). Un net seu, Josep Coll Canyelles es casa el 1878 amb Beneta Canyelles Vich, suposadament de Pòrtol, d'aquí ve la branca dels Coll de can **BENETA**. Més endavant, d'una altra branca dels mateixos, Jaume *Coll* Barceló, de sa Cabaneta, es casa el 1896 amb Magdalena Frau Canyelles, de Pòrtol. Donen lloc a la continuació de la família des **TANCAT**. D'altra part, Jaume Ignasi *Duma* (fixau-vos bé, «dumA»), de Palma, es casa el 1878 amb Margalida Balle Ramis. Més endavant el nom canviarà a «Dumas». Donen lloc a les famílies de can **CURT**.

1880

[Eusebi Estada construeix la Farinera Balear al Pont d'Inca. Construeixen el cementeri municipal de Son Blanc. Francesc Serra és el batle. Hom funda la Societat Arqueològica Lul·liana.]

Gabriel **Company** Borràs, d'Algaida, es casa l'any 1880 amb Antònia Roca Canyelles. Donen lloc a la família **COMPANY**.

D'altra part, Guillem **Mascaró** Ribas, de Maria, es va casar l'any 1880 amb Francesca Martorell Mates. Varen donar lloc a les famílies **MARIER**, lògicament, i **FREIXURA**, precisament per una facècia que va protagonitzar ell, consistent en dir que duria freixura a un berenar compartit que havien organitzat uns quants joves, on cadascú havia de dur alguna cosa.

Finalment, Pere Joan **Puigserver** Sastre, d'Algaida, es casa el 1880 amb Antònia Duran Serra. Donaran lloc a la família **PUIGSERVER**.

1881

[Maria Magdalena Estades i Gallur és la mestra de nines del sa Cabaneta. Els regidors de Marratxí s'assabenten pel diari que s'ha fet un plànol per construir un nou poble a la possessió de cas Enegistes: serà el futur Pont d'Inca.]

Miquel **Frau** Canyelles, nascut a Marratxí de pares santamariers, el 1881 es casa amb Margalida Fiol Amengual, de Pòrtol. Donen lloc a les branques de cas **COIX**.

c. 1885

[Alcover: *Contarelles*, de Jordi des Recó. Costa: *Poesies*.]

Guillem **Canyelles** Oliver i la seva esposa Magdalena Carrió Canyelles, ambdós de Marratxí, passen a viure amb llurs fills a Pòrtol. Donaran lloc a la família de can **GREGORI**, emparentada posteriorment amb ca na **PINSA** i can **MOLÓ**.

1887

[Llei d'associacions a l'Estat espanyol.]

Bartomeu **Escarrer** Caldentey, de Felanitx, es casa el 1887 amb Catalina Roca Canyelles, de Pòrtol. Donaran lloc als **ESCARRER** i **VALENTA**.

c. 1892

[Primera agrupació socialista balear. Gabriel Maura: *Aigoforts*.]

Guillem **Guardiola** Canyelles, de Palma, casat amb Catalina Serra Ferrer, de Biniali, venen a Pòrtol amb alguns fills c. 1892. Aquí en tendran d'altres. Donaran lloc a la família de can **GARDILL**, posteriorment emparentada amb els **NIGORRA** i amb can **VENT**.

1894

[Bartomeu Carrió Ramis, nou batle de Marratxí; fins ara ho era Antoni Barrera Ramis. Té lloc a França la primera carrera automobilística del món. Debussy estrena *Preludi a la sesta d'un faune*. Nicolau II és proclamat tsar de Rússia.]

Sebastià **Bibiloni** Isern, de Palma però habitant de Santa Eugènia, se casa el 1894 amb Antònia Aina Amengual Canyelles, de Pòrtol. Donaran lloc als **MIQUELÓ**, des **CENTRO**, de s'**ESCOLA**, de sa **PEDRE-RA**, de ca madò **ROSA**... D'altra part, Gabriel **Juan** Pol, de sa **FONT**, de Marratxinet, es casa l'any 1894 amb Francesca Canyelles Rigo, de Pòrtol. Per casaments posteriors s'uneixen a la branca **MIQUELÓ** —i d'aquesta, posteriorment, a la des **FORN**— i les branques **MARRATXINER** —un d'ells casat a ca na **SANTA** i els successors de l'altra, casats a cas **MOIX**— i de sa **FONT** —casat amb na *Martina* **GENERALA**.

1896

[Primers Jocs Olímpics moderns. Puccini: *La Bohème*. Guimerà: *Terra baixa*.]

Jaume **Reinés** Frau, de Palma, es casa el 1896 amb Francesca Serra Canyelles. D'aquí arribaran a sortir els Reinés de sa **PENYA** o de can **ISIDRE**, de cas **SECALL** i de can **CARRETET**.

1899

[Renova com a batle de Marratxí Francesc Serra Sastre. Nomenen batle de barri de Pòrtol Bartomeu Fiol Amengual. Construeixen la capelleta de la Trinitat a can Vent. Creació de l'Orfeó mallorquí. Primer codi de circulació.]

Sebastià **Salom** Jaume, de Vilafranca, es casa el 1899 amb Magdalena Cabot Roca, de Pòrtol. Donen lloc a la família de can **FELET**.

Final del segle XIX

En algun moment del darrer quart del segle XIX, i per motius que avui ens són desconeguts, va venir Mateu **Santandreu** Canyelles, fuster, de Puigpunyent, casat amb Esperança Tous Carbo-nell, de Palma, amb llurs fills, i varen donar lloc a la família de can **FLOR**.

Igualment Joan **Canyelles** Pol, de Marratxí, es casa a partir de mitjan XIX amb Maria Canyelles Amengual, de Pòrtol. Donen lloc a la família de cas **TEIXIDOR**, posteriorment emparentats amb es **MOLÍ**, can **DURAN**, can **MARRET**, es **TANCAT**, **COMASSEMA** i **MASSOT**.

Principi del segle XX

Jaume **Noguera** Canyelles, de Santa Eugènia, es casa a inicis del segle XX amb Magdalena Terrassa Bibiloni. Donen lloc a la família **PARRUTA**.

1905

[El noviciat de la Salle s'estableix al Pont d'Inca. Nomenen guarda rural municipal jurat de Marratxí Jaume Almeria Pons. Decret de creació de l'Escola Normal. Schweitzer: Bach, el músic poeta; A. M. Alcover proposa el 1r Congrés de la Llengua Catalana. Berta de Suttner, Nobel de la Pau. Fundació del Foment de Turisme. Primera pedra del Palau de la Música. Víctor Català: *Solitud*.]

Antoni **Frontera** Borràs —el vell **PARRÓ**—, de Santa Maria, es casa l'any 1905 amb Maria Palou Carrió, de can **CANTÓ**. Donen lloc a les diverses branques de la família de can **PARRÓ**.

1906

[Maties Mesquida Nadal és el batle. Jaume Canyelles Canyelles, *s'escolà Vell*, fa classes als nins de Pòrtol.]

La relació de la família **Massot**, ubicada a Palma, però originària d'Andratx, amb Pòrtol comença quan Josep **Massot** Planes es casa l'any 1906 amb Antònia Capó Garau, **QUELET** i **CROSTA**, d'aquest nucli de població.

1908

[Acorden posar el nom als carrers de sa Cabaneta. Fundació de la Societat Haendel.]

Bartomeu **Ramis** Serra, de Marratxinet, on vivien els seus avantpassats, es casa el 1908 amb Francesca Canyelles Palou. Donen lloc a les diverses branques de cas **MÈ**.

1912

[Francesc Oliver Gayà és el batle de Marratxí. Pere A. Palou Oliver és nomenat oficial saig interí. Construeixen el convent de les franciscanes de Pòrtol. Enderrocament de la porta de Santa Margalida, de Palma.]

Guillem **Vidal** Ordines, de la parròquia de Sant Llàtzer, es casa el 1912 amb Francesca Serra Carrió, de can **CARRIÓ**. Donaran lloc a la família de can **RUMBET**.

1916

[Pere Josep Jaume Castelló és el batle de Marratxí. Mor el músic Enric Granados. Funden l'equip de futbol Mallorca. Inauguren l'institut Ramon Llull de Palma. Declaren Lluçmajor ciutat. Fan bisbe de Mallorca Rigobert Doménec.]

Josep **Bibiloni** Martorell, de Santa Eugènia, es va casar l'any 1916 amb Esperança Canyelles Mut, de Pòrtol. Donen lloc a la branca de can **FERRIOL** o de can **MILLO**.

1918

[Joan Bestard Barrera és el batle de Marratxí. Neixen Leonard Bernstein i Bernat Vidal Tomàs. Mor Claude Debussy. És l'any del grip.]

Sebastià **Català** Bennassar, de Vilafranca, es va casar l'any 1918 amb Catalina Mascaró Martorell, **FREIXURA**. Varen donar lloc a les famílies de cas **CABRER**, de can **TIRANO** i de can **XAMENA**.

1920

[El batle és Jaume Bestard Barrera i el segon tinent de batle, Bartomeu Moll Serra. Neixen l'escriptor Louis Powels i el cineasta Federico Fellini. Millán Astray funda la Legió. S'inaugura l'enllumenat públic elèctric al Pont d'Inca.]

Bartomeu **Cladera** Mascaró, de sa Pobla, es casa el 1920 amb Catalina Garau Serra, de can **MARRET**. Donen lloc a la família de can **CLADERA**, amb una branca de can **XAMENA**, per casament.

1923

[Posen l'enllumenat públic a Pòrtol, sa Cabaneta i es Pla de na Tesa. Nomenen nou batle de Marratxí Antoni Canyelles Quetglas i més tard Pere Canyelles Rigo. Ortega y Gasset funda la *Revista de Occidente*. S'inicia la dictadura de Primo de Rivera. Panxo Villa és assassinat. Té lloc la primera carrera de Le Mans.]

Gabriel **Company** Fiol, **SIPERA**, d'Algaida, es casa el 1923 amb Maria Mut Martorell. Donen lloc a la família de mestre Biel **SIPERETA**.

1928

[Josep Espases és el rector de Sant Marçal. A Pòrtol, s'ha obert un nou carrer entre l'escola i el punt anomenat la figuera alacantina (l'actual c/ de sa Torre). Ravel: *Bolero*.]

Joan **Ferrà** Mut, del Pla de na Tesa, es casa l'any 1928 amb Esperança Canyelles Mulet, de Pòrtol. Donen lloc, per matrimoni posterior, amb una de les branques de la família **CANYAR**. D'altra part, Jaume **Juan** Fiol, de sa Cabaneta, es casa el 1928 amb Beneta Canyelles Vich. Donen lloc a la branca de can **BONO** i de can **CARMEN**.

1929

[L'Ajuntament dona permís a Martí Trias Marit, del c/ d'Olesa, de Pòrtol, per construir una casa de planta baixa en un solar que fa partió amb el c/ de València, en el lloc denominat ses Rotes de Son Caulelles. Thomas Mann, Nobel de Literatura.]

Bartomeu **Sastre** Frontera, de Santa Maria, es casa el 1929 amb Joana Amengual Fernández. Donen lloc als **SASTRES**, posteriorment emparentats amb cas **CABRER** i ca na **SEGUINA**.

Abans de 1930

Joan **Bennàsar** Pons i Antònia Bibiloni Ramis, ella d'Algaida, venen amb llurs fills abans de 1930 procedents de Palma, la Soledat.

1930

[Fan rector del Pont d'Inca Rafel Juan. L'Ajuntament de Marratxí dona permís a Miquel Bibiloni Amengual, que viu a can Creuetes, del Pou des Coll, per construir una casa al corral anomenat can Miqueleu, de Pòrtol. Inauguren el bar Cristal, de Palma. Josep Miralles és nomenat bisbe de Mallorca. Caterina Thomàs, canonitzada.]

Miquel **Bordoy** Caldentey, de Felanitx, es casa l'any 1930 amb Francesca Rigo Serra, de can Rigo. Donen lloc a una de les branques de can **RIGO**.

D'altra part, Joan **Busquets** Ramis, des Hostalets de Palma, es casa l'any 1930 amb Maria Palou Estarelles, de can **META**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom.

1932

[Es queixen a l'Ajuntament que la mestra de Pòrtol no fa classe fa alguns mesos ni resideix al aquest terme, i que es canvia continuament de substituta, cosa que perjudica molt l'ensenyament. El mestre de nins és Albert Castell. Lluís Companys és elegit president del Parlament de Catalunya. S'obren les coves de Gènova al públic. S'inaugura el primer festival de cinema de Venècia.]

Josep **Canyelles** Muntaner **MITJUNÇA**, de sa Cabaneta, es casa l'any 1932 amb Miquela Pizà Crespi, **SANTA**. Donen lloc a una sèrie de branques **SANTA**.

Igualment, Bartomeu **Sastre** Noguera, de Santa Eugènia, es casa el 1932 amb Maria Rigo Canyelles, de cas **TEIXIDOR**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom i, entre d'altres, a la família que després emparentarà amb Magdalena **SEGUINA** o **SANTAMARIERA**.

1933

[L'Ajuntament de Marratxí ha donat l'alineació a Martina Amengual Garau per construir una casa que fa partió amb el c/ de la Vicaria (avui Rectoria). Neix la col·lecció Les Illes d'Or de l'editorial Moll. Franco és comandant militar de les Balears. Té lloc la fundació de Falange. Hitler és nomenat cap de govern d'Alemanya. Emili Darder és elegit batle de Palma.]

Joan **Carbonell** Barceló, del Pla de na Tesa, es casa l'any 1933 amb Margalida Duran Cabot, de can **PERETONS**. Donen lloc a una continuació de can **PERETONS** i a la branca de can **MARÇALA**.

1934

[L'església de Pòrtol esdevé parròquia. L'Ajuntament dona permís a Mateu Cabot Roca, veïnat domiciliat al c/ de la Trinitat, de Pòrtol, núm. 3, per construir una casa de planta baixa i un pis en un solar de la seva propietat que fa partió amb el mateix c/ de la Trinitat.]

Miquel **Nigorra** Mayol, de Sant Joan, es casa el 1934 amb Magdalena Guardiola Serra, **GARDILLA**. Donaran lloc a la família **NIGORRA**.

També Miquel **Tous** Pericàs, xofer, d'Algaida, es casa el 1934 amb Margalida Barrera Ramis, de can **BARRERA**. Dona lloc a la família de cas **XOFERET**.

1935

[L'església del Pont d'Inca és declarada parròquia d'ascens. L'Ajuntament de Marratxí dona permís a Francesc Canyelles Roca, de Pòrtol, per construir una cotxera devora ca seva, al c/ de la Trinitat. Esquerra Republicana de Pòrtol demana que ampliïn la plaça de sa Bassa.]

El 1935, Joan **Salvà** Comas, de Sineu, es casa amb Francesca Cabot Martorell de can **FREIXURA**, i formen la família que més endavant els diran de s'**ESCOLA**.

1937

[Joan Vich Santandreu és el batle de Marratxí. Neix Jane Fonda. Orff: *Carmina Burana*. Espanya en guerra.]

Josep Manuel **Martí** Martínez, de Campos amb ascendència valenciana, es casa el 1937 amb Margalida Dumas Mir **GARRIDA**. Donen lloc a la branca **MANUEL**, i més endavant de ca na **LITA** i **HERNÁNDEZ**.

1939

[L'Ajuntament acorda construir un banc per a les escoles de Pòrtol ja que els que hi ha són insuficients i hi ha nins que no es poden asseure. Alemanya envaeix Polònia: inici II Guerra Mundial.]

Josep **Vidal** Crespi, de Santa Maria, es casa el 1939 amb Margalida Bibiloni Canyelles, de can **FERRIOL** o can **MILLO**, malnom que adopten llurs descendents.

c. 1940

[Mallorca té 327.119 habitants. Inici del passeig marítim de Palma. Hemingway: *Per qui volten les campanes?*]

Josep **Serra** Canyelles, de Pòrtol, es casa, c. 1940, amb Francesca Oliver Mulet, de Pina. Donaran lloc a la branca dels **PINEROS**.

1941

[Electrificació de Sant Marçal. Donen permís a Gabriel Seguí Serra per construir una casa al c/ de Mallorca, de ses Rotes. Welles: *Citizen Kane*. Atac a Pearl Harbour.]

Joan **Fullana** Sastre, d'Algaida, es casa el 1941 amb Francesca Martorell Canyelles, **CORTANA**. Donen lloc a la família dels **FULLANA**.

D'altra part, Antoni **Gomila** Amer, de Manacor, es casa a inicis del s. XX, amb Catalina Fernández Trias, del Pont d'Inca. El seu fill Joan, del Pont d'Inca, es casa l'any 1941 amb Margalida Dumas Barrera, **CURTA**, de Pòrtol. Donen lloc a una de les branques de can **CURT** i, més tard, per casament, a una branca dels **VERDEROL**.

1942

[El batle de Marratxí és Andreu Juan. Acaben l'aljub del nou escorxador municipal. Neix el músic Paul McCartney.]

Martí **Comas** Morro, **NEO**, vidu, de Santa Maria, es casa l'any 1942 amb Francesca Morro Bibiloni, de Pòrtol. Donen lloc a la família de can **NEO**.

1943

[L'Ajuntament dona permís a Bartomeu Fiol Duran per construir un porxo al c/ de la Trinitat de Pòrtol, destinat a magatzem de carros.]

Jaume **Lliteres** Lliteres, de Sant Llorenç, es casa el 1943 amb Maria Canyelles Canyelles, de cas **RUGAL**. Donen lloc a la continuació d'una branca de cas **RUGAL**.

Entre 1943-1948

Bartomeu **Verdera** Colom, de Bunyola, i Maria Salom Pastor, de Santa Maria, venen a Pòrtol entre 1943 i 1948. Aquí tendran la segona filla i donaran lloc a la família **VERDERA**. També els diuen de can **VEIET**, perquè varen ocupar una casa que havia estat d'algú d'aquest malnom.

1944

[L'Ajuntament nomena en propietat per a la plaça de guàrdia municipal de camp Gabriel Barrera Ferrer, *Algaidí*. Neix Mick Jagger.]

Josep **Pujol** Frau, del Pont d'Inca, es casa el 1944 amb Beneta Rigo Palou, de can **RIGO**. Donen lloc als Pujol de can **RIGO**.

Igualment, Pau **Xamena** Ensenyat, d'Alaró, es casa l'any 1944 amb Magdalena Català Mascaró, **MARIER / FREIXURA**. Donen lloc a la família **XAMENA**.

1947

[Josep Hervàs esdevé bisbe de Mallorca. Thomas Mann publica *Doctor Faust*. Construeixen la rectoria del Pont d'Inca i donen permís a Pere Bestard i a Bartomeu Moll per instal·lar sengles fàbriques de pebre vermell a Pòrtol.]

Guillem **Adrover** Roig, de Montuiri, es casa el 1947 amb Catalina Rigo Serra, de can **RIGO**. Donen lloc a la família de ca n'**ANITA, RIGO** o **PERRUQUERS**.

D'altra part Miquel **Pou** Vich, de Sant Jordi, se casa l'any 1947 amb Maria Fiol Vich, de cas **FER-RER**. Donen lloc a la família **POU**, continuació de cas **FERRER FIOI**.

També, Jaume **Reinés** Coll, de can **CREDO** de sa Cabaneta, es casa el 1947 amb Maria Creus Canyelles, de can **TONI-ROS**. Donaran lloc a la continuació d'aquest malnom.

Finalment, Miquel **Vich** Capó, de sa **TEULERA**, nascut a Santa Maria, es va casar l'any 1947 amb Esperança Bibiloni Canyelles, de can **MILLO**. Donen lloc a una de les branques actuals de can **MILLO**.

1948

[Acorden l'apertura del c/ C de Pòrtol, que uneix el carrer de José Antonio amb el del 19 de Julio (avui de la Mare de Déu del Carme), amb projecte realitzat per l'arquitecte Josep Alomar. Aparició del microsolc. Declaració dels Drets Humans. Creació de l'Estat d'Israel.]

Joan **Ripoll** Mesquida, de Binissalem, es casa el 1948 amb Catalina Busquets Garau, de can **MARILL**. Donen lloc a la família **RIPOLL** o **BUSQUETS**.

D'altra part, Juan **Martínez** Hernández, de Múrcia, es casa, c. 1948, amb Maria Socies Santandreu, de can **SOCIES**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom.

1950

[A Marratxí funden Aires des Pla de Son Alegre. El poeta Guillem Colom publica *El comte Mal*. A París té lloc el primer concert de Música Concreta. Bertrand Russell és guardonat amb el premi Nobel.]

Josep **Balle** Canyelles, de Palma, es casa l'any 1950 amb Maria Montserrat Canyelles Mir. Donen lloc a la família de can **GARRIT** o de can **BATLE**.

D'altra part, Pere Andreu **Canals** Villalonga es casa, c. 1950, amb Isabel Serra Rosselló, de sa **ROCA LLISA**. Donen lloc a la branca de can **PERE ANDREU**.

Igualment, Jordi **Munar** Ramis, de Costitx, es casa el 1950 amb Beneta Canyelles Guardiola, **GARDILLA**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom, branca també coneguda com **MUNAR**.

També Joan **Nadal** Estelrich, de Petra, es casa el 1950 amb Beneta Rigo Rosselló, de can **MANYOLES**. Donen lloc a la branca **RIGO** de can **NADAL**.

1951

[És batle de Marratxí Antoni Bosch Perelló. Primer elapé de 33 rpm. Kubala al Barça.]

Bartomeu **Bestard** Oliver, fuster, de Santa Maria, es casa el 1951 amb Maria Serra Garau, de can **FRANCO**. Donen lloc a la branca de ca na Maria **FRANCA**.

1952

[Moll publica la *Gramàtica històrica* i Hemingway *El vell i la mar*. Hussein és proclamat rei de Jordània. John Huston estrena *La reina d'Àfrica*. Perón pren possessió de la presidència argentina.]

Simó **Borràs** Batle, de Santa Margalida, es casa el 1952 amb Pràxedis Serra Rigo, de Pòrtol. Donen lloc a la família de can **SANT**, de can **BORRÀS** o de can **SIMÓ**.

D'altra part, Rafel **Cerdà** Miralles, de Montuiri, es casa l'any 1952 amb Antònia Canyelles Serra, de can Fava. Donen lloc a les famílies de can **FAVA** i de ca na **JUSTA**.

També, Pere Antoni **Estrany** Font, de Vilafranca, es casa el 1952 amb Catalina Canyelles Serra, de ca na **FAVA**. Donen lloc a la família **ESTRANY**.

Igualment, Gabriel **Ferrer** Sastre, de Santa Maria, es casa el 1952 amb Francesca Canyelles Guardiola, *Gardilla*. Donen lloc a la família de can **PALIVA**.

Així mateix, els germans **Fiol** Mesquida —Francesc i Jaume, **PATRÓ**—, de Santa Maria, es casen l'any 1952 i 1953 amb al·lotes de can **PARRÓ** i de cas **MARIER** i donen lloc a noves branques d'aquests malnoms.

1953

[Anivellen la plaça de Pòrtol d'acord amb el plànol d'alineacions i rasants de l'Ajuntament. Benedicció del Seminari menor. Di Stefano al Madrid. Gironella: *Los cipreses creen en Dios*. Primera setmana de cinema de Sant Sebastià.]

Bartomeu **Rubí** Serra, de Santa Maria, es casa el 1953 amb Aina Ramis Serra, de ca na **NYICA**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom, que més endavant, per casament, s'emparenta amb can **GASPAR**.

1954

[L'Ajuntament de Marratxí dona permís a Mateu Santandreu Ramis per construir un porxo o una cotxeria al c/ de Hnos Barbará. Té lloc la primera emissió d'Eurovisió. Mao Zedong és elegit cap d'Estat de la Xina. Mor Eugeni d'Ors. Inici de fabricació del biscúter.]

Miquel **Bordoy** Serra, de la Vileta, es casa l'any 1954 amb Beneta Serra Canyelles, de cas **RUGAL**. Donen lloc a la família **BORDOY**, actualment emparentada amb can **BOU**.

Igualment, Bartomeu **Llabrés** Gost, de sa Pobla, es casa el 1954 amb Catalina Barrera Duran, Peretons. Donen lloc a la família des Pins o a la continuació d'una branca de la família **PERETONS**. Així mateix, Vicenç **Mates** Sans, *Coixet de Buc*, de Santa Maria, es casa el 1954 amb Esperança Amengual Pocoví, de can **BERNADÍ**. Donen lloc a la família de sa **TINTORERIA**.

També, Manuel **Pardo** Tejedor, del País Valencià, es casa el 1954 amb Magdalena Cabot Ramis, de can **DARIL**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom, branca també coneguda com **PARDO**.

D'altra part Miquel **Canals** Canals, de Bunyola, es casa, c. 1954, amb Rosa Noguera Terrassa, **PARRUTA**. Segueixen la branca **PARRUTA**.

Finalment, Pedro **García** Mayordomo, la seva esposa Isabel Vera García, ambdós de Múrcia, s'instal·len a Pòrtol c. 1954. Aquí tendran llurs fills. Donen lloc a la família de can Pere **FORASTER**, d'on sortirà el malnom **CARNISSER**, en referència a la professió d'un dels fills, emparentat per casament amb ca na **TAULERA** i ca na **COMPANY**.

1955

[L'Ajuntament dona permís a Pere Palou Vich per instal·lar una ollereria al c/ de Calvo Sotelo, de Pòrtol. Nabokov: *Lolita*. Jesús Enciso Viana, bisbe de Mallorca. Guillem Timoner, campió del món de ciclisme darrere motocicleta.]

Miquel **Serra** Frau, **EIXUT**, forner de Sant Jordi, es casa l'any 1955 amb Margalida Bestard Ramis de sa Cabaneta, però instal·lada a Pòrtol al forn de cas Moix. Donen lloc a la família de cas **MOIX**.

1956

[L'Ajuntament dona permís per al traspàs de la indústria de ferreria de Bartomeu Fiol Duran, a nom de Bartomeu Amengual Amengual, i el de la botiga de queviures a nom de Francesca Fiol Vich. Pau Casals es retira. Rainier de Mònaco es casa amb Grace Kelly.]

Bartomeu **Crespí** Torrens, **ALARONER**, de Santa Eugènia, es casa el 1956 amb Aina Ramis No-guera, de **TETUAN**. Donen lloc a la família Crespí de **COMASSEMA**.

D'altra part Miquel **Mut** Amengual, picapedrer, d'Algaida, es va casar el 1956 amb Pereta Sureda Cloquell, de Pòrtol. Donen lloc a la família de can Miquel **MUT**.

1957

[Assumpció Martí Fuster és mestra nacional de l'escola de nines de Pòrtol. Seat 600 a la venda. Sánchez Ferlosio: *El Jarama*. Joselito estrena *El pequeño ruiseñor*.]

Jaume **Morro** Celià, d'Alcúdia, es casa el 1957 amb Maria Coll Serra, de ca na **COLL**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom.

També Onofre **Sastre** Calafell, de Santa Maria, es casa el 1957, amb Magdalena Vich Garau, de can **MORADUIX**. Donen lloc a la família **SASTRE** o de can **NOFRE**.

1958

[L'Ajuntament dona permís a Jaume Coll Barrera per construir un habitatge al c/ del 18 de Julio (avui de sa Torre). És batle de Marratxí Antoni Moyà Borràs. Creació de la NASA. Manuel Santana, campió de tennis.]

Maties **Mesquida** Ferrer, de ca madò **MARIANA**, de sa Cabaneta, es casa el 1958 amb Catalina Amengual Serra, de can **MONJO FONDO**. Donen lloc a la continuació d'una branca de can **MONJO**.

D'altra part, Miquel **Parets** Dols, de Santa Maria, es casa el 1958 amb Francesca Barrera Garau, de can **BARRERA**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom, branca també coneguda com **PARETS**.

També, Jaume **Pastor** Batle, **VINAGRE**, de Santa Maria, es casa el 1958 amb Catalina Cabot Rigo, **CARRETET**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom.

Igualment, Miquel **Pizà** Dols, **TELÍ**, de Santa Maria, es casa el 1958 amb Francesca Ramis No-guera, de **TETUAN**. Donen lloc a la família de can **TELÍ**.

Finalment, Miquel **Serra** Duran, de Sant Jordi, tot i que possiblement provinent de Pòrtol, es casa el 1958 amb Maria Serra Oliver. Donen lloc a la família de can **RAMON**.

1959

[Joan Ferrer Alemany, nomenat rector de Sant Marçal. Acorden sembrar 13 pins a la plaça de sa Bassa. L'Ajuntament dona permís a Joan Vich Santandreu per traspassar la seva indústria d'olleria a nom dels seus fills Bernat i Antoni Vich Oliver.]

Catalina **Jordà** Canyelles, del Pla de na Tesa, es casa l'any 1959 amb Miquel **Duran** Ramis, de sa **FONT**. Donaran continuïtat a la família de sa **FONT** o de can **JORDÀ**.

D'altra part, Guillem **Juan** Mut, d'Algaida, es casa l'any 1959 amb Catalina Llinàs Capellà, **TÓRTE-RA** o de cas **CORONELL**. Donen lloc a la continuació d'una branca de cas **TORD**.

També, Cristòfor **Morey** Fuster, de Santa Maria, es casa el 1959 amb Maria Crespí Bestard, de can **RITETA**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom.

Finalment, Antoni **Orell** Genovard, d'Ariany, es casa c. 1959, amb Catalina Vich Serra, de can **JEREMÍ**. Donen lloc a la continuació d'aquesta família.

1960

[Acorden procedir a la formació del plànol general d'urbanització del nucli de població de Pòrtol, unificant els parcials existents. *La Dolce Vita*, de Fellini, Palma d'or de Canes. Hithcock: *Psicosi*. Casals: *El Pessebre*.]

Jerònia **Crespí** Morro, **PICAROLA**, de Santa Maria, es casa c. 1960 amb Josep **Serra** Rosselló, de sa **ROCA LLISA** i donen continuïtat a una de les branques d'aquest malnom.

També, Joana **Dols** Oliver, de Santa Maria, es casa el 1960, amb Josep **Garau** Serra, **TERESA**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom, branca també coneguda com **DOLS**.

Així mateix, Jaume **Pizà** Bibiloni, de Santa Maria, es casa el 1960 amb Montserrat Nigorra Guardiola. Donen lloc a una de les branques de la família **NIGORRA**.

D'altra part, Salvador **Dávila** Roca i la seva esposa, Catalina Tries Tramulles, de can **BOU**, s'instal·len al poble c. 1960. Donen lloc a una de les branques de can **BOU**.

Igualment, Manuel **Gargallo** Aguirre, de Barcelona, i la seva esposa Carmen Navarro Blay varen venir amb llurs fills c. 1960. Donen lloc a la família Gargallo, també coneguda com a de can **PERET**, perquè varen viure uns anys en aquesta casa.

També, Gabriel **Grimalt** Mir, que va néixer al Pla de na Tesa, però de padrins portolans, en concret de can **GARRIT**, el 1960 ja el trobam al nostre poble casat amb Maria Oliver Bauçà, de Sòller. Dona lloc a la família de cas **BARBER**.

Finalment, José **Rodríguez** Muñoz i la seva esposa Ángela Aguilar varen venir amb llurs fills c. 1960. Donen lloc a la família de ca n'**ARTURO**.

1960-65

Josep **Carrasco** Avinyó, casat amb Gloria Izquierdo Pertegaz, els dos de València, venen amb llurs fills entre 1960 i 1965. Donen lloc a la família de ca na **GLÒRIA**.

D'altra part, Vicenç **Gomila** Sastre, de Palma, es casa amb Francesca Gelabert Soler, des Pla de na Tesa. Entre 1960 i 1965 s'estableixen a Pòrtol. Donen lloc a la família de ca sa **PLADENATESERA**, posteriorment vinculada a la família Salas, per matrimoni.

1962

[Creació del Festival de Pollença. Fundació de l'OCB. Inici del Concili Vaticà II. Fundació d'Amnistia Internacional. Montserrat Caballé debuta al Liceu.]

Mateu **Mayrata** Isern, de Biniali, es casa l'any 1962 amb Maria de Lourdes Canyelles Pizà, de ca na **SANTA**. Donen lloc a la branca **MAYRATA**, poques vegades esmentats com **SANTA**.

D'altra part, Antoni **Ramis** Ramis, de sa Cabaneta, es casa el 1962 amb Magdalena Coll Barrera, de can **BARRERA**, de Pòrtol. Donen lloc al malnom **CARTER**.

Igualment, Miquel **Vadell** Crespí, de Santa Maria, es casa el 1962 amb Catalina Tous Barrera, de cas **XOFERET**. Donen lloc a la família **VADELL**.

1963

[Aproven definitivament el projecte d'electrificació de Marratxinet. L'Ajuntament dona permís a Onofre Sastre Calafell per obrir una botiga de venda de sabates al c/ de José Antonio, 64, de Pòrtol. El cineasta García Berlanga estrena *El Verdugo*, rodada a Mallorca. Fundació de CCOO. El papa Joan XXIII publica l'enciclica *Pacem in terris* el mateix any que mor. Pau VI és elegit papa. Baltasar Porcel publica *La lluna i el Cala Llamp*.]

Bartomeu **Cirer** Palet, de Sencelles, es casa el 1963, amb Aina Busquets Garau, de can **MARILL**; donen lloc a una branca de can **CIRER**.

D'altra part, Joan **Nadal** Colom, **VERDEROL**, de Santa Maria, es casa el 1963 amb Catalina Gomila Dumas, de can **CURT**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom, branca també coneguda com a **NADAL** o **VERDEROL**.

També, Miquel Romaguera Costa, de Son **CAULELLES**, es casa el 1963 amb Josepa Canyelles Bonnin, de ca na **PEPA**. Donen lloc a una branca d'aquest malnom.

1964

[Uns veïnats de Pòrtol sol·liciten que hom doni el nom d'Albert Castell Penya a un carrer de recent obertura; el consistori ho aprova. Luther King, Nobel de la Pau.]

Els germans Miquel i Paco **Monzón** Quintana, de las Palmas de Gran Canària, més coneguts com els **CANARIS**, varen arribar al poble per jugar amb el club de futbol Marratxí, mentre feien el servei militar a Mallorca. Miquel es va casar l'any 1964 amb Maria Canyelles Frontera, de can **PINET**, i Paco, el 1966, amb Maria Sureda Canyelles, de sa **BASSA**, donant lloc a la continuació dels corresponents malnoms distintius de cada branca.

1965

[L'Ajuntament dona permís a Guillem Bibiloni Canyelles per construir quatre habitatges al c/ de 18 de Julio. Inauguració de l'UHF. Beatles: *Help*. Rolling: *Satisfaction*.]

Antoni **Moreno** Reyes, nascut a Palma, però d'ascendència del País Valencià, es casa l'any 1965 amb Catalina Canyelles Pizà, de ca na **SANTA**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom, branca **MORENET**.

També, trobam Francesc **Nadal** Colom, de Santa Maria, al padró de 1965, casat amb Antònia Morro Cànoves, de ca ses **COLOMES**. Donen lloc a una branca de la família de cas **VERDEROL**. D'altra part, Llorenç **Salas** Ferragut, de Manacor, la seva esposa Beatriz Rodríguez Galindo, de Múrcia, i llurs fills venen a Pòrtol c. 1965. Donen lloc a la família **SALAS**, posteriorment emparentada amb ca sa **PLADENATESERA**.

1966

[Indira Ghandi és elegida primera ministra de l'Índia. Fraga Iribarne es banya a Palomares. Mor Walt Disney. Sofia Loren es casa amb Carlo Ponti. Hom funda la Capella Mallorquina.]

Antoni **Cirer** Palet, de Sencelles, es casa el 1966, amb amb Apol·lònia Mas Bestard, de cas **PAGÈS**, i donen lloc a la família de ca na **POLITA**.

1967

[El portolà Joan Pou, de cas **FERRER**, ha mort a Barcelona. Tenia 19 anys i havia de ser quinto l'any següent.]

Antonio **Reyes** López, forner, de Granada, es casa el 1967 amb Antònia Sureda Canyelles, de sa **BASSA**. Donen lloc a la família **REYES**.

1968

[Creen la Coral Polifònica de Bunyola. Moll publica la seva *Gramàtica catalana*.]

Bartomeu **Bover** Mas, de Vilafranca, es casa l'any 1968 amb Maria Mas Bestard, **PITA**. Donen lloc a una de les famílies de cas **PAGÈS**.

Igualment, Mateu **Nicolau** Comes, d'Alaró, es casa el 1968 amb Pereta Canyelles Serra, de can **ROS**. Donen lloc a la continuació d'aquest malnom.

També, Sebastià **Sbert** Bibiloni, de Santa Maria, es casa el 1968 amb Maria Paula Serra Mulet, de can **RABASSÓ**. Donen lloc a la família de can **SBERT**.

1969

[El rector i alguns veïnats de Pòrtol sol·liciten la permuta de la plaça pública de Pòrtol pel solar resultant de l'església per construir-hi un nou temple parroquial.]

Jaume **Ensenyat** Bauçà, de Palma, es casa el 1969 amb Catalina Canyelles Moll, de ca na **PINSA**. Donen lloc a la branca **PINSA**-Ensenyat.

1970

[S'inicien les obres de la nova església de Pòrtol. Mor el vicari Vallcaneres. Hom crea l'arxiprestat de Sant Marçal. Solzhenitsin és guardonat amb el Nobel de Literatura. Buñuel estrena el film *Tristana*.]

Gabriel **Bover** Crespí, de Santa Maria, es casa l'any 1970 amb Jaumeta Valcaneras Cabot. Donen lloc a la continuació del malnom **GASPAR** i de can **DARIL**.

També, Bartomeu **Perelló** Barceló, **GARRIGUER**, de Petra, es casa el 1970 amb Margalida Serra Fiol, de can **VEIET**. Donen lloc a la família **PERELLÓ** o de cas **GARRIGUER**.

D'altra part, la família d'Andreu **Caimari** Fiol i Coràlia Aleixo Riera va començar a venir els caps de setmana c. 1970 fins que va arribar un moment que es varen establir definitivament al poble. Donen lloc a la família de ca na **CORO**.

Igualment, la família integrada per Pedro **Sánchez** Caparrós, de Palma però d'ascendència cordovesa, la seva esposa Maria Encarnación López Hernández i llurs fills s'instal·len a Pòrtol c. 1970. Donen lloc a la família de cas **CORDOVÈS**.

Finalment, Joan Torrens **Borràs**, germà de llet de portolans, casat amb Margalida Marquès Vallès, d'Algaida, provinents de Consell, s'instal·la a Pòrtol c. 1970. Aquí aquest darrer any hi tendran un fill. Donen lloc a la família dels **TORRENS**.

1971

[El convent de les Franciscanes de Marratxinet és habilitat com a casa d'espiritualitat. Guillem Vidal és designat batle. Moll rep el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. Pablo Neruda és Premi Nobel de Literatura.]

Joan **Bonet** Rubí, de Manacor, es casa el 1971 amb Francesca Munar Canyelles, de Pòrtol. Donen lloc a la família de can **BONET**.

D'altra part, Bartomeu **Costa** Sunyer, d'Eivissa, però posteriorment resident a Marratxinet amb els seus pares i germans, es casa el 1971 amb Catalina Verdera Salom, de can **VEIET**. Donen lloc a la branca **VERDERA**-Costa.

També, Gabriel **Rossinyol** Crespí, de Montuiri, es casa el 1971 amb Francesca Seguí Crespí, **SEGUINA**. Donen lloc a la família **ROSSINYOL**.

1972

[Es produeix un important accident d'aviació als Andes. Buñuel estrena *El discreto encanto de la burguesia*. Fan bisbe de Mallorca Teodor Ubeda.]

Pere **Campins** Campins, de Consell, es casa el 1972 amb Aina Adrover Rigo, de ca sa **PERRUQUERA**. Donen lloc a la família **CAMPINS**.

D'altra part, Antoni **Canals** Chust*, de Barcelona, i Josefa Acosta Rodríguez, de Puerto Mazarrón, venen amb llurs fills c. 1972. Donen lloc a la família de **MORANTA**.

També Josep **Colom** Marroig, de Deià, es casa el 1972 amb Catalina Canyelles Pizà, de ca na Santa. Donen lloc a la continuació d'aquesta família.
Finalment, Antoni **Perelló** Moranta, de Palma, amb ascendència d'Esporles, i Margalida Terrassa Vidal, de Lluçmajor, venen amb llurs fills a partir de 1972. Donen lloc a la família **PERELLÓ** o Perelló de can **MARILL**.

1973

[Hom crea la Federació de Corals de Mallorca. Moren el músic Pau Casals, el pintor Pablo Picasso i el poeta Pablo Neruda.]

Miquel **Bosch** Auba, dels Hostalets, de Palma, es casa el 1973 a Sant Jordi amb Francesca Roca Martorell, de can **DELAIGO**, i venen a viure a Pòrtol. Donen lloc a la família de can **BOSCH** i continuació de ca na **TANA**, can **TENOR** i can **DELAIGO**.

1974

[Benedicció de la nova església de Pòrtol. Publicació pòstuma de Confieso que he vivido, de Pablo Neruda. Francesc de B. Moll publica *L'home per la paraula*.]

Pau **Bisquerra** Roig, de sa Cabaneta, es casa el 1974 amb Francesca Escarrer Bibiloni, de ca na **VALENTA**, i donen lloc a la família de ca na **VALENTA**, integrada per na **BISQUI** i descendents.
També Miquel **Vaquer** Albons, de Palma però d'ascendència felanitxera, es casa el 1974 amb Pilar Sastre Ferrer, de Berga. De llavors ençà viuen a Pòrtol. Conformen la família **VAQUER-SASTRE**.
D'altra part, Josep Maria **Madroñal** Alegre i la seva esposa Antònia Oliver Mas varen venir amb llurs fills c. 1974. Donen lloc a la família Madroñal.

1975

[Aproven les parcel·lacions des Garrovers i de Son Ramonell Nou. Francesc de B. Moll, doctor honoris causa de la UIB. Creació de les corals de Felanitx i Sant Joan.]

Manuel **Manzano** Maldonado, de Granada, es casa el 1975 amb Margalida Oliver Frontera, de can **PINET**. Donen lloc a la família **MANZANO** o de can **PI**.
Finalment, Tomàs **Siquier** Gelabert, de Sineu, es casa el 1975 amb Margalida Coll Amengual, de ca na **MARTINA**. Donen lloc a la família de can **SIQUIER**.

Arribam així al darrer llinatge. D'aquesta llista, certament, no del poble. Això vol dir que, a partir de 1975 fins a avui, hi ha molts més llinatges, que poden ser objecte d'una altra tongada. I ben igual que en aquest cas, es podria fer la llista dels llinatges dels altres nuclis històrics del municipi. Una feina pendent.

FONTS

Llibres sacramentals de Sant Marçal. Arxiu Diocesà de Mallorca i parròquia de Sant Marçal.
Llibres sacramentals de Pòrtol. Arxiu parroquial de la parròquia de la Mare de Déu del Carme.
Llibres del Registre Civil de Marratxí.

NOMS I MALNOMS. INDEX FINS A 1975

[Les dates dels malnoms no són necessàriament les de llur aparició, sinó que remeten al text explicatiu corresponent]

Adrover (1947)
ALGAIDÍ (finals XVII) (1714) 1762
AIXALÓ finals XVII
Amengual OLLERS finals XVII
ARTURO, can c. 1960
Balle (> Batle) (1950)
BARBER, cas 1960
BARRANCÓ 1732
Barrera 1762
BARRERA (1958) (1962)
BASSA, sa (finals XVII) (1714) 1860 (1964) (1967)
BATLE (1798)
BENET (1798) c. 1835
BENETA 1878
Bennàsar, Joan c. 1929
BERNADÍ (finals XVII) (1714) (1798)
BERNADÍ NOU
Bestard 1718 (1951)
Bibiloni 1894 > MIQUELÓ
Bibiloni 1916 > (MILLO / FERRIOL)
Bisquerra 1974
BISQUI, ca na (1974 >)
Bonet 1971
BONETA 1860
BONO (finals XVII) (1714) 1928
Bordoy 1930 (1954)
Borràs 1952
Bosch 1973
BOTIGA, sa (finals XVII) (1714)
BOU, can (1774) (1809) 1824 (1954) (c. 1960)
Bover 1968 1970
Busquets 1813 > MARILL
Busquets 1930 > (META)
Cabot 1824 > CARRETET
CABRER, cas 1918 (1929)
CACAUETER Serra 1714
Caimari c. 1970
Campins 1972
Canals (c. 1950) (c. 1954) (c. 1972)

CANARI, cas 1964
CANONGE, cas (finals XVII)
CANTÓ 1798 (1905)
CANYAR, can (Bestard) 1718
CANYAR, can (Ferrà) 1928
Canyelles 1728 > VALENT
Canyelles 1732 > PAGÈS, BARRANCÓ, CAÜLLS, des (1714)
Canyelles 1740 > ROS
Canyelles 1769 > SIPERE
Canyelles 1774 > cas FERRER
Canyelles Inicis XIX > TORRETES
Canyelles c. 1830 > ROSSEIÓ
Canyelles c. 1835 > BENET
Canyelles c. 1850 > ROGET
Canyelles 1853 > Son ROS
Canyelles c. 1885 > GREGORI
Canyelles finals XIX > TEIXIDOR
Canyelles 1932 > MITJUNÇA (SANTA)
Capellà 1757
Capó 1696 > (QUELET)
Capó 1860 > de sa PEDRERA
Carbonell 1933
CARMEN, can 1928
CARNISSER, can Pere c. 1954 >
Carrasco 1960-5
CARRETET, can (finals XVII) (1714) (1798) (1804) 1824 (1896) (1958)
Carrió > 1694; finals XVII (1912)
CARRIÓ (finals XVII) Serra 1714
CARTER, cas 1962
Català 1918
CAULELLES 1963
CAÜLLS, es (finals XVII) 1732
CENTRO, es (1804) 1894
Cerdà 1952
CINE, es (1858)
Cirer 1963 1966
Cladera > 1920
Cloquell 1838
COIX (finals XVII) (1714) 1881
COIXET de BUC 1954
COLL (1957 >)
Coll 1871 > NORAT
Coll 1878 > BENETA, (Es TANCAT)
Colom 1972
COLOMES, ca ses (1824) (1858) (1965)
Comas 1942 > NEO
COMASSEMA, de (finals XIX) (1956)
Company > 1880 > COMPANY (c. 1954 >)
Company 1923 > SIPERETA
COMTE (finals XVII) (1714)

CONXÍN, ca na (c. 1830)
CORDOVÈS, cas c. 1970
CORO, ca na c. 1970
CORONELL 1757 (1809)
CORREDOR (1857)
CORTANA (1798) (1824) 1848
Costa 1971
COSTELLA 1838
Crespí 1875 (1956) (1960)
CREUETES 1857 (1858)
Creus 1756
CROSTA (finals XVII) (1714) 1838 (1875) (1906)
CURT, can 1878 (1941) (1963)
DARIL, can 1824 (1954) (1970)
Dávila c. 1960
DELAIGO (finals XVII) (1714) (1812) 1858 (1973)
Dols 1960
Dumas 1878
Duran / DURAN > 1689 (finals XVII) (1714) (finals XIX)
EIXUT 1955
Ensenyat 1969
Escarrer > 1887
ESCOLA, de s' (1798) 1894
ESCOLÀ VELL, s' (finals XVII) (1714)
Estrany 1952
FAVA (finals XVII) (1714) (1952)
FELET, can 1899
Ferrà 1928
FERRER, cas (finals XVII) (1714) 1774
FERRER FIOL, cas (finals XVII) (1714) 1786 (1847) (1947)
Ferrer 1952
FERRIOL o MILLO, can (1916) (1939)
FIDEVER (finals XVII) Serra 1714
Fiol 1786 (1952)
FLOR, can (finals XVII) (1714) (1798) (1847) finals XIX
FLORIS, can 1860
FONT, sa (de Pòrtol) (1689) (1959)
FONT, sa (de Marratxinet) (1894)
FORASTER, can Pere c. 1954
FORN, es (finals XVII) (1714) 1756 (1894)
FORNER (1689) 1786
FRANCO, can (1951)
Frau 1815 > Es MITJÀ PLA
Frau 1881 > COIX
FREIXURA (1824) 1880 (1918)
Frontera 1877 > PINET
Frontera 1905 > PARRÓ
Fullana > FULLANA 1941
Garau 1825 > TERESA, MANYOLES
Garau 1838 > CROSTA, MARRET

Garau c. 1870 > PALONI
GARAU (1798)
García c. 1954
Gargallo c. 1960
GARRIDA 1937
GARRIGUER, cas 1970
GARRIT 1950
GARDILL/A (1798) c. 1892 (1934) (1950)
GASPAR 1869 (1953 >) (1970)
GENERALA, Martina (1894)
GEORGETTE, ca na (1838)
GLÒRIA, ca na 1960-65
Gomila (1941) (1960-65)
GREGORI c. 1885
Grimalt 1960
Guardiola c. 1892
Hernández (1937)
ISIDRE, can (finals XVII) (1871) (1896)
JAUME, can (finals XVII) (1714) (1798)
JEREMÍ, can (1959)
JORDÀ (1798)
Jordà 1959
Juan 1894 > (MIQUELÓ)
Juan 1928 > BONO, CARMEN
Juan 1959 > (TORD)
JUSTA, ca na (1952 >)
LITA, ca na 1937
Llabrés 1833 > TIRANO
Llabrés 1954 > des PINS
Llinàs 1788
Llteres 1943
LLUCA 1718
Madroñal c. 1974
MANYOLES (finals XVII) (1714) 1825 (1847) (1863)
MANUEL 1937
Manzano 1975
MARÇAL, can 1718
MARÇALA, can 1933
MARIER 1880 (1952)
MARILL, can 1813 (1948) (1963) (1972)
MARRATXINER (finals XVII) (1714) (1894)
MARRET 1838 (finals XIX) (1920)
Martí 1937
MARTÍ VICH (finals XVII) (1714)
MARTINA, ca na (1975)
Martínez 1948
Martorell 1848
Mas 1718
Mascaró 1880
MASSEO, can (finals XVII) (1714)

Massot > (finals XIX) 1906
Matas 1954
MATXO (1798) (1812)
Mayrata 1962
MÈ (finals XVII) (1714) (1798) (1875) 1908
Mesquida 1958
META (finals XVII) (1714) 1798 (1930)
MILLO o FERRIOL, can (1847) (1916) (1939) (1947)
MIQUELEU 1732
MIQUELÓ (finals XVII) (1714) (1877) 1894 (1894bis)
MIRA (1798)
Miralles 1858
MITJÀ PLA, es 1815
MITJUNÇA, can 1860
MOIX, cas (1894) (1955)
MOLÍ, es (finals XVII) (1714) (1863) (finals XIX)
Moll 1733
MOLÓ, can (finals XVII) (1714) (c. 1885)
MONGET (1798)
MONJO FONDO (finals XVII) Serra 1714 (1847) (1958)
MONJO TIET (finals XVII) Serra 1714
Monzón 1964
MORADUIX (finals XVII) (1714) 1847
MORANTA, de c. 1972
Moreno 1965
MORENET, cas 1965
Morey 1959
Morro > 1858 (1957)
MOSSO (finals XVII) Serra 1714 (1798)
Mulet 1868
Munar 1950
Mut 1860 1956
MUT, can Miquel (1838) (1860)
Nadal 1950 1963 1965
NEO (1942)
Nicolau 1968
Nigorra > (1762) (c. 1892) 1934 (1960)
NINES, ca ses (1847)
NYICA (finals XVII) (1714) (1953)
NOFRE, can 1957
Noguera inicis XX
NORAT, can (1809) 1871
Oliver 1812 > RUBÍ
Oliver c. 1940 > PINERA
Orell c. 1959
PAGÈS, cas 1732 1868 (1966) (1968)
PALIVA 1952
PALONI c. 1870
Palou > 1798 > FLOR,sa TRAVESSA, PERICÀS,Son ROS,META,CANTÓ
PARDO, can (1824) (1954)

Pardo 1954
Parets 1958
PARRÓ (1798) (1860) 1905 (1952)
PARRUTA inicis XX (1954)
Pastor 1958
PATRÓ, es 1952
PAULO 1756
PEDRERA, sa (1774) (1854) 1860 (1894)
PENYA, sa (finals XVII) (1871) (1875)(1896)
PEPA, ca na (finals XVII) (1714) 1732 (1963)
PERE ANDREU, can c. 1950
Perelló 1970 1972
PERETONS 1689 (1762) (1933) (1954)
PERICÀS 1798
PERRUQUER/A, cas, ca sa (1804) (1947) (1972)
Pl, can (1975)
PINERO c. 1940
PINET, can 1877 (1964)
PINS, des 1954
PINSA (c. 1885) (1969)
PINSO 1733
PINSO/Molines (1798)
PITA 1718 (1968)
PITXON (1798)
Pizà 1958 1960
PLADENATESERA, ca sa 1960-5 (c. 1965)
Pocoví [Cocoví] 1766
POLITA, ca na 1966
Pou 1947
Puigserver > (1689) 1880
PUJOL (1804)
Pujol (1944)
PUNTA, sa (1798)
QUELET (1696) 1854 (1906)
RABASSÓ 1868 (1968)
RACONER, cas (c. 1830)
Ramis 1725 > ROCA
Ramis 1857 > TETUAN
Ramis 1962 > CARTER
RAMON, can (1958)
Reinés 1896 (1947)
RELOTGER, ca n'Andreu (1854)
REÜLL 1718
Reyes 1967
Rigo 1804 > RIGO / 1, CARRETET (1930)
Rigo 1863 > RIGO / 2
RIGO (1798) 1804/1 1863/2 (1950)
RIGO, olleria 1804
RIPOLL (1813)
Ripoll (1948)

RITETA, can 1875 (1959)
Roca 1808 > TENOR
ROCA (finals XVII) (1714) 1725
ROCA, Pere Coll (1871)
ROCA LLISA,sa (finals XVII) Serra 1714 (1960)
Rodríguez c. 1960
ROGET (1798) c. 1850
Romaguera 1963
ROQUETA, can (finals XVII) (1714) (1798) 1875
ROS 1740 (1968)
ROSA, ca na (finals XVII) (1714)
ROSA, ca madò 1894
ROSSEIÓ (1808) (c. 1830) 1848
Rossinyol 1971
RUBÍ (finals XVII) (1714) 1812
Rubí 1953
RUGAL, cas (1854) (1943)
RUMBET (finals XVII) (1714) 1912
Salom 1899
Salas c. 1965 (1960-5 >)
Salvà 1854 > QUELET
Salvà 1935 > (FREIXURA)
Sánchez c. 1970
SANT (finals XVII) (1714) (1798) 1804 (1952)
SANTA, ca na 1732 (1894) (1932) (1962) (1965) (1972)
SANTAMARIERA 1690 (1863) (1932)
Santandreu finals XIX
Sastre > 1929 > SASTRE (CABRER)
Sastre 1932 > (SEGUINA)
Sastre 1957 > (NOFRE)
Sastre 1974 > (Vaquer-Sastre)
Sbert 1968
SECALL (finals XVII) (1714) 1896
Seguí > 1690 (finals XVII) (1714)
SEGUINA 1690 (1863) (1929) (1932) (1971)
Serra finals XVII > sa BOTIGA, AIXALÓ
Serra 1714 > CACAUETER, FIDEVER, MONJO FONDO
Serra 1857 > CREUETES, CORREDOR
Serra 1877 > VEIET
Serra c. 1940 > PINERO
Serra 1955 > EIXUT / cas MOIX
Serra 1958 > can RAMON
SIMÓ, can 1952
SIPERE 1769 (1798)
Siquier 1975
SOCIES (1809) (1948)
Son PIZÀ (finals XVII) Serra 1714 (1860)
Son ROS 1798 1853
Sureda 1860
TANA, ca na (1973)

TANCAT, es (finals XVII) (1714) (1798) (1878) (finals XIX)
TASAR 1766
TAULER/A (1696) (1854) (1877) (c. 1954 >)
TEIXIDOR (finals XVII) (1714) (1863) finals XIX
TELÍ, can 1958
TENOR 1808 (1973)
TERESA, can 1825 (1960)
TERRIBLE, can (1860)
TETUAN 1857
TIET (finals XVII) Serra (1714)
TINTORERIA, de sa 1954
TIRANO 1833 (1918)
TÒFOL de sa llet, can 1809
TONI ROS (finals XVII) (1714) (1756) (1947)
TORD, cas 1788 (1959)
Torrens c. 1970
TORRETES Inicis XIX
Tous 1934
TRAVERSSA, sa (finals XVII) (1714) 1798
Tries > 1809
Vadell 1962
VALENT (finals XVII) (1714) 1728
VALENTA 1877 (1974)
Vallcaneres 1869
Vaquer 1974
VEIET (1943-8) (1970) (1971)
VENT finals XVII (1714) (c. 1892)
Verdera (meitat XX) (1971)
VERDEROL 1963 1965
VERGA 1838
VICH, can (finals XVII) (1714) (1798) 1847
Vich (1947)
Vidal 1912 > RUMBET
Vidal 1939 > [FERRIOL/MILLO]
VINAGRE, Jaume 1958
VIRÓ (1756)
Xamena (1918) (1920) (1944)
XIC, can (finals XVII)
XOFERET 1934 (1962)

EL PATRIMONI LINGÜÍSTIC DE MARRATXÍ AL *DICCIONARI CATALÀ-VALENCIÀ-BALEAR*

ESTUDI, CLASSIFICACIÓ I POSADA EN VALOR

Cristian Raúl Sánchez Curto¹

1. Introducció

La llengua forma part del patrimoni dels pobles i dels territoris i, per extensió, de les persones que els habiten, de manera que constitueix el «dipòsit d'un ric patrimoni cultural amuntegat segle rere segle».²

Sobre això, cal considerar que si la llengua és part essencial del patrimoni, també ho són les obres que en parlen i, en aquest sentit, el *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni Maria Alcover i de Francesc de Borja Moll (en endavant, DCVB) ocupa un lloc destacat com a obra cabdal de la lingüística en llengua catalana que proporciona un marc excepcional per investigar sobre el patrimoni lingüístic associat a les distintes poblacions i els distints territoris.

Malgrat això, l'extensió del DCVB i la dispersió dels continguts dificulten la identificació del capital lingüístic associat a Marratxí, de manera que el coneixement de l'esmentat patrimoni immaterial fa necessària una recerca exhaustiva.

Amb aquesta finalitat, el treball analitza quatre aspectes lingüístics diferenciats: lèxic inclòs dins lemes normatius, antroponímia, toponímia i, finalment, referències i contextualitzacions.

2. Objectius i metodologia

En relació amb els objectius, aquest treball té per finalitat analitzar, classificar i posar en valor el contingut lingüístic que el DCVB vincula al municipi de Marratxí.

Quant a la metodologia, l'estudi s'ha realitzat a través una doble via:

¹ Graduat en llengua i literatura catalanes.

² VINYA i CLAR, Joan. *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València, 2001, pàg. 19.

a) Metodologia qualitativa. Sobre el lèxic inclòs dins lemes normatius, s'ha cercat al DCVB la totalitat de les entrades incloses al *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC) de l'Institut d'Estudis Catalans i, a continuació, s'han seleccionat els continguts del DCVB que fan al·lusió al municipi de Marratxí. Pel que fa als antropònims, s'ha obtingut la relació de llinatges registrats a l'Ibestat³ i a l'Idescat⁴ i, a continuació, s'han cercat al DCVB, tot seleccionant-ne els relatius al municipi de referència. Quant a la toponímia, s'hi ha cercat la totalitat dels noms de llocs que el *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears*⁵ identifica a Marratxí.

b) Metodologia quantitativa. A partir de les dades obtingudes a través de la metodologia qualitativa, se n'han obtingut les freqüències i els percentatges corresponents.

3. Resultats

Considerant els objectius i la metodologia descrits, els resultats s'han classificat en lèxic inclòs dins lemes normatius, antroponímia, toponímia i, per acabar, referències i contextualitzacions.

3.1. Lèxic inclòs dins lemes normatius

Aquest apartat conté els mots, locucions i frases fetes que estan recollits en articles encapçalats per un lema normatiu.⁶

3.1.1. Mots

A continuació s'exposen els mots, simples o composts, que el DCVB referencia a Marratxí.

Balcar. La primera accepció d'aquest verb al DCVB és sinònima d'afluixar la intensitat o remetre, tot proporcionant-ne l'exemple d'ús: «ha plogut molt, però ara ja va balcant».⁷ Aquest sentit està testimoniats a Pòrtol, així com a Llucmajor i Ciutadella.

Calderó. A Pòrtol, una de les accepcions d'aquest nom designa el recipient de fang cuit semblant a la greixonera, però més profund. En funció de la mida, aquests estris de cuina s'anomenen: «calderons de peça, calderons perols, calderons mitja mà, calderons bords, calderons malaguenyos i calderons biels»,⁸ ordenats de més a menys capacitat.

Cap.⁹ Una de les múltiples accepcions d'aquest mot fa al·lusió, també a Pòrtol, al rodell on els ollers col·loquen la porció de fang que han de treballar.

Cossiol.¹⁰ Entre les diverses accepcions d'aquest nom, a Pòrtol designa el petit vas amb aigua que els ollers fan servir per banyar-hi les mans mentre confeccionen els objectes de fang.

Ferro.¹¹ A Pòrtol, una de les accepcions del nom indica la làmina doblegada a un extrem amb què els ollers fan pujar i, alhora, poleixen les olles i la resta de recipients de fang.

³ Institut Balear d'Estadística.

⁴ Institut d'Estadística de Catalunya.

⁵ ADILLON SASTRE, Joana (coord.); COLOM FERRÀ, Julià; JOAN GARAU, Joan; MUNAR JAUME, Apolònia; RAMIS RAMIS, Catalina; SERRA BATLE, Maria; TOMÁS MAS, Xisco. «Marratxí». A *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* [En línia]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2017. <<https://notib.recerca.iec.cat/2016/10/04/marratxi/>> [Consulta: 1 octubre 2018].

⁶ En lexicografia, el *lema* és la unitat que encapçala els articles d'un diccionari, mentre que l'*article* és la informació recollida dins cada una de les divisions del diccionari i que està encapçalada per una paraula distinta.

⁷ DCVB tom II, p. 228.

⁸ DCVB tom II, p. 851.

⁹ DCVB tom II, p. 947.

¹⁰ DCVB tom III, p. 649.

¹¹ DCVB tom V, p. 828.

Greixonera. De manera paral·lela al comentari anterior sobre el nom *calderó*, el DCVB indica que a Pòrtol les greixoneres també reben una denominació específica en funció de la mida. Així poden ser: «greixoneres de biel, de malaguenya, de mitja mà, de perol, etc.»¹²

Considerant aquestes tipologies, cal destacar que el DCVB també constata a Pòrtol les tipologies següents:

- a) **Greixonera biel.**¹³ Dins l'entrada corresponent al mot *biel*, s'hi esmenta que aquest estri de cuina té una capacitat d'1 quart de litre.
- b) **Greixonera malaguenya.**¹⁴ Inserida dins l'entrada del mot *malagueny*, aquesta greixonera té una capacitat de mig litre de capacitat.
- c) **Greixonera borda.**¹⁵ En el marc de l'entrada del mot *bord*, s'hi indica que aquesta greixonera té una capacitat d'1 litre i mig.

Mestrança. Una de les accepcions d'aquest nom designa tant la feina pendent de fer, com el conjunt de treballadors. Aporta l'exemple d'ús «hi ha molta mestrança».¹⁶

Aquest significat està testimoniat a Pòrtol i a les comarques catalanes de l'Empordà, del Vallès i del Barcelonès.

Moixell.¹⁷ La segona accepció del nom al DCVB és sinònima de *manat* o *feix*, però a Marratxí i Bunyola té associat el sentit específic de «feix de llenya prima, compost a dos caps, destinat al forn o a fer formiguers».

Mostra.¹⁸ També a Marratxí, un dels diversos sentits d'aquest nom designa el feix voluminós i ben format de llenya de pi, que prepara el llenyater i que serveix per alimentar els forns.

Olla. De manera anàloga als noms *calderó* i *greixonera*, el DCVB indica que les olles de cuina també s'anomenen d'una manera o d'una altra en funció de la grandària. En concret, s'hi esmenta que a Pòrtol les olles de cuina reben els apel·latius següents, ordenades de més petites a més grans, «biel, malaguenya, borda, de mitja mà i perol».¹⁹

Llevat de l'olla de mitja mà, la resta de denominacions disposen d'una definició pròpia al DCVB vinculada expressament a Pòrtol:

- a) **Olla biel.**²⁰ Dins l'entrada del mot *biel*, s'especifica que aquest estri de cuina té una capacitat de mig litre.
- b) **Olla malaguenya.**²¹ Inserida dins l'entrada del mot *malagueny*, s'indica que té una cabuda d'1 litre.
- c) **Olla borda.**²² Dins l'entrada del mot *bord*, aquesta cassola té 2 litres i mig de capacitat.
- d) **Olla de mitja mà.** Tot i que no disposa de definició pròpia, s'hi indica que la seva capacitat se situa entre l'olla borda i l'olla perol.
- e) **Olla perol.**²³ Localitzada dins l'entrada del nom *perol*, aquesta olla té una capacitat de 7 litres.

¹² DCVB tom VI, p. 401.

¹³ DCVB tom II, p. 478.

¹⁴ DCVB tom VII, p. 142.

¹⁵ DCVB tom II, p. 583-584.

¹⁶ DCVB tom VII, p. 389.

¹⁷ DCVB tom VII, p. 487.

¹⁸ DCVB tom VII, p. 621.

¹⁹ DCVB tom VII, p. 900.

²⁰ DCVB tom II, p. 478.

²¹ DCVB tom VII, p. 142.

²² DCVB tom II, p. 583-584.

²³ DCVB tom VIII, p. 486.

Rascador.²⁴ Amb caràcter general, aquest nom fa al·lusió a l'instrument per rascar, però a Marratxí té assignat especialment el sentit de planxa de ferro que serveix per separar la massa de la pastera i per tallar-ne el contingut. En aquest sentit, la *pastera* fa al·lusió al recipient on els ollers treballen l'argila.

A part de Marratxí, aquest sentit està testimoniats a Lluçmajor i a la població castellonenca de Benassal (comarca de l'Alt Maestrat).

Rissar. A Pòrtol i a Bunyola, una de les accepcions del verb és sinònima d'*arromangar*, és a dir, de replegar les mànigues, faldilles i pantalons. Aporta l'exemple d'ús «m'he hagut d'arissar ses falde per passar es torrent».²⁵

3.1.2. Fraseologia

La fraseologia fa al·lusió a les maneres de dir d'una determinada llengua o d'àmbit d'ús concret, com pot ser el territori que integra un determinat municipi. Dins la fraseologia destaquen especialment les *locucions*, definides com un «grup de mots que té el valor semàntic o sintàctic d'un sol mot»²⁶ i les *frases fetes*, enteses com una «frase que presenta un alt grau de fixació, el significat de la qual no pot ésser deduït del significat dels seus components».²⁷

Atès això, tot seguit s'exposen les locucions i frases fetes testimoniades a Marratxí que estan recollides dins articles encapçalats per lemes normatius.

Allargar el destre.²⁸ Aquesta locució verbal es localitza dins l'entrada del mot *destre*, nom que aquí té el significat de mida longitudinal mallorquina equivalent a 4,2 metres.

En concret, l'esmentada locució verbal a Pòrtol és sinònima de fer via, d'anar de pressa o d'apressar-se.

Calcigar fang.²⁹ Dins l'entrada del verb *calcigar*, aquesta locució verbal s'atribueix als ollers de Pòrtol. Tot i que no s'hi especifica el sentit específic, cal considerar que les diverses accepcions de *calcigar* estan relacionades amb trepitjar o manipular una cosa amb els peus, de manera que el sentit literal de *calcigar fang* seria equivalent de treballar una massa de terra i aigua amb els peus fins que adquireixi la consistència adequada per al treball ceràmic.

No deixar ni pàmpol ni borro. Sobre aquesta frase feta inserida dins l'entrada del nom *pàmpol*, cal explicar que el substantiu *pàmpol* fa al·lusió a la «fulla de cep o de figuera»,³⁰ mentre que *borro* designa la gemma escamosa de plantes llenyoses que tot just es comença a desenvolupar.

Atès això, a Pòrtol la frase feta significa no deixar res o agafar tot el que hi ha.

Partir carta remesa.³¹ Dins l'entrada corresponent al verb *remetre*, aquesta frase feta és sinònima a Pòrtol de partir de seguida, sense demora.

Pensar-se tenir doblers a Son Alou.³² Localitzada dins l'entrada del mot *alou*, el DCVB indica que a Pòrtol aquesta frase feta designa la previsió de poder gastar molt de diners.

²⁴ DCVB tom IX, p. 150.

²⁵ DCVB tom IX, p. 499.

²⁶ DIEC 2007: 1044.

²⁷ DIEC 2007: 825.

²⁸ DCVB tom IV, p. 348.

²⁹ DCVB tom II, p. 846.

³⁰ DCVB tom VIII, p. 168.

³¹ DCVB tom IX, p. 343.

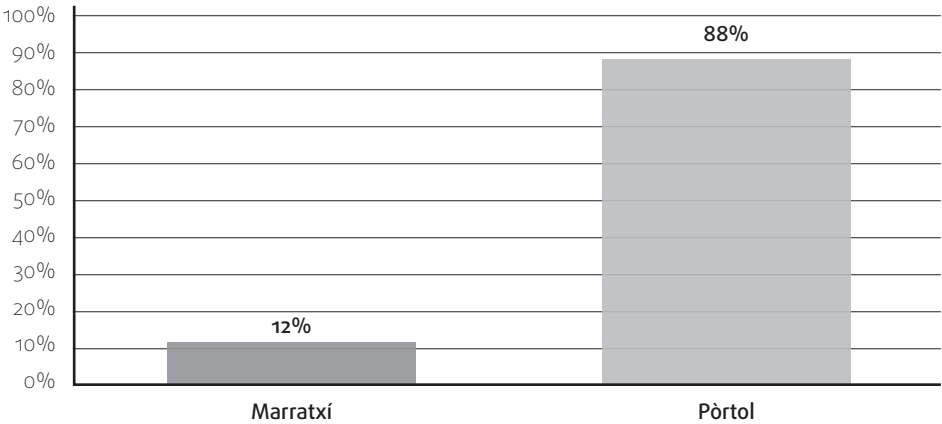
³² DCVB tom I, p. 542.

3.1.3. Classificacions

Un cop exposat el lèxic pròpiament dit, resulta útil aportar determinades classificacions relatives a l'àmbit poblacional del lèxic exposat, a l'àmbit material i a l'àmbit geogràfic que compareix el lèxic amb el municipi de Marratxí.

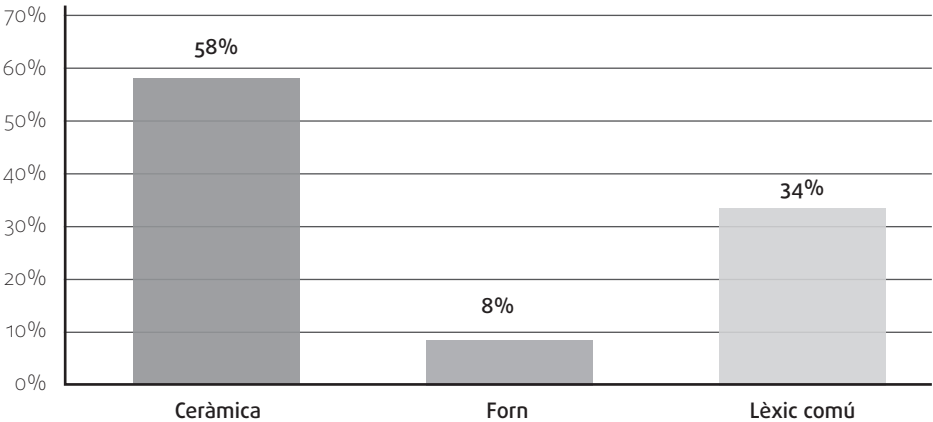
En primer lloc i en relació amb l'àmbit poblacional, cal destacar que només un 12% del lèxic exposat està testimoniats en general al municipi de Marratxí, mentre que el 88% es vincula a Pòrtol en particular, tal com indica la **figura 1**. Aquesta circumstància deriva de l'elevat nombre de mots vinculats a l'activitat ceramista, tan destacada a Pòrtol.

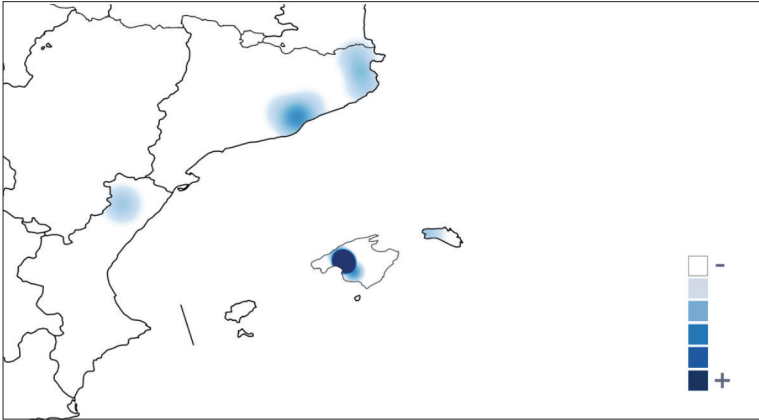
Figura 1. Àmbit poblacional

En segon lloc i pel que fa a l'àmbit material, la gran majoria del lèxic pertany justament al camp de la ceràmica, tal com expressa la **figura 2**, i és constituït per mots i expressions que per la seva singularitat van cridar l'atenció dels redactors del DCVB.

Figura 2. Àmbit material

Carrió.³⁶ El DCVB relaciona aquest llinatge amb els municipis mallorquins de Marratxí, Andratx, Artà i Capdepera, amb les comarques catalanes del Barcelonès, el Moianès, el Segrià, l'Urgell, el Gironès, el Bages i Osona, i amb la província valenciana d'Alacant. Malgrat aquesta extensió territorial, no se'n proporciona l'etimologia.

Eloi.³⁷ A part de Marratxí i dels municipis mallorquins d'Algaida, Inca i Muro, aquest cognom s'associa a les comarques catalanes de l'Alt Empordà, el Barcelonès, el Baix Llobregat, l'Alt Penedès, el Tarragonès i la Conca de Barberà, així com a la població valenciana de Bétera.

Etimològicament, el diccionari indica que es tracta d'un llinatge patronímic, derivat del nom propi *Eloi*.

Planícia.³⁸ El DCVB vincula aquest llinatge principalment amb els municipis mallorquins de Marratxí, Manacor i Sant Llorenç des Cardassar, i fa al·lusió a la variant *Planícias*, vinculada a Artà.

Sobre l'etimologia, el diccionari remet al substantiu homònim, amb el significat d'extensió de terreny pla.

Roquet.³⁹ A part de Marratxí, el DCVB associa aquest cognom amb les comarques catalanes de la Garrotxa, el Maresme, el Pla de l'Estany, el Segrià i la Selva.

Quant a l'etimologia, el diccionari li atribueix un origen patronímic, ja que el considera un diminutiu del nom propi *Roc*.

Tries o **Trias.** A partir de les formes *Trilles* o *Trillas*,⁴⁰ les variants *Tries* o *Trias*⁴¹ s'associen als municipis mallorquins de Marratxí, Esporles, Palma i Sóller, i a diverses comarques catalanes.

Quant a l'origen, el diccionari no n'aporta una etimologia concreta, però situa el llinatge dins l'entrada del mot *trilla* i precedit de les dues accepcions següents: *a)* forma antiga que designava el tancat o emparat fet de brancatge i de fullam i *b)* terreny proper a una població, dotat de casa i, generalment, de terres de regadiu i d'arbres fruiters.

En relació amb la distribució territorial, les dades geogràfiques recollides al DCVB posen de manifest que els llinatges esmentats tenen una presència especialment destacada a la part occidental de Mallorca i a l'àrea que envolta la ciutat de Barcelona. Així mateix, tenen una presència considerable a les comarques interiors de Girona, tal com indica la **figura 4**.

3.3. Topònims

Tenint en compte els noms de lloc recollits al *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears*, a continuació es relaciona la toponímia de Marratxí recollida al DCVB.

Basses, ses.⁴² Dins l'entrada relativa al nom *rafal*, s'hi recull una referència que fa al·lusió a la «possessió de les basses» del terme de Marratxí, segons consta en un document de 1684 esmentat al *Diccionari Aguiló*.

³⁶ DCVB tom II, p. 1065.

³⁷ DCVB tom IV, p. 698-699.

³⁸ DCVB tom VIII, p. 638.

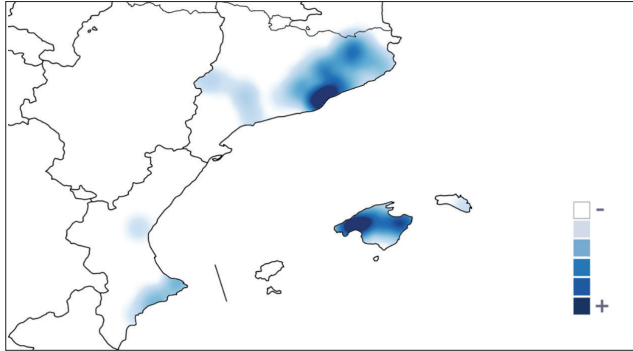
³⁹ DCVB tom IX, p. 571.

⁴⁰ DCVB tom X, p. 524-525.

⁴¹ DCVB tom X, p. 522.

⁴² DCVB tom IX, p. 92.

Figura 4. Distribució territorial dels llinatges al domini lingüístic

Cabaneta, sa.⁴³ Sobre aquest nucli urbà, el DCVB indica que es tracta d'un *poblet* situat al municipi de Marratxí.

Clotes, ses.⁴⁴ Dins l'entrada relativa al nom *clota*, el DCVB exposa que el topònim designa uns comellars situats al municipi de Marratxí, és a dir, uns terrenys amples situats al final d'una clotada o fondal.

Marratxí. Quant a aquest nom de lloc, el DCVB explica que constitueix un municipi, llavors amb 4.500 habitants, situat a pocs quilòmetres de Palma. Aporta en una entrada a part el gentilici *marratxiner, -era*.

Pel que fa a l'etimologia, s'hi indica que procedeix de l'àrab *marrakxí*, amb el significat de «marroquí o nadiu de Marràqueix, antiga capital del Marroc».⁴⁵ Paral·lelament, el DCVB destaca la similitud formal amb el topònim *Mas de Barratxí*, situat a la província de Castelló, i planteja la possibilitat que el llinatge *Barrachina* tingui el mateix origen i la hipòtesi que pugui procedir de la forma **marratxina*, femení de *marrakxí*.⁴⁶

Sobre això, Rosselló⁴⁷ reconeix que la teoria més acceptada és la derivació del mot àrab *Mar-rakūšī*, amb el significat esmentat de nadiu de Marràqueix, si bé recorda interpretacions alternatives de Coromines i de Jaume Busquets, principalment. En aquest sentit, Rosselló dubta de la interpretació tradicional i proposa que el topònim pot derivar de dos noms àrabs interrelacionats:⁴⁸ a) *barāh*, amb el significat de terreny pla i estèril sense arbres i b) *barāz*, que significa camp o plana sense arbres ni pastures.

Pla de na Tesa.⁴⁹ Dins l'entrada del mot *Tesa*, hipocòristic de Teresa, s'indica que el topònim constitueix un llogaret del municipi de Marratxí.

Pont d'Inca, es.⁵⁰ Inserit dins l'entrada del nom *pont*, el DCVB explica que aquest nom de lloc correspon a un poble del terme municipal de Marratxí.

⁴³ DCVB tom II, p. 766.

⁴⁴ DCVB tom III, p. 222.

⁴⁵ DCVB tom VII, p. 262.

⁴⁶ DCVB tom II, p. 314.

⁴⁷ Rosselló, 2007: 68.

⁴⁸ Rosselló, 2007: 75.

⁴⁹ DCVB tom X, p. 267.

⁵⁰ DCVB tom VIII, p. 741-742.

Pòrtol.⁵¹ En aquest cas, el topònim s'hi descriu com un *poblet* de 1.400 habitants localitzat dins el municipi de Marratxí.

Sant Marçal.⁵² Dins l'entrada relativa al mot *marçal*, el DCVB indica que aquest topònim correspon a una església rural del municipi de Marratxí i destaca que el dia de l'onomàstica del sant s'hi celebra una coneguda festa.

Son Sales. Finalment i de manera indirecta, la definició del topònim *sa Barrala*, situat a Campos, inclou una cançó popular que fa al·lusió a la possessió marratxinera de Son Sales: «Sa Barrala i Santa Ponça, / So'n Sales de Marratxí / i Sa Vall de Santanyí / són ses més grans de Mallorca».⁵³

Considerant l'exposat anteriorment, la **figura 5** representa geogràficament els nou topònims marratxiners esmentats, quantitat que contrasta amb els 266 noms de llocs de Marratxí recollits al *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears*. Sobre això, cal al·legar que el DCVB no és un diccionari toponímic, de manera que només recull els noms de lloc més destacats a criteri dels informants i dels redactors.

Figura 5. Representació geogràfica dels topònims recollits al DCVB

3.4. Referències i contextualitzacions

A part de les entrades que vinculen directament un determinat mot o expressió amb Marratxí, paga la pena destacar-ne d'altres que hi fan al·lusió indirecta, sia dins el lema o dins el cos de l'article.

Cadafos de Pòrtol, es.⁵⁴ Dins l'entrada corresponent al mot *cadaf*, aquest nom compost es descriu com els núvols grans amb forma de fumarada que es veuen des de Palma mirant a llevant i que pronostiquen pluja.

Forn d'obra. Dins l'entrada del mot *forn*, s'hi indica que el *forn d'obra* és el «recinte adequat on es couen els objectes de terrissa»⁵⁵ i que normalment consta de l'estructura següent: a) cavitat inferior o *cendrer*, a Mallorca, on es fa el foc; b) cavitat intermèdia o *forn d'avall*, a Mallorca, on es col·loquen les peces que s'han de coure i c) cavitat superior o *forn de damunt*, a Mallorca, on se solen disposar les peces envernissades.

⁵¹ DCVB tom VIII, p. 781-782.

⁵² DCVB tom VII, p. 232.

⁵³ DCVB tom II, p. 316.

⁵⁴ DCVB tom II, p. 800.

⁵⁵ DCVB tom VI, p. 6.

Rafal.⁵⁶ Finalment, dins la definició d'aquest nom es recull un exemple d'ús procedent d'un document de 1684 citat pel *Diccionari Aguiló*: «En un rafal de la possessió de les basses del terme de Marratxí vivia una minyona».⁵⁷

4. Discussió i conclusions

En relació amb la discussió, cal considerar en primer lloc que, malgrat que el DCVB pretén ser un diccionari integral, el lèxic marratxiner que s'hi recull només constitueix una part de la totalitat del patrimoni lingüístic del municipi. En segon lloc, cal tenir en compte que la recerca s'ha limitat al lèxic que té correspondència amb lemes normatius, tot assumint que l'anàlisi exhaustiva del DCVB proporcionaria altres formes no normatives associades a Marratxí. En tercer lloc, cal afegir que l'estudi presenta una perspectiva sincrònica, definida per les dates d'elaboració i publicació del DCVB, la qual cosa provoca que el lèxic recollit pugui variar respecte als usos actuals. Malgrat això, aquesta recerca pot servir de base per a estudis addicionals que comprovin la pervivència del lèxic assignat a Marratxí.

Pel que fa a les conclusions i en relació amb el lèxic pròpiament dit, l'estudi ha posat de manifest un total de vint-i-cinc mots⁵⁸ i cinc locucions i frases vinculades a Marratxí i incloses dins lemes normatius. En aquest sentit, els resultats han evidenciat que la major part del lèxic esmentat està testimoniats a Pòrtol i que pertany a l'àmbit material de la ceràmica. Això comporta que l'àmbit geogràfic associat al lèxic es concentra a l'àrea que envolta el municipi de Marratxí, si bé alguns exemples aportats també estan presents en determinades comarques catalanes i valencianes.

Quant als antropònims, se n'han relacionat els set llinatges que el DCVB vincula a Marratxí. No obstant això, els cognoms aportats s'han de considerar una mostra reduïda dels llinatges que tenen presència destacada al municipi, sense pretensió que constitueixin els més comuns o representatius. En aquest sentit, els llinatges catalans aportats contrasten amb els que, segons l'íbestat, tenen una freqüència més elevada en l'actualitat: *Serra, Canyelles (Cañellas), Amengual, Oliver, Coll, Ramis, Vidal*, etc.

Respecte a la toponímia, se n'han aportat i comentat nou noms de lloc de marratxiners, que no pretenen abastar el recull de 266 topònims recollits recentment al *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears*, sinó tan sols proporcionar-ne els més destacats als ulls dels redactors del diccionari.

Finalment, l'estudi ha proporcionat tres exemples de lèxic que no estan testimoniats directament a Marratxí, però que hi fan al·lusió de manera indirecta a tall de referència o de contextualització.

Per tot això, i d'acord amb els resultats exposats, cal concloure que aquesta investigació ha analitzat i classificat diversos aspectes lingüístics que el *Diccionari català-valencià-balear* associa a Marratxí, tot contribuint a la posada en valor del patrimoni cultural del municipi.

⁵⁶ DCVB tom IX, p. 92.

⁵⁷ Aguiló, 1989: 9.

⁵⁸ Tenint en compte les diferents tipologies de calderons, greixoneres i olles.

5. Bibliografia

ADILLON SASTRE, Joana (coord.); COLOM FERRÀ, Julià; JOAN GARAU, Joan; MUNAR JAUME, Apolònia; RAMIS RAMIS, Catalina; SERRA BATLE, Maria; TOMÀS MAS, Xisco. «Marratxí». A *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* [En línia]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2017. <<https://notib.recerca.iec.cat/2016/10/04/marratxi/>> [Consulta: 1 octubre 2018].

AGUILÓ, Marià. *Diccionari Aguiló. Materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster. Revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. Toms VII-VIII. Lletres R-Z*. Barcelona: Alta Fulla, 1989.

ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom I, A-ARQ)*. Palma: Moll, 1988.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (ed.). *Diccionari de la llengua catalana*. 2a Ed. Barcelona: IEC, 2007.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom II, ARR-CAR)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom III, CAS-CUY)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom IV, D-ENN)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom V, ENO-FORM)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom VI, FORN-LLEX)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom VII, LLI-OM)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom VIII, ON-PU)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom IX, Q-SOM)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom X, SON-ZU)*. Palma: Moll, 1988.

ROSSELLÓ BORDOY, Guillem. *Mallorca musulmana*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2007.

VENY i CLAR, Joan. *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València, 2001.

LES EVIDÈNCIES HUMANES MÉS ANTIGUES CONSERVADES DEL TERME DE MARRATXÍ. BOTONS PERFORATS EN V I EL FRONTAL INFANTIL TREPANAT DEL COVAL DE SON COS

Enric Ragnar Backman Pylkkanen

Figura 1. *Recreació hipotètica de la família de l'al·lot malat basat en evidències arqueològiques de l'edat del bronze balear. (Il·lustració original de l'autor, 2018)*

La intenció d'aquest article és donar a conèixer unes troballes arqueològiques prehistòriques, no gaire conegudes, procedents del nostre terme de Marratxí. Qualsevol persona que visiti el museu de La Porciúncula,¹ les pot contemplar exposades en una vitrina de la primera sala, dedicada a la col·lecció arqueològica. Consisteixen en unes restes òssies humanes, les restes fragmentàries d'un frontal de crani infantil trepanat i una sèrie de nou botons d'os perforats en V, a més del fragment d'un petit punxó de bronze. Aquestes peces s'exposen de manera conjunta, identificats amb uns rètols que les apunten com procedents de Son Cos, Marratxí, procedint més exactament del dit com Coval de Son Cos.²

Per la meua part, ha estat en ocasió d'estar-hi prenent part a la revisió i la nova catalogació del material arqueològic del museu, que aquestes peces prehistòriques de tot d'una em varen cridar l'atenció, atesa, per una banda a la seva singularitat i d'altra a la meua condició de resident a Sa Cabaneta i de mes jove sobretot d'excursionista pels turons de Son Cos. Consider d'interès divulgar-les, tot i no ser inèdites, per la seva entitat, especialment el fragment de crani encara que ja haigi rebut l'atenció acadèmica. Aquest fragment fou estudiat pel Dr. Tejerina al cap de poc temps de la seva entrada a la col·lecció de La Porciúncula (Mascaró Pasarius, 1968, 1974; Tejerina, 1974, 1981) i ha rebut posteriors mencions (Guerrero, 1998; Aramburu i Sastre, 2002; Santandreu, 2005). Però, considerant el temps transcorregut des de llavors i la manca de difusió fora de publicacions més estrictament acadèmiques, trob que es feia recomanable i necessari donar-los nova difusió, una tasca que s'hauria de mantenir constant.

A partir de la recerca bibliogràfica efectuada, sabem que aquestes troballes formen part de la col·lecció arqueològica de La Porciúncula aproximadament des de mitjan o finals dels anys seixanta del segle passat, i estan exposades al museu, obert al públic des de 1970. L'arribada dels fragments de crani va ser resultat de les gestions de fra Joan Llabrés i Ramis (Mascaró Pasarius, 1974; Aramburu i Sastre, 2002). Pel que fa als botons en V i al punxó de bronze són resultat de l'excavació duita a terme per ell mateix al Coval de Son Cos (Aramburu i Sastre, 2002: 293).

La seva importància rau en el fet de que conservem molt poques evidències del passat remot de Marratxí, siguin de qualsevol etapa històrica remota (prehistòria, protohistòria, edat antiga, antiguitat tardana o alta edat mitjana). De manera que, per aquesta raresa, aquestes restes supervivents adquireixen un valor quasi de relíquia. Un valor més gran encara quan a d'aquestes, el frontal de crani infantil trepanat, es pot considerar veritablement excepcional.

El terme de Marratxí presenta prou indicis clars d'un poblament molt antic que es remuntaria com a mínim a l'edat del bronze dins el període navetiforme. La presència de coves d'enterrament naturals i artificials, com la cova de Son Caulelles o aquest Coval de Son Cos, són una de les evidències més rotundes que, almenys una part del territori que més tard ha esdevingut el terme de Marratxí, es trobava poblat en temps remots. No han sobreviscut, en canvi, més que escasses traces de la possible situació dels llocs d'habitatge. També són escassíssims els testimonis materials dels períodes prehistòrics que han sobreviscut. La gran majoria d'aquest patrimoni arqueològic de Marratxí —desgraciadament estariem d'acord amb la valoració de J. Aramburu i V. Sastre (2002: 301)— estaria caracteritzat per una «tònica general de mala conservació/gran desconeixement».

¹Jaume Cardell Perelló; Eva Maria Serrano Ripoll (2017): El Museu arqueològic, etnològic i numismàtic de La Porciúncula fou fundat per fra Joan Llabrés i Ramis (Llubí, 1923 - La Porciúncula, s'Arenal, 1994), T.O.R. Investigador autodidacte i estudiós de la cultura, especialment de l'arqueologia i de l'etnologia, fou l'iniciador de la col·lecció, amb el suport de la institució franciscana, devers 1965, que posteriorment esdevindria el nucli del museu, obert al públic des de l'any 1970.

² L'indret del jaciment és una balma de reduïdes dimensions que va rebre aquest nom a finals dels anys seixanta dels excavadors que per part del Museu de Mallorca, en segona instància, excavaren el lloc.

Per a un major i més detallat coneixement d'aquest patrimoni arqueològic de Marratxí ens adreçam precisament a l'article de J. Aramburu i V. Sastre «Els jaciments arqueològics de Marratxí», publicat a les III Jornades d'Estudis Locals de Marratxí (2002). Els elements aquí tractats són un botó de mostra, res mai més ben dit, com aquests botons d'os amb perforacions en V, que ens serviran com un element clau per establir una datació relativa bastant segura de la primera presència humana a l'actual terme de Marratxí. Per a aquest aspecte cronològic ens basarem en la datació de R. Micó, 2005.³

EL BOTONS D'OS AMB PERFORACIÓ EN V

Ens hem referit als botons de perforació en V com un element de cultura material, que en aquest cas podem fer servir com a elements de datació relativa.⁴ Un element de cultura material, que podríem qualificar com humil, es converteix en allò que agafat en préstec de la terminologia paleontològica, és diria un «fòssil traça» o «director» perquè la seva presència en un estrat o jaciment permet establir amb seguretat una datació relativa. D'aquesta manera, aquests botons es converteixen en uns marcadors cronològics, ja que són uns elements perfectament estudiats amb una datació relativa establerta i són característics, a les Balears, d'un període com és el navetiforme⁵ de l'edat del bronze (Veny, 1968; Uscatescu, 1992; Lull et al. 2004; López Padilla, 2006; Escanilla, Palomar i Valenzuela, 2016).

Els botons amb perforació en V del Coval de Son Cos procedeixen de la intervenció de Llabrés i Ramis (1968) (Aramburu i Sastre, 2002), encara que no són els únics, pel fet que en una altra intervenció, aquest cop del Museu de Mallorca, de finals dels seixanta es varen recuperar altres exemplars conservats al fons del Museu de Mallorca.

Aquests botons de perforació en V són uns elements de cultura material arqueològica molt característics. De forma bàsicament triangular, cònica o piramidal, amb una perforació convergent en forma de V, amb almenys 14 formes diferents classificades, es presenten fabricats amb os d'animal, com bòvid o porc, ullal de porc o porc senglar (Uscatescu, 1992: 22-25; Escanilla, Palomar i Valenzuela, 2016: 29), però també amb banya de cérvol i fins i tot s'han trobat exemplars exclusius d'ivori, com recentment a la cova del Bisbe de Sencelles (Escanilla, Palomar i Valenzuela, 2016: 29). Se'l considera un complement de la indumentària, ja fos per a un ús pràctic, és a dir com a botó, o per a un ús ornamental o per a ambdues funcions (Escanilla, Palomar i Valenzuela, 2016: 30). Tanmateix, ni mitjançant les troballes de Can Martorellet, a Mallorca, o les de les coves de Menorca, no ha estat possible reconstruir el seu ús.

Són uns elements de llarga tradició al llarg del III i II mil·lenis, des d'almenys el final del neolític, són característics del calcolític i continuaren en ús a l'edat del bronze (Uscatescu, 1992: 47-53; Lull et al 2004; López Padilla, 2006). A les Balears, es documenten en el calcolític i sobretot en el període navetiforme dins l'edat del bronze en nombrosos jaciments, principalment de Mallorca i Menorca, i també a Formentera. Si en els àmbits habitacionals la seva presència està limitada pràcticament als poblats de navetiformes dels Closos de Can Galà, Mallorca, i

³ Periodització de R. Micó (2005) per a la prehistòria balear: primer poblament estable campaniforme (ca. 2500/2300-2100/2000 cal ANE); epicampaniforme o dolmènic (ca. 2100/2000-1600 cal ANE); navetiforme (ca. 1600-1100/1000 cal ANE); prototalaiòtic (ca. 1100/1000-850 cal ANE); talaiòtic (850-550/500); posttalaiòtic o balear (550/500-segle II ANE).

⁴ La datació relativa és la que s'estableix en el context arqueològic mitjançant una troballa o troballes arqueològiques que apareixen en l'estrat d'un jaciment, de manera que aquest element d'una tipologia cultural material concreta –com són aquests botons d'os del nostre cas, o una destrala de bronze, etc.– permet vincular l'estrat o el jaciment sencer a una tipologia concreta de la qual es coneix la datació. Així la datació és aproximativa, és a dir relativa i no tan exacta com una datació absoluta, com seria per exemple la del carboni 14.

⁵ Període que ens és familiar per l'anterior denominació de pretalaiòtic, que ha quedat en desús.

al de Biniac-l'Argentina, Menorca, (Uscatescu, 1992:96), pot ser per les poques excavacions efectuades en els poblats de navetes i també per la desocupació pacífica d'aquest poblats de navetiformes, com s'està constatant en les excavacions, cosa que pot explicar l'escassa presència d'aquets estris als espais domèstics.

En canvi, la seva presència està vinculada preferentment als espais funeraris, ja siguin les coves de enterrament, naturals o artificials escavades a la roca, i els dòlmens. A Mallorca, entre d'altres, han aparegut en els següents jaciments que citen Veny (1968) i Uscatestu (1992): Cometa dels Morts, Cova del Lladoner, Son Torrella, Muleta, Can Martorellet i més recentment a la Cova del Bisbe (Escanilla, Palomar, Valenzuela, 2016), a més del nostre Coval de Son Cos, així com també als dòlmens mallorquins de Son Bauló i de s'Aigo Dolça, i al dòlmen de Cana Costa de Formentera (Gómez Bellard i San Nicolás, 1988). Així mateix, Menorca, amb les seves descobertes excepcionals dels anys noranta de la Cova des Mussol i la Cova des Carritx (Lull et al. 1999, 1999a, 2004) i l'encara més recentment descoberta Cova de Biniadris, 2017-2018, ha aportat un gran nombre d'aquets botons d'os perforats en V.

Aquests botons perforats en V no tenen, però, una distribució restringida a les Balears, sinó que es converteixen en un element que vincula l'arxipèlag amb una tradició manufacturera més extensa. Efectivament, la varietat de dissenys de botons perforats en V està documentada en la península Ibèrica, on en trobam a l'àrea de Catalunya, València, Alacant (Uscatescu, 1992) i a l'àrea de la cultura d'El Argar (López Padilla, 2006), amb una certa penetració fins a la meitat de l'altiplà, també se'n troben força als Pirineus: a Osca, a Navarra i al vessant francès, així com al nucli aïllat de la desembocadura del riu Tajo a Portugal (Uscatescu, 1992).

També és un element que en les seves diverses característiques es troba escampat per l'occident d'Europa, present al Rosselló-Llenguadoc, bona part de la resta de França, Dinamarca, Centreeuropa, fins a Bohèmia-Moràvia i Lituània, Dinamarca, el nord d'Itàlia, les illes britàniques i Irlanda, com les àrees límit de la seva difusió (Uscatescu, 1992: 100-105).

Tornant a Marratxí, ens trobam amb nou botons realitzats la majoria d'ells, fins a un nombre de sis, d'ullal de porc, en forma de triangle seccionat i buit per dedins, tipus SC⁶, dos en forma de triangle amb la perforació de dos forats interiors que convergeixen, del tipus CRA2, i un tercer d'identica perforació interior però amb una forma més arrodonida al cim, PTP1 o PTP2. La presència d'aquests elements al dit Coval de Son Cos en tres de les seves formes segons la classificació de Lull et al., juntament amb un punxó de bronze, ens permet remuntar la presència humana a l'actual municipi de Marratxí al menys al període navetiforme (ca. 1600-1100/1000), dins l'edat del bronze al II mil·lenni aC.

Completen, així, aquests botons la datació primerenca testimoniada per la presència de coves d'enterrament, com la coneguda Cova de Son Caulelles o Cova del Moro (Aramburu i Sastre, 2002: 290). Cova d'enterrament artificial que es ben representativa del període navetiforme, localitzada entre sa Cabaneta i Pòrtol en un pinar darrere del Col·legi Costa i Llobera, i que ha estat recentment adquirida per l'Ajuntament de Marratxí (2018). És l'únic hipogeu dins el terme que ha estat estudiat, excavat de manera professional i publicat; Colomines i Furió (1915-23), Hemp (1927) i també per A. Bestard, (1933), Mascaró Pasarius (1960) i Veny (1968). El seu interior es va trobar espoliat, fet ocorregut en temps pretèrits, de manera que no va proporcionar cap element del seu aixovar. Segons testimonis orals, altres tres coves més petites haurien

⁶ Vegeu la taula a l'apèndix.

pogut quedar enterrades davall del camp de futbol a la dècada dels anys seixanta del segle passat, donant peu al fet que estaríem davant d'una concentració funerària prou important. Al municipi, d'altra banda, es documenta l'ús funerari del conjunt de coves naturals de sa Vileta-Can Xixilis, que igualment es presenten espoliades des de temps antics, datables, unes, de l'època naviforme, i d'altres a les èpoques talaiòtica o postalaiòtica.

Entre aquestes coves està el jaciment del Coval de Son Cos,⁷ una balma natural de petites dimensions en roca calcària, que conforma una única estança oberta en direcció a gregal (Santandreu, 2005: 115-116) d'entre 6 x 3,50 metres i 3 metres d'alçada (Aramburu i Sastre 2002: 293) que es troba situada «a unes timbes de la carena superior del comellar de Can Xixilis» (Santandreu, 2005: 115-116) i que mira de cap a Santa Maria del Camí.

Fa conjunt amb la resta de coves i balmes d'ús funerari situades als cims dels turons de sa Corona, sa Vileta, puig de Son Torrella i Can Xixilis, que, juntament amb Son Caulelles i sa Cabaneta, conformarien els nuclis de la presència humana a l'edat del bronze, tota vegada que les restes d'hàbitat no han perdurat fins a nosaltres. Aquest Coval de Son Cos es conformaria com un espai d'enterrament col·lectiu familiar del període naviforme (Aramburu i Sastre 2002: 293), que segurament hauria estat reutilitzat en època posterior i vinculat amb l'assentament proper dels Antigons. A les descripcions de fonts orals de les excavacions, les restes humanes apareixien barrejades amb botons d'os i restes ceràmiques de filiació més recent identificades com talaiòtiques i postalaiòtiques. Aquesta és una pràctica sovint documentada, la reutilització de les coves d'enterrament del bronze en els períodes posteriors.

EL FRONTAL DE CRANI INFANTIL TREPANAT DEL COVAL DE SON COS

Aquest vendria a ser l'element «estrella» de la mostra. El seu descobriment es remuntaria, segons els testimonis, a un moment incert del segle XX, fora d'una excavació arqueològica, i hauria arribat a la col·lecció del Museu de La Porciúncula gràcies a les gestions del pare J. Llabrés i Ramis a meitat dels anys seixanta.⁸

La datació d'aquest element ossi humà és més complexa. Al museu, segons la catalogació del pare Llabrés, la peça figura datada al segle V aC,⁹ una datació relativa vinculada als elements ceràmics presents al jaciment. D'altra banda, al frontal ossi no se li ha efectuat cap anàlisi radio-carbònica per determinar-ne una datació absoluta.¹⁰ D'aquesta manera, J. Llabrés i Ramis la data en el postalaiòtic, com també ho feren J. Mascaró Pasarius (1974) i J. M. Tejerina (1974, 1981). En canvi, V. Guerrero (1999) és el primer que l'atribueix a l'edat del bronze, posteriors mencions també la remunten a una datació antiga, com C. Riuhe (2000).

Sembla que, d'una banda, les evidències de ceràmica postalaiòtica inclinaren Llabrés i Ramis a adscriure el dipòsit funerari del Coval de Son Cos a aquesta datació i, d'igual manera, el frontal.

⁷ Coordenades: X: 480100 Y: 4387100 Z: 190.

⁸ Josep Mascaró Pasarius, entrevista a José María R. Tejerina per al *Baleares*, febrer de 1974, pàg. 5: «M. P.: ¿En qué circunstancias se encontró (el frontal)? T.: Hace varias décadas fue hallado casualmente y guardado en un desván hasta que un amigo común y admirable prehistoriador, el padre Juan Llabrés, tuvo ocasión de verlo, apercibiéndose de su importancia antropológica y arqueológica, logrando que fuera cedido al Museo de La Porciúncula».

⁹ «Calvaria (con trepanaciones) de un frontal infantil, de unos ocho años, aproximadamente s. V a.C.R. De Son Cós de Marratxí».

¹⁰ Datació absoluta, en els estudis arqueològics concretar el factor temporal és un dels elements primordials per obtenir unes interpretacions objectives. Per a la datació absoluta es recorre a una sèrie de mètodes de datació científics, com l'anàlisi radiocarbònica (C-14), dendrocronològica, d'isòtops, etc., que permeten obtenir unes datacions prou fiables dins uns marges temporals acotats.

D'altra banda, el fet que tots els cranis trepanats trobats fins aleshores a Mallorca i Menorca havien estat datats en cronologies baixes de filiació talaiòtica-posttalaiòtica, com els de la necròpolis de Son Real, la Cova de Son Mulet i el barranc d'Algendar, degué influir a l'hora d'inclinar definitivament la datació relativa per part del pare Llabrés en aqueix període, d'una manera que és vàlida.

La calota infantil del Coval de Son Cos es troba incompleta i fragmentada en tres trossos, el més gran dels quals és el corresponent a l'os frontal i és el que presenta les trepanacions, tres perfectament circulars d'11 mil·límetres de diàmetre. Però, per a una millor descripció, ens cal agafar la paraula del doctor en medicina, el neurocirurgià J. M. R. Tejerina, qui la va examinar de manera acurada els anys 1973-1974, exposant les seves conclusions a l'entrevista que li va fer J. Mascaró Pasarius per al diari *Baleares*:

Se trata de un "calvarium" o calvaria; cuando la pieza está completa con la mandíbula inferior se denomina cráneo; si le falta el citado maxilar, "calavera". Según la terminología antropológica, que es muy rigurosa, es un hueso frontal. Se ven los rebordes orbitarios, el comienzo del nasal y tres trepanaciones perfectamente circulares situadas, la del centro encima de la nariz, a unos cuatro centímetros, y las dos laterales sobre ambas órbitas, a tres y dos centímetros de distancia de ellas. Todas las trepanaciones tienen un diámetro de 11 milímetros.¹¹

El frontal, per la seva reduïda mida, correspon a un nin o una nina d'entre 6 i 8 anys, que, segons el diagnòstic, estaria afectat d'hidrocefàlia, identificable segons Tejerina (1974, 1981) per la primor de l'os del crani, resultat d'un excés de líquid cefaloraquidi a l'interior. Les possibles causes d'aquesta malaltia, apuntava el doctor, podien ser congènites, també per processos inflamatoris durant la gestació o degut a una meningitis o tuberculosi postpart que hagués patit l'infant.

Pel que fa al procediment, les trepanacions al nostre menut li varen ser fetes *in vivo*, com apunta el Dr. Tejerina (1974), qui afirmà que va sobreviure com a mínim més d'un any, com queda patent per la regeneració del teixit ossi (Mascaró, 1974: 5): «No hay más que ver como ha regenerado el hueso, dato que hemos confirmado por el estudio radiológico». Tanmateix, l'infant morí prest, encara dins la infantesa.

La valoració de Tejerina sobre el cirurgia prehistòric és contundent: «excelente» (Mascaró, 1974: 5), tant pel diagnòstic com per la praxi realitzada, que hauria tingut com a finalitat treure l'excés de líquid cefaloraquidi per tal de fer minvar el mal de cap. També la seva valoració del nivell abastat per la cirurgia neurològica prehistòrica balear li mereixen el màxim qualificatiu: «Francamente fascinante, alcanzaron un nivel científico muy elevado, excelente» (Mascaró, 1974: 5).

LA TREPANACIÓ A LA PREHISTÒRIA BALEAR. ESTUDI, CONTEXT I EVIDÈNCIES

Una valoració que ens permet introduir el fet que la pràctica de la trepanació dins la prehistòria de les Gimnèsies, Mallorca i Menorca, com la del nostre cas, no va ser un fet ni aïllat ni estrany. Tenim un nombre relativament important d'evidències d'aquesta pràctica a les Balears, la freqüència entre les restes trobades a Son Real és d'un 8,3% (Riuhefe 2000: 430-437). Aquesta faceta de la prehistòria balear va rebre molt prest l'atenció dels investigadors, com

¹¹ Josep Mascaró Pasarius, entrevista a José María R. Tejerina per al diari *Baleares*, feb. 1974, pàg. 5.

recull Mascaró Pasarius (1968: 678-679): ja a finals del segle XIX Cartailhac va recórrer al Dr. Verneau. D'altres, com Camps, Aranzadi, Martínez Santa Ollalla, Margareth Murray, Comas, Fusté Ara i l'incansable pare Veny, dedicaren temps i pàgines a les seves investigacions sobre aquest tema. Mascaró (1968: 679) citava l'aparició de testimonis físics d'aquesta pràctica en jaciments com els de la Font Figuera (Alaró), s'Alova (Sóller), Son Real (Santa Margalida), el Coval del Lledoner (Pollença), a Mallorca, i el barranc d'Algendar (Ciutadella), Binimel·la (es Mercadal), sa Torreta Maó, Biniatzem (Mitjorn Gran), etc., a Menorca.

Era una mostra prou atractiva perquè el mencionat Dr. Tejerina emprengués, entre 1968 i 1974, un treball d'investigació en el qual va estudiar també l'exemplar que tractam en aquest opuscle. Treball d'investigació que va comportar l'estudi antropològic i medicoradiològic (Tejerina, 1974: 13-17) de dos cranis trepanats procedents de la necròpolis de Son Real (Santa Margalida), un altre del cementiri des Moros de Son Bosc (Andratx), el frontal infantil del Coval de Son Cos, aquí tractat, a més d'altres cranis procedents de Menorca.

A més, també va informar de la presència de les anomenades rodelles o llesques cranials extretes *post mortem* que apareixen en nombrosos jaciments, com els de Son Maimó (Petra) i a les coves de s'Alova i sa Cigala (Sóller) (Tejerina, 1974: 8, 9). Les investigacions en aquest camp també varen comptar des dels anys setanta amb la feina del Dr. Campillo, de manera que, als cranis estudiats per Tejerina, se'n varen afegir tretze exemplars més, procedents la majoria de Son Real, excepte un de la Cova de Son Mulet i un altre dels Tossals Verds. D'aquesta manera, a començament de la dècada dels anys vuitanta es podien comptabilitzar entre Mallorca i Menorca un total de vint cranis amb mostres de trepanació (Tejerina, 1981).

La troballa més «revolucionària», però, vindria de Menorca a la dècada següent, als anys noranta, amb la trobada de la Cova des Càrritx (Lull et al., 1999; Rihuete, 2000), que va proporcionar, enmig de la nombrosa mostra de restes humanes en el context d'un enterrament col·lectiu intacte, tres cranis trepanats perfectament datables. El fet va permetre remuntar la pràctica de la trepanació al II mil·lenni, dins la cultura navetiforme del bronze final (Rihuete, 2000). Finalment, no es pot deixar de mencionar la més recent troballa, la de la Cova de Biniedrís (Altamirano i Alarcón, 2017) en plena investigació, que, amb cinc cranis trepanats, remunta la pràctica de les trepanacions a les Balears, més enllà a l'horitzó del navetiforme inicial.

BREUS NOTES DE LA TREPANACIÓ I EL SEU ESTUDI DINS LA ARQUEOLOGIA PREHISTÒRICA

Els pioners dels estudis moderns de la història de la primitiva medicina foren el neurocirurgià Pierre Paul Broca i l'antropòleg Prunières, el 1873, a partir de l'estudi d'una llesca cranial (Tejerina 1974: 8). Broca i Prunières varen obrir un camí seguit per generacions d'investigadors que han estudiat les pràctiques de la trepanació, a més de les seves motivacions, en cultures prehistòriques europees, precolombines, etc., ja que la pràctica quirúrgica de la trepanació a l'antiguitat és testimoniada en moltes cultures i en una àmplia geografia. Uns estudis també recolzats en les fonts històriques com són els textos hipocràtics, el *Corpus Hippocraticum*, com ens recorda el Dr. Tejerina (1981: 36), del pare de la medicina, el grec Hipòcrates, 460 aC, que inclouen descripcions de la pràctica quirúrgica de la trepanació a l'antiguitat clàssica.

La trepanació és una pràctica quirúrgica producte d'una operació voluntària damunt el cap humà, una intervenció de neurocirurgia consistent, segons Tejerina (1981), en l'obertura operatòria de la cavitat cranial amb forma típica que té l'objecte primordial d'alliberar l'encèfal. Els

estudis paleoantropològics i paleopatològics han demostrat que aquesta pràctica quirúrgica es remuntaria al mesolític i que al neolític es generalitzà fins a arribar a estar present en fins al 8-10% de les troballes (Rihuete, 2000).

Els investigadors han sistematitzat la motivació per dur a terme aquestes operacions bàsicament en dues: (a) la finalitat terapèutica i (b) les pràctiques rituals magicoreligioses. Si en la primera l'objectiu és revertir o pal·liar un mal causat per un traumatisme, com es desprèn dels textos hipocràtics, o alleugerar els símptomes d'una malaltia que podria ser física o mental. La segona, en canvi, es vincula a pràctiques de caire màgic i/o religió relacionades amb creences relacionades amb l'adquisició de capacitats psíquiques, la consecució d'estats alterats de consciència o amb l'assoliment d'un cert estatus de poder, iniciacions, etc.

S'ha evidenciat l'existència de dos tipus de trepanacions, *in vivo* i *post-mortem*. Les primeres tindrien, per una banda, una finalitat terapèutica, i alhora ritual, ja que no hi ha separació entre la praxis mèdica i les creences, o també únicament de tipus ritual. Entre els cranis estudiats per Tejerina, va diagnosticar que en el cas dels dos exemplars de Son Real la intervenció obeïa a raons terapèutiques, d'igual manera que en el cas que ens ocupa de l'infant del frontal marratxiner. En canvi, les observacions fetes en els tres cranis de la Cova des Càrritx, que demostren també que es feren *in vivo*, pareix, segons Rihuete (2000), que correspondrien més a una motivació de caire ritual, perquè no hi és evident cap patologia que afectàs cap dels tres individus masculins i d'una edat entre la joventut i l'edat madura i que, a més, varen sobreviure a l'operació.

En canvi, les realitzades *post mortem* es vincularien amb les creences religioses o les pràctiques màgiques. Entre aquestes, destaca la pràctica de tallar les llesques cranials, quasi sempre *post mortem*, però que també es podrien extreure *in vivo*, essent substituït el cercle extret, per una peça metàl·lica o d'os. Es conserva un exemplar de llesca rodona extreta *in vivo* procedent de la cova de s'Alova (Tejerina 1974: 9), un cas que podria correspondre, però, a una pràctica terapèutica. Aquestes llesques extretes podrien constituir un recordatori o un talismà de la persona morta per als familiars.

Els investigadors, segons les marques que se observen als cranis trepanats (Tejerina 1981; Rihuete 2000), les han classificades en tres tipus, basant-se en els instruments emprats i la tècnica aplicada: l'abrasió, el barrinat i la incisió. En el primer cas, el forat és practicat al crani mitjançant el raspall de l'os, generalment amb una pedra o un altre element abrasiu; la perforació es feia mitjançant la rotació de l'extrem afilat d'un instrument sobre el seu eix, anomenat específicament trepan, que podria ser perforant o de corona. Les puntes eren, al principi, de pedra (sílex) i, més endavant, metàl·liques, i eren encastades al extrem d'una tija que es feia rotar en vaivé, amb les dues mans o fent servir una mena de torn constituït per un arc i una corda. Per al tercer tipus de tècnica, es procedia amb un punxó, ganivet o burí corb per incidir i tallar l'os.

PROCEDIMENT I RESULTATS

D'aquesta manera, podem inferir que en un temps indeterminat, ja fos a l'edat del bronze o en època posttalaiòtica, ja que no podem, com hem vist, acabar de determinar aquest fet del tot perquè el frontal va ser extret sense anotacions estratigràfiques ni d'altra mena, el nostre menut, un nin o una nina d'entre sis i set anys, que suportava un conjunt de símptomes per mor de la hidrocefàlia, entre els quals un mal de cap intens, va ser intervingut seguint una pràctica neuroquirúrgica complexa. Per tal d'alleugerir el seu mal, va ser operat no en una única sessió, sinó probablement diverses vegades.

El metge-xaman, ajudat d'uns assistents, devia preparar l'infant per a la intervenció. Per alleugerar les molèsties de l'operació i propiciar un estat que facilités la trepanació, el xaman comptava amb una farmaciola natural de plantes per a l'anestèsia i l'hemostàsia, a fi d'evitar el dolor i d'aturar l'hemorràgia del tall de la pell i els músculs. Tejerina (1981: 41) menciona la rosella (*Papaver rhoeas*), el cascall (*Papaver somniferum*) i la belladona (*Atropa belladonna*). També podia recórrer a la inducció d'un estat hipnòtic per operar, això quan no s'operava un pacient en estat de coma. Destaca també Tejerina (1981) la superior resistència al dolor per part d'aquests avantpassats nostres.

Una vegada sedat el pacient, es procediria a realitzar la incisió superficial de la pell i els músculs, a la vegada que se subjectaven i es tenia cura de la pèrdua de sang. Per a aquesta ocasió, el metge va triar un trepà que va fer rotar bé entre les mans o mitjançant el torn d'arc. La punta emprada degué ser la mateixa, ja que les tres intervencions deixaren un forat d'identica mida. Finalment es devia cosir la ferida oberta i es deixava que l'infant es recuperàs de la intervenció. El fet que va sobreviure més d'un any a les intervencions es demostra perquè el teixit ossi es presenta regenerat. Tanmateix, tot i les cures que podem imaginar que se li varen dispensar, l'infant no va superar la seva malaltia i morí a una edat primerenca.

Les seves restes van ser dipositades a la balma, un sepulcre col·lectiu probablement de tipus secundari, perquè reposassin a prop dels seus ancestres, lloc on restaren més de vint-i-cinc segles fins a la seva trobada al segle XX, quan se'n trobaren els bocins del crani ja fragmentat, barrejats entre les restes de les ceràmiques de les ofrenes, i els de botons d'os de les antigues mortalles.

CONCLUSIONS

Ara es fa necessari incidir en l'excepcionalitat d'aquesta troballa, ja que es tracta d'un dels escassos testimonis conservats d'una trepanació en un infant que ha arribat fins a nosaltres. Altres casos coneguts són un altre crani d'al·lot trobat a Son Real i un exemplar trobat a la cova d'Alcolea (Còrdova), que constitueixen els únics testimonis de la pràctica de la trepanació prehistòrica en infants no només a les Balears, sinó també a la Península (Tejerina, 1981: 27). Un fet que el converteix, com havíem anunciat, en un element excepcional.

El destí ha volgut que fossin les restes d'un dels individus més febles d'aquesta comunitat humana les úniques que han sobreviscut al temps i que, per ara, són les restes humanes més antigues conservades al terme de Marratxí.

També els nou botons d'os, uns elements humils, un testimoni de cultura material, ens permeten datar i remuntar el poblament humà a Marratxí fins a l'edat del bronze, fa uns trenta segles. Es demostra, d'aquesta manera la importància dels elements arqueològics, per molt senzills que siguin, per poder realitzar unes interpretacions objectives. Així mateix, també és important el context, ja que els elements descontextualitzats perden part del seu valor separats dels altres elements que els poden acompanyar, per això és important respectar els jaciments, no separar-ne objectes i conservar els contextos sense tocar perquè pugin ser estudiats.

Volia deixar constància del meu agraïment per les facilitats de cara a la realització d'aquest article al professor Jaume Cardell, així com al Museu de La Porciúncula. També a les informacions del professor Biel Massot i l'amabilitat i facilitats proveïdes per na Anna Salas. Finalment volia dedicar l'article a mu mare liris i a mun pare Leif, al cel sia, per la seva paciència i haver-me transmet l'estimació envers els llibres i l'història que ha permès que aquest opuscle haigi arribat a bon port.

APÈNDIX I. BOTONS D'OS PERFORATS EN V

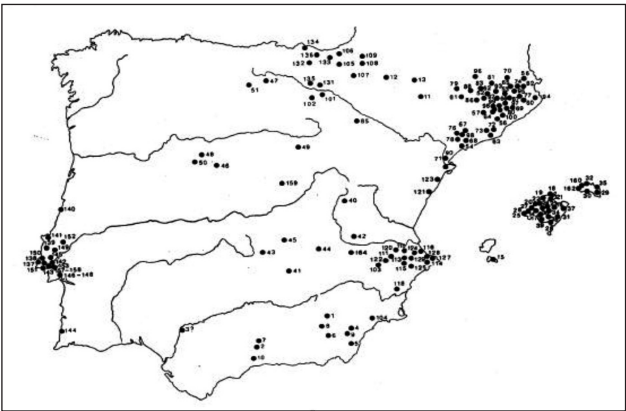
Fragments de la calota infantil amb l'ós frontal trepanat, nou botons d'os perforats en V i el fragment de punxó de bronze al Museu de La Porciúncula. (Fotografia de l'autor, 2018).

Botons d'os perforats en V del Coval de Son Cos, 6 d'ullal de porc. SCA, 1 CRA2, 1 PTA, 1 PTA2 (Fotografia de l'autor, 2018).

CRC1				Iv
CRC2				Iv/O
CRA1				O/S
CRA2				O/S
PTP1				Iv
PTP2				Iv/O
PTA1				O
PTA2				O
PTC				Iv/O
PIR				Iv
SC				S
TRI				O
PPC				S
PPP				O

Taula de classificació, segons Lull et al. 1999 (Escanilla et al., 2016: 31).

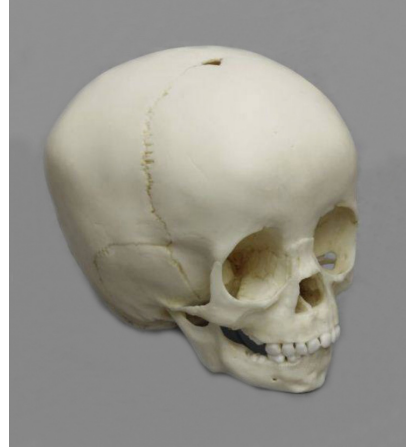

Mapa de la dispersió dels botons d'os perforats en V a la Península i a les Balears (Uscatescu, 1992: 227).

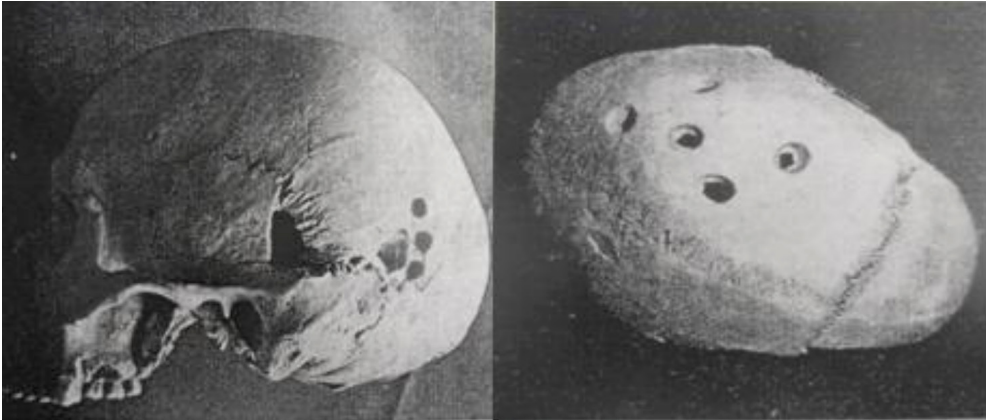
APÈNDIX II. FRONTAL DE CRANI INFANTIL TREPANAT DEL COVAL DE SON COS

Os frontal infantil del Coval de Son Cos. Detall de les tres trepanacions amb regeneració òssia (Fotografia de l'autor, 2018).

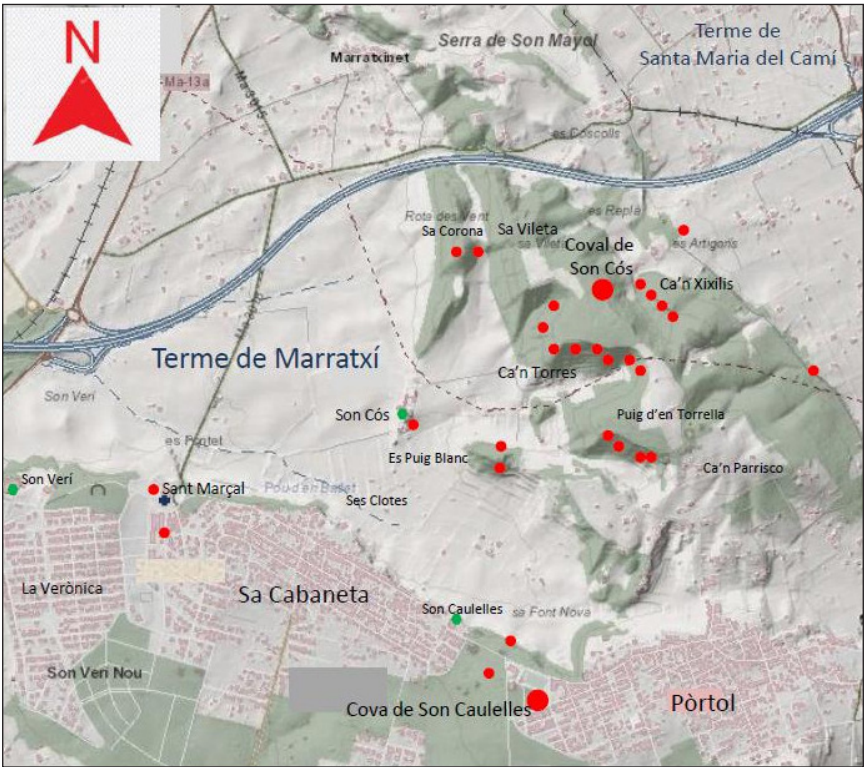

Model anatòmic de crani infantil d'edat similar que permet identificar l'os frontal.

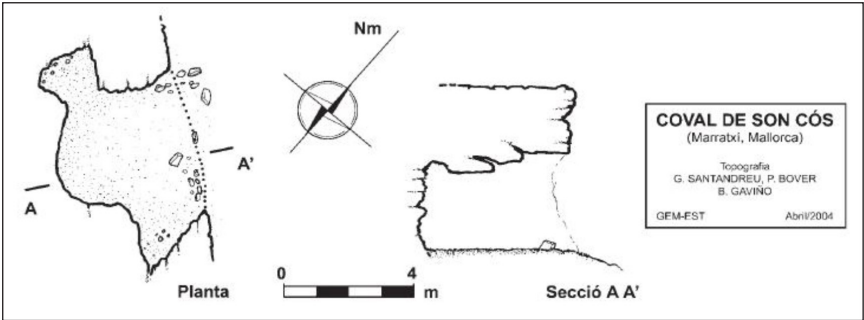

Cranis trepanats procedents de les Balears. Esq. Crani d'adult, masculí, núm. 1 examinat pel Dr. Tejerina, procedent de la necròpoli de Son Real (Santa Margalida) amb quatre trepanacions. Dreta, calota adulta femenina procedent del Barranc d'Algendar (Ciutadella), amb cinc trepanacions amb regeneració òssia (Tejerina, 1974: 1-5).

APÈNDIX III. CARTOGRAFIA

Mapa de situació parcial del terme de Marratxí, que detalla els principals indrets mencionats en el text: Coval de Son Cós, Cova de Son Caulelles, a més de la situació dels principals jaciments (Font: Creació de l'autor damunt plànol Ideib, 2018).

Plànol del Coval de Son Cós (Santandreu et al., 2005: 116).

BIBLIOGRAFIA

ALTAMINARO GARCÍA, Manuel; ALARCÓN GARCÍA, Eva (2018). «Bone tools for the deceased: Approaches to the worked osseous assemblage from the Bronze Age funerary cave of Biniadris (Menorca, Spain)». *Quaternary international*, vol. 472, 5 abril 2018, pàg. 108-114.

ARAMBURU-ZABALA, Javier; SASTRE i ARROM, Vicenç (2002). «Els jaciments arqueològics de Marratxí». A *III jornades d'estudis locals a Marratxí*. Ajuntament de Marratxí, pàg. 289- 302.

CARDELL PERELLÓ, Jaume; SERRANO RIPOLL, Eva M. (2017). «Colección del Museu Arqueològic de La Porciúncula». *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, 35/2017, pàg. 671-674.

ESCANILLA ARTIGAS, Nicolau; PALOMAR PUEBLA, Beatriz; VALENZUELA SUAU, Lua. (2001). «Botons amb perforació en "V" a la Cova del Camp del Bisbe (Sencelles-Mallorca)». A *VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*. Maó 30 de setembre i 1 i 2 de octubre, pàg. 29-37.

GÓMEZ BELLARD, Carlos; SAN NICOLÁS PEDRAZ, M. Pilar (1988). «La prehistoria de Ibiza y Formentera: estado actual de la investigación». *Trabajos de Prehistoria*, 45, pàg. 201-228.

GUERRERO AYUSO, Víctor M. (1998). *Mallorca prehistòrica. Des dels inicis al Bronze final*. Palma: El Tall.

GUERRERO AYUSO, Víctor M.; CALVO TRIAS, Manuel; GARCÍA HACHERO, Simón (2006). «El poblamiento prehistórico de las Islas Baleares, 1». *Historia de las Islas Baleares*. Palma: El Mundo-El Día de Baleares editora.

— (2006). «Mallorca y Menorca en la Edad del Hierro, 2». *Historia de las Islas Baleares*. Palma: El Mundo-El Día de Baleares editora.

LÓPEZ PADILLA, Juan A. (2006). «Distribución territorial y consumo de botones de perforación en "V" en el ámbito argárico». *Trabajos de Prehistoria*, 63, núm. 2, juliol-desembre, pàg. 93- 116.

LULL, Vicente; MICÓ, Rafael; RIHUETE, Cristina; RISCH, Roberto (1999). *Rituales de vida y muerte en la prehistoria de Menorca. La cova des Càrritx*. Consell Insular de Menorca / Govern de les Illes Balears.

— (1999). *La cova des Mussol, un lugar de culto en la Menorca prehistórica*. Consell Insular de Menorca / Govern de les Illes Balears.

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1968). *Prehistoria de las Baleares*. Palma: Graficas Miramar.

— (1974). «Un 'calvarium' prehistórico trepanado de niño». *Baleares*, 2 febrer de 1974, any XXXV, núm. 11792, pàg. 5.

RAMIS, Damià; SANTANDREU, Gabriel (2011). «Arqueologia de les cavernes de les Illes Balears». *Endins*, 35/Mon Soc. Hist. Nat. Balears, pàg. 317-332.

RIHUETE HERRADA, Cristina (2000). «Dimensiones bioarqueológicas de los contextos funerarios. Estudio de los restos humanos de la necrópolis prehistórica de la Cova des Càrritx (Ciutadella, Menorca)». Director: Vicente Lull Santiago. UAB. En línia: <https://www.tdx.cat/handle/10803/5500>

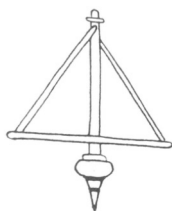
SANTANDREU, Gabriel. (2005). «El panorama espeleològic de Marratxí (Mallorca-Balears)». *Endins*, 27, pàg. 97-130 (115-117).

TEJERINA, José María, R. (1974). «La medicina antigua en Mallorca». MASCARÓ PASARIUS, J. (coord.) *Historia de Mallorca*, tom V, pàg. 1-18.

— (1981). «La medicina primitiva. La medicina prehistòrica en Mallorca». *Historia de la Medicina en Mallorca. Desde sus orígenes hasta el siglo XVI*, tom I. Palma: Caja de Ahorros de Baleares, Sa Nostra, pàg. 15-45.

USCATESCU BARRÓN, Alexandra (1992). «Los botones de perforación en V en la península Ibérica y las Baleares durante la Edad de los Metales». *Temas de Arqueología*, núm. 2.

VENY, Cristóbal (1968). *Las cuevas sepulcrales del Bronce Antiguo de Mallorca*, vol. IX. Madrid: Bibliotheca Praehistorica Hispana / CSIC.

MATIES Crespí VIDAL, SACERDOT, RELIGIÓS I MISSIONER, «APÒSTOL DE LA PATAGÒNIA»

Antoni Ginard Bujosa

INTRODUCCIÓ

Cercant un tema més o menys inèdit i significatiu per presentar a les Jornades d'Estudis Locals de Marratxí, ens hem decantat per recuperar i donar a conèixer la figura de Maties Crespí Vidal (1878-1963), un religiós —relativament poc conegut— que nasqué al Pla de na Tesa i que, després d'un temps en el clergat de Mallorca, desenvolupà una intensa i molt notable tasca missional com a jesuïta durant més de cinquanta anys, especialment a l'Uruguai i a l'Argentina.

El repàs a la trajectòria de Maties Crespí a Mallorca prové en gran part de la monografia sobre la parròquia de Sant Josep del Terme (GINARD i FEMENIA, 2004) i de publicacions d'altres autors. Després, l'accés a diverses edicions digitals ha permès ampliar algunes dades sobre la persona i, sobretot, fer una breu aproximació al seu periple sud-americà, que és molt més llarg en temps i en experiències.

Així mateix, de la família Crespí Vidal, en sorgiren diversos fills religiosos, per la qual cosa és interessant recordar igualment el seu germà, Antoni Crespí Vidal (1875-1967), nascut al Pla de na Tesa, també prevere i jesuïta, amb un recorregut vital molt semblant (del qual s'han recollit algunes dades).

PRIMERS ANYS I FORMACIÓ

Maties Crespí Vidal nasqué a Sant Llàtzer (Pla de na Tesa), el 12 d'octubre de 1878. Segons la inscripció de baptisme del *Libro Primero de Bautismos de la nueva iglesia de San Lázaro 1873-1883* (f. 115, núm. 49):

En el Lugar de San Lázaro provincia de las Baleares Obispado de Mallorca a las trece de Octubre del año mil ochocientos setenta y ocho, yo D. Miguel Círer Presbítero de la Iglesia de San Lázaro nuevo de dicho lugar bauticé solemnemente a un niño que nació a la una de la tarde del día anterior, hijo legítimo de Antonio Crespí, natural de Palma, conrador, y de Francisca Vidal, de Puigpuñent, vecinos de esta iglesia en el barrio del Pla de na Tesa: siendo sus abuelos paternos los Honores Antonio y Juana Ana Sans, naturales de Son Sardinia, y los maternos Bartolomé, natural de Puigpuñent, y María Gelabert, de Alaró, todos conradores, se le puso por nombre Matías Miguel Buenaventura, y fueron sus padrinos Matías Crespí y Sans, natural de Palma, casado, conrador, y Magdalena Vidal y Gelabert, de Puigpuñent, casada, carpintera, a quienes advertí el parentesco espiritual y obligaciones que por el contraen, siendo testigos el Honor Vicente Matas y Frau, propietario, y D. Jaime Jaume y Pujol, Presbítero, naturales de Marratxí, y para que conste extendí y autoricé la presente partida en el libro de bautismos de esta iglesia a las trece de Octubre de mil ochocientos setenta y ocho.¹

Com és fàcil comprovar, els avantpassats conradors no tenen arrels a Marratxí, però els pares eren veïns de Sant Llàtzer (Pla de na Tesa). No s'han pogut aclarir els vincles familiars amb Marratxí. En canvi, els testimonis del bateig del nin són dos prohoms marratxiners: el prevere Jaume Jaume i Pujol († 13 de novembre de 1893) i l'honor Vicenç Matas i Frau, propietari, persona significada, obrer major de l'església del Pla de na Tesa, que era amo (o conductor) de la possessió de Son Alegre (propietat aleshores d'Agnès Ribera).² L'any 1849, l'honor Vicenç Matas i Frau fou regidor electe i segon tinent de batle de l'Ajuntament de Marratxí (*El genio de la libertad: periódico de la tarde*, núm. 305, 16 de desembre de 1849, pàg. 1).

Sens dubte, el jove Maties cresqué en un ambient familiar profundament religiós. Dels fills d'Antoni Crespí (que era difunt el 1915) i de Francisca Vidal (en vida l'any 1915), pagesos, n'hi hagué tres de religiosos. Els altres quatre fills eren: Jordi, fadrí i pagès; Miquel, religiós franciscà; Margalida, fadrina, i Antoni, religiós jesuïta [les dades són de l'any 1915].³

Maties se sentí inclinat a la vocació religiosa des dels nou anys. En aquest sentit, cal considerar la influència i el model de la família. Fins als tretze anys visqué a la casa paterna i aprengué les primeres lletres (rudiments de Gramàtica), a l'escola pública. Gràcies a l'escalafó de mestres de primer ensenyament, se sap qui foren els mestres del Pla de na Tesa. Martí Company i Cañellas hi fou mestre almenys des de l'any 1877 fins a l'any 1888, quan passà a l'escola de Pòrtol (Marratxí). A partir de 1888, el mestre del Pla de na Tesa fou Rafel Jaume i Ribas (*El Magisterio Balear: periódico de primera enseñanza*, núm. 29, 21 de juliol de 1877, pàg. 229; núm. 23, 9 de juny de 1888, pàg. 2 i 3).

Seguidament, l'any 1891, Maties Crespí ingressà al seminari diocesà de Mallorca. Estudià cinc anys d'humanitats i retòrica, a més de dos anys de filosofia, amb professors com Agustí Puig⁴ i

¹ Hem d'agraciar la transcripció a Bernat Cabot, del Pla de na Tesa.

² Informació de Bernat Cabot, del Pla de na Tesa.

³ Hem seguit, en part, dades procedents de l'Archivo de la Provincia Argentina de la Compañía de Jesús, traduïdes de l'original, en llatí, i remeses (l'any 2003) per Ignacio García-Mata, S. J.

⁴ Agustí Puig Fullana († 1904), prevere, de Lluçmajor. Catedràtic de Física del Seminari.

Antoni Massanet.⁵ Després, cursà durant quatre anys Teologia Dogmàtica i Moral, Dret Canònic, Sagrada Escripura i Història Eclesiàstica.

El mes de setembre de 1900, Maties Crespí fou promogut pel bisbe de Mallorca a la primera tonsura clerical (*El Áncora: diario católico-popular con censura eclesiástica*, núm. 4.680, 29 de setembre de 1900, pàg. 3). El dissabte 19 de setembre de 1903, a la capella del Seminari Conciliar de Sant Pere, Maties Crespí fou ordenat de subdiaca (*El eco balear*, núm. 218, 21 de setembre de 1903, pàg. 3) i, el dissabte 27 de febrer de 1904, a la capella del Seminari,⁶ rebé l'orde del diaconat (*La tarde: diario independiente, de noticias y avisos*, núm. 322, 29 de febrer de 1904, pàg. 4).

Finalment, fou ordenat de prevere el 23 de setembre de 1904, pel bisbe de Mallorca, Pere Joan Campins i Barceló. El diumenge 25 de setembre de 1904, a les vuit del matí, el novell sacerdot Maties Crespí i Vidal celebrà la seva primera missa a l'església de Santa Catalina de Sena de Palma (*La tarde: diario independiente, de noticias y avisos*, núm. 502, 23 de setembre de 1904, pàg. 3).

MATIES CESPÍ A SANT JOSEP DEL TERME

Un any després de la seva ordenació sacerdotal, un jove Maties Crespí —de vint-i-set anys— fou destinat a l'església de Sant Josep del Terme, on tingué un protagonisme significat en l'evolució de la vida parroquial. El novell capellà hagué d'atendre els feligresos de sa Indioteria (Palma) i del Pla de Son Nebot (Marratxí) i dur a terme una activitat de caràcter parroquial, de la qual s'han de destacar tres aspectes: la creació de la comunitat de religioses (1906), la petició i la constitució de la vicaria *in capite* (1905-1907) i la continuació de les obres de construcció del temple.⁷ Per altra part, Maties Crespí també excel·lí com a predicador arreu de Mallorca.

Mossèn Cosme Vidal Carreras deixà l'església de Sant Josep del Terme i fou substituït pel prevere Maties Crespí com a capellà encarregat des de dia 1 de desembre de 1905 (FIOL, 1992: 94-95). Del 3 de desembre de 1905 data la primera anotació al llibre *Obra de la Iglesia* començat per Maties Crespí.

a. La comunitat de religioses (1906)

Durant els primers anys del segle XX, el poble de sa Indioteria disposava d'un temple i tenia un capellà assignat, la qual cosa representava la cobertura d'una part dels serveis espirituals i religiosos. En els aspectes més socials, deixant de banda que hi havia dues escoles públiques, la petita i dispersa barriada rural de sa Indioteria sempre ha estat molt desatessa per l'administració municipal. En aquell temps, l'Església catòlica també podia suplir les mancances de l'atenció a les necessitats de la comunitat amb serveis de caràcter caritatiu, humanitari i assistencial. Eren els que aportaven els ordes religiosos femenins, que havien sorgit en un moment de demandes socials evidents. Les religioses suplien de manera eficaç els gairebé inexistents serveis d'assistència pública, avançaren fórmules d'atenció socio sanitària i socioeducativa i apostaren per col·lectius especialment necessitats, com el món rural (FULLANA i RAMIS, 2003).

⁵ Antoni Maria Massanet Verd (Palma, 1865 – Sogorb, 16 d'octubre de 1911). Ordenat de prevere el 1888. Catedràtic de Metafísica (1885) del Seminari. Visitador diocesà (1889) de les germanes franciscanes Filles de la Misericòrdia i director espiritual (1906) de la secció de Mallorca de l'Adoració Nocturna Espanyola. El 1907, fou nomenat bisbe de Sogorb. Promogué la fundació de les associacions religioses per a joves Filles de Maria i de la Congregació Mariana de Sant Lluís Gonzaga. Fundà una mutualitat sacerdotal i impulsà la comissió diocesana de la Bona Premsa i el culte a la Mare de Déu de la Cova Santa. Protegí els sindicats agrícoles catòlics i el Patronat Obrer de Sogorb i promogué la renovació del Cercle d'Obrers Catòlics. És fill il·lustre de Palma (*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. 10: 337).

⁶ En el mateix acte, també rebé l'orde del diaconat mossèn Salvador Galmés i Sanxo (1876-1951).

⁷ Per a més detalls sobre la vida quotidiana a Sant Josep del Terme, vegeu GINARD i FEMENIA, 2004: 94-114.

L'any 1906, amb mossèn Maties Crespí al capdavant, el poble es plantejà, per al benefici tant espiritual com social, la conveniència de crear un convent de monges per assistir les persones malaltes i més necessitades, educar i formar els infants i els joves i col·laborar amb la parròquia. El mes de setembre de 1906 es produí un fet fonamental per a la vida del col·lectiu de la futura parròquia, quan s'instal·laren a sa Indioteria les germanes de l'Empar, terciàries de Sant Agustí, un orde religiós fundat a Palma l'any 1859. Si el temple i el capellà cobrien les pràctiques religioses i litúrgiques, les monges eren bàsiques per a l'assistència sanitària i social i, més endavant, sobretot per a la tasca docent i educativa.

Les tres monges agustines fundadores arribaven a sa Indioteria dia 30 de setembre de 1906. Aquest text explica el significat de la comunitat de religioses:

Una petita comunitat de germanes dedicades al servei d'una petita població, compartint amb el poble un estil de vida més aviat pobre i humil i entregada a les tasques considerades el bessó del carisma dels fundadors. Residien en un convent cedit per la diòcesi, mantenien una escola de nines i un parvulari, es dedicaven a la formació de les mares i les al·lotes, servien els malalts a domicili i atendien les necessitats del culte a la vicaria, primer, i a la parròquia, després, en tot allò que era menester, des de la catequesi fins a la neteja del temple. (FULLANA i RAMIS, 2003: 57).

b. Creació de la vicaria in capite

Si bé la presència de les religioses era important, per a la vida parroquial era necessari aconseguir autonomia. El 21 de maig de 1904 ja s'havia fet arribar al bisbe l'interès del poble. Definitivament, el setembre de 1906, s'organitzà una comissió popular per demanar que l'església de Sant Josep fos elevada a la categoria de vicaria. La petició no feia altra cosa que expressar la voluntat d'assolir una certa independència i una personalitat pròpia en l'àmbit de l'organització eclesiàstica.

Comptant amb l'informe favorable del rector de la parròquia de Sant Miquel (12 de març de 1907), el 19 de març de 1907, dia de Sant Josep, titular de l'església i de la parròquia, el bisbe Campins formalitzà la constitució de la nova vicaria *in capite* de Sant Josep del Terme, que atorgava un determinat grau d'autonomia eclesiàstica i fou el començament d'una vida parroquial independent a la pràctica, encara que la nova vicaria depenia jeràrquicament d'una parròquia.

La vicaria de Sant Josep del Terme continuà com a filial sufragània de Sant Miquel de Palma. La categoria de vicaria *in capite*, a més de facultar l'administració dels sagraments, contribuïa a reforçar el seu protagonisme en la dinàmica del col·lectiu humà de sa Indioteria i del Pla de Son Nebot. L'església actuava com un factor de cohesió comunitària i esdevenia un dels punts de referència de la identitat i de la vida espiritual i social de la comarca.

c. Mossèn Maties Crespí, vicari

El mateix dia de la creació de la vicaria, el nomenament del primer vicari *in capite* fou per a Maties Crespí Vidal. El 19 de març de 1907, l'acte de creació de la vicaria se celebrà de manera solemne, encara que a les cròniques i ressenyes d'aquell dia no hi apareix el nom del vicari, sens dubte un home treballador i discret.

Mossèn Crespí continuà exercint amb regularitat les tasques parroquials no sense dificultats. Successivament, s'encarregava d'atendre els feligresos i de les funcions religioses i litúrgiques: les misses dominicals, les festivitats, les festes de Nadal, els sermons anuals de quaresma, la Setmana Santa i les celebracions pasquals, els bateigs, les primeres comunions i confirmacions, els matrimonis, els funerals, el mes de Maria, etc. Entre d'altres esdeveniments, del 8 al 15 de

desembre de 1907, es feu una missió popular. Al mateix temps, l'articulació comunitària s'anava estructurant a través de les associacions parroquials (23 de febrer de 1908). Dia 19 de desembre de 1909, el bisbe Campins hi feu la primera visita pastoral després de la creació de la vicaria.

Les donacions de diverses procedències feien possible l'adquisició d'objectes per al culte. En destaquen: la pila baptismal (regalada pel bisbat), un nou sagrari (4 d'agost de 1907), una talla de Jesús ressuscitat (5 de maig de 1908), la benedicció d'una capella amb una imatge del Sagrat Cor de Jesús (9 d'agost de 1908), l'estrena del retaule de l'altar major (22 de novembre de 1908), una imatge de la Mare de Déu de Lourdes (10 de gener de 1909) i la donació de la custòdia (1909).

Per als parroquians, un dels actes més populars era anar a Lluc. Dia 17 de juliol de 1909, amb motiu del vint-i-cinquè aniversari de la coronació pontifícia de la Mare de Déu de Lluc (1884), un grup de cent seixanta feligresos de Sant Josep del Terme feien una peregrinació al santuari de Lluc, naturalment encapçalats pel seu vicari

d. Obres del temple

L'església de Sant Josep estava en construcció (i ha arribat als nostres dies sense acabar). Un greu problema material era fer front a la magnitud de la fàbrica del temple per avançar les obres de l'edifici. Els recursos necessaris superaven el volum i les possibilitats dels donatius dels fidels i dels parroquians. En qualsevol cas, l'obra de l'església i la dotació del temple s'anava fent poc a poc, sobretot fins a 1910.

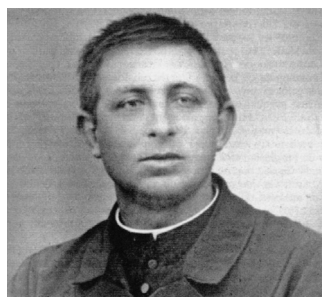
L'any 1905, el prevere Cosme Vidal havia impulsat la continuació de les obres (en concret, acabar la tercera volta), però pocs mesos després deixà de ser responsable de l'església. El continuador seria mossèn Maties Crespí, assistit per una comissió de l'obra. Durant els anys 1906 i 1907, hi ha notícies d'activitats. Com sempre, les rifes eren una iniciativa habitual per captar fons. Després de 1907, no hi ha anotacions relatives a obres fins a l'any 1910.

Les obres del temple es reprengueren immediatament després de Pasqua de 1910. És significativa la manca de recursos econòmics, de manera que el vicari tenia més confiança en la Providència que no en les disponibilitats materials. Els ingressos provenien de donatius, rifes i altres aportacions. Mossèn Maties Crespí registra anotacions comptables des del 23 d'abril a l'1 de desembre de 1910. Aquelles obres foren decisives: quatre capelles laterals (dues a cada costat), cobertes per una teulada i que s'obren cap a un portal major. En resum, la meitat de l'església, pràcticament així com està en l'actualitat. De llavors ençà, la fesomia del temple és gairebé la mateixa.

e. Mossèn Maties Crespí, predicador

A més d'exercir de vicari a Sant Josep del Terme, el reverend Maties Crespí fou un bon predicador, sobretot fent missions populars o exercicis espirituals. Entre d'altres indrets, sermonejà en pobles com Llucmajor, Pollença, Felanitx, Valldemossa, Sóller, Santa Maria, Inca, Sencelles i Son Servera (PONS, 1959). D'algunes de les ocasions se n'ha trobat la referència concreta.

Dimecres, dia 16 d'octubre de 1907, a l'església de Fornalutx, tridu amb «sermón por el Reverendo D. Matías Crespí, Vicario, y ejercicio á la Virgen» (*Sóller: semanario Independiente*, núm. 1.072, 12 d'octubre de 1907, pàg. 3).

Mossèn Maties Crespí Vidal, vicari (1905-1910) de Sant Josep del Terme (arxiu parroquial)

El 19 de juliol de 1908, a l'església parroquial d'Inca: «a les 9 y mitja, tertia cantada, altar fummat i missa de tres ab sermó per Mossèn Crespí, Vicari de s'Indioteria; tot a honra y gloria de Ntra. Sra. del Carme; a les tres del capvespre, ensenyansa de Doctrina, vespres, y vestició del Escapulari del Carme». La breu nota posterior fou aquesta: «Diumenge passat se celebrá en la Parroquia festa de la Mare de Deu del Carme, texint hermós panegíric plé d'unció y doctrina Mossèn Crespí, de Palma» (*Ca Nostra: Setmanari d'Inca*, núm. 43, 18 de juliol de 1908, pàg. 3; i núm. 44, 25 de juliol de 1908, pàg. 3).

El 30 d'agost de 1908, Maties Crespí predicà a l'església de Sant Marçal, amb motiu de la festa de sant Lluís Gonzaga i de l'establiment a Marratxí de la Congregació Mariana:

Seguidamente se celebró una misa mayor, en la cual predicó un elocuente sermón D. Matías Crespí, Vicario de S'Indioteria, el cual presentó á San Luís como segundo patrón de la Congregación, cuyos ejemplos debían procurar seguir los Congregantes; ocupándose también de las Congregaciones Marianas en general y de su misión de proteger á la juventud contra los peligros que la asedian (*Correo Mariano: revista mensual. Órgano de las Congregaciones Marianas de Jóvenes*, núm. 20, 25 de setembre de 1908, pàg. 158-159).

Uns dies després, la premsa recollí la solemnitat d'aquelles funcions religioses: «Predicó el elocuente orador sagrado don Matías Crespí Vicario de Son Nicolau, quien en su hermoso discurso estuvo a la altura de la fiesta» (*Gaceta de Mallorca: diario de la tarde*, núm. 373, 1 de setembre de 1908, pàg. 2).

El dia 8 d'agost de 1909, mossèn Crespí participà en una peregrinació a Lluç, organitzada per la parròquia de Santa Maria: «[Durante la noche, el celoso sacerdote don Matías Crespí dirigió varias veces su palabra arengadora á ese ejército de paz, la primera de las cuales fue en la iglesia de Caimari, punto donde se apearon los peregrinos» (*Gaceta de Mallorca: diario de la tarde*, núm. 661, 16 d'agost de 1909, pàg. 2).

Dia 24 de juliol de 1910, a Palma: «En S. Miguel, fiesta dedicada a Ntra. Señora de Lourdes: á las diez Tercia cantada y Misa mayor solemne con sermón por el R. D. Matías Crespí, Vicario de Sant Jusep, del terme» (*La tarde: diario independiente, de noticias y avisos*, núm. 2.336, 23 de juliol de 1910, pàg. 3).

L'octubre de 1910, un dels darrers actes efectuats a Mallorca fou una predicació a Sóller. El dimarts dia 11, a l'oratori de l'Hospital, començaren uns exercicis espirituals, «bajo la dirección del distinguido orador Rvdo. D. Matías Crespí, Vicario de S. Joseph del Terme». El diumenge dia 16, jornada completa per triplicat: a les 7.30 hores, missa i sermó a l'Hospital; a les 10 hores, missa amb sermó a la capella de les Escolàpies, i a les 16.15 hores, rosari i sermó de comiat a l'Hospital (*Sóller: semanario Independiente*, núm. 1.228, 8 d'octubre de 1910, pàg. 6 i 7; núm. 1.229, 15 d'octubre de 1910, pàg. 3).

Son Servera fou el darrer poble de Mallorca on predicà (PONS, 1959), abans de començar la seva aventura americana.

DE MALLORCA A L'ARGENTINA (1910)

Abans d'acabar l'any 1910, amb trenta-dos anys d'edat i cinc d'experiència com a vicari de Sant Josep del Terme, mossèn Maties Crespí havia decidit sortir de Mallorca per afrontar nous reptes. Dia 19 de novembre de 1910, demanà permís al bisbat per traslladar-se a la diòcesi de Santa Fe

(Argentina) (FIOL, 1992: 94-95). Ja s'ha indicat que la darrera anotació del vicari Crespi a Sant Josep del Terme és de dia 1 de desembre de 1910.

No s'ha de descartar en absolut, perquè sembla més que probable, que estigués prèviament d'acord per seguir el camí iniciat pel seu germà Antoni Crespi, que s'hauria embarcat cap a Amèrica un any i mig abans, l'abril de 1909. Sens dubte, tant a l'un com a l'altre, els fou de gran utilitat la seva experiència com a vicaris en petites comunitats rurals de Mallorca. Posteriorment, a l'Argentina, ambdós germans acabaren ingressant a la Companyia de Jesús per actuar de missioners.

Al final del segle XIX i principi del segle XX, l'Argentina, l'Uruguai i el Paraguai oferien espais immensos, vertaderes terres de frontera, per colonitzar i per cristianitzar. La manca de sacerdots va atreure no només clergues diocesans, sinó també religiosos de diverses congregacions (redemptoristes, franciscans i caputxins, claretians, oblats, carmelites, salesians...).

A causa de la manca de sacerdots, sobretot les zones rurals i les que encara estaven sense colonitzar eren considerades un sector abandonat, que calia evangelitzar. Els immigrants, els camperols o els «indígenes» o «aborígens» no podien rebre instrucció religiosa, patien «ignorància religiosa» i estaven en un «estat espiritual deplorable», sense conèixer el baptisme ni el matrimoni religiós. La funció dels missioners era anar d'una part a l'altra, en petits grups, predicant i celebrant baptismes i matrimonis i les primeres comunions d'infants i adults. Un punt de discrepància important entre l'Església i l'Estat era la qüestió del matrimoni civil.

A més a més de la tasca de caire estrictament religiós, també s'ha de tenir en compte l'acció social i la influència ideològica de les missions sobre les comunitats rurals i les «indígenes». En el canvi dels segles XIX i XX, sobretot la República Argentina fou el destí d'una gran onada d'immigració europea, que contribuï a un fort increment de la població. Majoritàriament, hi arribaren italians i espanyols i emigrants d'altres nacionalitats, tant de l'Europa occidental (francesos, anglesos, alemanys, suïssos, belgues, irlandesos), com de l'Europa oriental (polonesos, russos, ucraïnesos) i del llevant de la Mediterrània. Amb els milions d'immigrants europeus entraren els ideals socialistes, anarquistes i sindicalistes que contribuïren a difondre les idees del moviment obrer, del sindicalisme i de la «lluita de classes».

Per la seva part, els missioners transmetien un ideari catòlic i els principis socials de l'Església, igualment amb una important càrrega ideològica. Així mateix, també havien d'afrontar la presència de missioners protestants. A tot això s'ha d'afegir el concepte del «patriotisme» associat a l'acció missionera, en uns moments en què les estructures d'estat eren dèbils i d'una eficàcia menor, estaven poc organitzades i havien de conviure amb una oligarquia molt potent.

Maties Crespi, clergue diocesà

Després d'arribar a l'Argentina, la trajectòria de Maties Crespi fou molt notable i profitosa.⁸ Seguint la vocació missionera s'establí a l'Argentina, on els primers anys continuà com a clergue a la diòcesi de Santa Fe (a uns 450 quilòmetres al nord-oest de Buenos Aires), on es produí el retrobament dels dos germans Crespi, a més de deu mil quilòmetres lluny de Mallorca.

Els anys 1911 i 1912, Maties Crespi fou vicari de la parròquia de Felicia (província de Santa Fe, departament Las Colonias), una població rural i agrícola d'uns 1.500 habitants, fundada el 1877.

⁸ Seguim la informació extreta de l'Archivo de la Provincia Argentina de la Compañía de Jesús, remesa per Ignacio García-Mata, S. J. També les edicions de PONS (1997) i FIOL (1992).

Salvant totes les distàncies i les diferències, el lloc devia tenir alguns paral·lelismes amb les comunitats rurals que coneixia de Mallorca. Per exemple, l'organització de pelegrinatges (a l'estil de les fetes al santuari de Lluc). L'any 1911, Maties Crespí envia una relació al seu bisbe sobre una visita a Nostra Senyora de Guadalupe, patrona i titular de la diòcesi de Santa Fe (la distància de Felícia a Santa Fe és d'uns vuitanta quilòmetres):

Para afianzar más y más los propósitos de la Santa Misión propuse a los jóvenes de la Colonia visitar el Santuario de la Virgen de Guadalupe y lo recibieron con gran entusiasmo, el 4 salimos de Grutly, en número de más de 50 y el 5 en la capilla de las Hnas. Adoratrices rezamos las oraciones de la mañana, llegamos al Santuario rezando el Santo Rosario y fuimos recibidos por el encargado de la Iglesia con la cruz y el repique de campanas. Recé la Misa en acción de gracias por la lluvia de este año. Luego trasladados al camarín aceptamos todos a la Virgen de Guadalupe por Madre y renovamos las promesas del bautismo y ratificamos los propósitos de la misión.⁹

Els dos germans Crespí foren capellans a la mateixa diòcesi. Antoni a la localitat de Sunchales, a uns 60 quilòmetres de Felícia. L'any 1915, potser mentre acabava de rumiar o esperava el seu ingrés a la Companyia de Jesús, Maties Crespí fou capellà de la parròquia de Castelar, una altra colònia agrícola de la província de Santa Fe (departament de San Martín).

Mossèn Maties Crespí, jesuïta

Tot fa pensar que durant els anys 1913-1914, Maties Crespí decidí formalment ingressar a la Companyia de Jesús. Una decisió meditada en paral·lel amb el seu germà Antoni. Segurament, la seva vocació religiosa els conduí cap al desig de realitzar una tasca més activa i d'avantguarda com a missioners, potser seguint el paradigmàtic model de sant Francesc Xavier. És evident que estaven decidits a treballar-hi tota la seva vida, però també és cert que volien entrar en una congregació molt poderosa. Paradoxalment, ingressar als jesuïtes havia de separar físicament aquells dos germans refermats espiritualment.

El camí d'aproximació cap als jesuïtes podria haver seguit moltes rutes. Si més no, s'ha de recordar que Maties Crespí, sent vicari de Sant Josep del Terme, hauria tingut contactes amb el pare Miquel Alcover (germà de mossèn Antoni M. Alcover), encarregat de Montisíon de Palma, que fou qui demanà al bisbat de Mallorca (6 de maig de 1908) l'autorització per a la cessió del retaule i la imatge del Sagrat Cor de Jesús, que fou objecte de benedicció, el 9 d'agost de 1908, per a una capella de l'església de Sant Josep del Terme. Aquell any, el 30 d'agost de 1908, mossèn Maties Crespí també predicà a Sant Marçal (Marratxí) en un acte de la Congregació Mariana, una associació molt vinculada a la Companyia de Jesús.

Definitivament, el 3 de juny de 1915, Maties Crespí —a punt dels trenta-set anys— entrà, juntament amb el seu germà Antoni, al noviciat (Casa de Probación) dels jesuïtes de Córdoba (Argentina). El mestre de novicis era el pare Moisés Dávila. Passats dos anys, feu els primers vots, el 4 de juny de 1917, al Colegio del Salvador.

Després d'haver ingressat al noviciat, el mateix Maties Crespí redactà una declaració personal sobre les seves característiques i els seus afanyos:

Mi memoria es mediana para retener y comprender. Creo poseer una inteligencia mediana. Siento inclinación voluntaria para los estudios. Siento especial inclinación a las misiones

⁹ Extret de http://centropiemontestafe.com.ar/Nuestra_Historia/inmigr_stoffel.html.

y a la instrucción de los niños. No creo que los estudios hayan afectado mi salud. Siento suficientes fuerzas espirituales y corporales para los estudios y trabajos de la Compañía. Soy de firme fortaleza corporal. Creo que tengo una complexión mixta. No he padecido ninguna enfermedad importante. No tengo ningún defecto corporal. En mi familia siempre reinó la buena salud.

S'havia incorporat als jesuïtes, «con gran alegría de mi corazón» i «con el ánimo de vivir y morir en la misma Compañía de Jesús, observando sus reglas y todo lo que me ha sido propuesto, con la gracia de Dios y la protección de la Santísima Virgen». El 4 de desembre de 1915 i el 4 de juny de 1916, declarà perseverar en la vocació.¹⁰

Durant el noviciat a la ciutat de Córdoba, Maties Crespí va fer catequesi, ajudà a primeres comunions i efectuà missions populars, i demostrà que sabia com connectar amb la gent, sens dubte per la seva experiència sacerdotal. El mes d'agost de 1916, Crespí cooperava en la preparació de grups de nins per a la primera comunió. El diumenge dia 20, després la missa, el pare Crespí distribuï recordatoris i regals; el 27 d'agost, obsequià un altre grup d'infants de primera comunió.

Ell mateix redactà la crònica de tres de les missions efectuades l'any 1916, a Córdoba i la seva perifèria. El 12 d'octubre, en una carta al jesuïta pare Lucio A. Lapalma († 1938), el pare Maties Crespí dona compte del resultat d'una novena-missió predicada a Monte Rosario, del 27 de setembre al 9 d'octubre: «El resultado fué excelente: baste decirle que el pueblo no tiene más que unas 20 casas y alrededor de 25 ranchos, y tuvimos 1.800 comuniones; tanta fué la gente que se reunió.» El 13 de noviembre, en una carta dirigida al mateix interlocutor, l'informa de l'èxit de la missió feta al suburbi del barrio de la Cruz, del 26 d'octubre al 6 de novembre: «Al parecer, la misión fué muy fructuosa, pues se notaba buena disposición en los Santos Sacramentos, y a todas las distribuciones asistía mucha gente.» Hi ensenyaren catecisme, feren sermons, impartiren comunions a nins i adults, regularitzaren matrimonis i s'enfrontaren a les idees protestants («Entre los varios altares, uno estaba frente a un local evangélico, en una plazoleta, y allá sí que cantábamos con todos nuestros pulmones; cuatro protestanticos subieron al tejado a acecharnos»). Del 23 de noviembre al 4 de desembre, una nova missió al barri Firpo (Alta Córdoba),¹¹ feta en una carpa («reduida y pobre»): «Desde el tercer día la concurrencia fué numerosa, pues no bajaba de 1.300 personas mayores, llegando a 1.500 y 1.850 en los últimos días»; misses, catecisme, comunions, confirmacions, matrimonis regularitzats i lluita contra la influència dels protestants («En los sermones y pláticas se descubría gran interés, sobre todo de parte de los hombres, en instruirse en las verdades de nuestra religión; y de muchos me consta que vieron disiparse en su mente muchas ideas erróneas y heréticas, sembradas por los protestantes que en aquellos barrios intentan sentar sus reales»).

MATIES CESPÍ A L'URUGUAI

L'itinerari missioner de Maties Crespí el situa en una primera etapa a la República Oriental de l'Uruguai, durant dues dècades. La seu central era Montevideo, la qual cosa no significa una manca de mobilitat, ja que les missions obligaven a recórrer centenars o milers de quilòmetres. Al mateix temps, s'havien d'assumir altres responsabilitats; la qüestió era no estar aturats.

¹⁰ «Ego» del pare Maties Crespí Vidal. Traducció i notes de l'original en llatí remeses (2003) per Ignacio García-Mata, S. J.
¹¹ El barri Firpo (Córdoba) era un barri obrer que aleshores s'estava formant; tenia el nom pel seu propietari, Bartolomé Firpo. El 14 de juny de 1951, la denominació es canvià a barri Brigadier General Juan Bautista Bustos o General Bustos.

¹² Cartas y noticias edificantes de la Provincia de Aragón Año 1916. Manresa: Imprenta y encuadernación de San José. En línia: https://archive.org/stream/afm6967.1916.001.umich.edu/afm6967.1916.001.umich.edu_djvu.txt.

L'any 1917, Maties Crespi era *operario* (dedicat a tasques pastorals) al Colegio del Sagrado Corazón, de Montevideo. Des de 1918 fins a 1938, fou *operario*, missioner al mateix col·legi, i director del Centro Apostólico de San Francisco Javier para Misiones Rurales, a Montevideo. El Centro Apostólico era «una institución piadosa que tiene por objeto exclusivo dar misiones en aquellos parajes donde no llega o apenas puede llegar la influencia de la parroquia». El 15 d'agost de 1925, fou promogut al grau de coadjutor espiritual. Entre 1925 i 1938, fou també director de la revista *San Javier*, amb un tiratge de 30.000 exemplars.

Les activitats centrals són les missions en gairebé totes les comunitats, tant a Montevideo com, sobretot, a les àrees rurals. Les ocupacions més quotidianes són les més desconegudes. En canvi, només apareixen algunes referències per qüestions molt concretes. Per exemple, l'octubre de 1927, Maties Crespi participa en una *kermesse* per a la primera pedra d'una església a l'Uruguai dedicada a santa Tereseta del Nin Jesús, organitzada per la Liga de Damas Católicas de Chamizo (*El Amigo del Obrero y del Orden Social* [Montevideo], núm. 2.469, 8 d'octubre de 1927, pàg. 4).¹³ Un altre exemple és que, dia 11 de maig de 1930, Maties Crespi signa una carta a favor de la causa de beatificació de Jacinto Vera:¹⁴ «Matias Crespi, jesuïta, director del Centro Apostólico de San Francisco Javier para Misiones Rurales» (*El Amigo del Obrero y del Orden Social* [Montevideo], núm. 2.707, 12 de juliol de 1930, pàg. 4).¹⁵

Durant el seu pas per l'Uruguai fou definit com un home «orlado por la modestia y destellando unción» i demostrà ser una persona especial, essent considerat com un d'aquells religiosos «que, para todos, y en el concepto de todos, no han sido sino misioneros y predicadores apostólicos con absoluta prescindencia de las tareas docentes en la cátedra y en el aula».¹⁶

Tot i que hi pot haver produït una confusió amb el seu germà Antoni, des de desembre de 1925 fins al febrer de 1926, amb altres jesuïtes, hauria participat en una missió a les ciutats de Concepción, Horqueta i Belén (al nord del Paraguai), per preparar el retorn de la Companyia de Jesús al Paraguai (que fou efectiu l'any 1927).¹⁷

Maties Crespi i les missions rurals a l'Uruguai

A l'Uruguai, una trentena d'anys abans de l'arribada de Maties Crespi, el sacerdot jesuïta Francisco Costa havia fundat, el 17 d'agost de 1896, el Centro Apostólico de San Javier, conegut com les Misiones Rurales Uruguayas. La seva finalitat era «l'evangelització del camp a través dels missioners».

El pare Maties Crespi prengué el relleu del pare Costa al capdavant de les missions de campanya uruguaianes a partir de 1918. Sense poder concretar-ne la data (potser 1920), José Marcos Semería, bisbe de Melo, visità la ciutat de Rivera (a uns 500 quilòmetres al nord de Montevideo, just al límit amb el Brasil), acompanyat per dos missioners: el redemptorista Wagner i el jesuïta Crespi [sic]. Sens dubte és Maties Crespi, que duqué a terme altres missions amb aquell prelat.¹⁸ El mateix 1920, ambdós haurien predicat una missió a la ciutat de Tacuarembó (capital

¹³ anaforas.fic.edu.uy/jspui/bitstream/123456789/20503/1/2469-1927-10-08.pdf.

¹⁴ Jacinto Vera Duran (1813-1881), originari de les Canàries, fou missioner i el primer bisbe catòlic de Montevideo (1878). Proclamat venerable pel papa Francesc (2015), continua la seva causa de canonització.

¹⁵ bibliotecadigital.bibna.gub.uy:8080/jspui/bitstream/.../30922/.../2707-1930-07-12.pdf [Consulta: 5 juliol 2018].

¹⁶ SALLABERRY, Juan Faustino, S. J. *Los jesuitas en Uruguay: tercera época, 1872-1940*. En línia: https://archive.org/stream/losjesuitasenuruoosall/losjesuitasenuruoosall_djvu.txt.

¹⁷ Com veurem, qui participà en el retorn dels jesuïtes al Paraguai fou Antoni Crespi.

¹⁸ José Marcos Semería (Curtina, Tacuarembó, Uruguai, 10 de març de 1855 - Montevideo, 11 d'octubre de 1934), primer bisbe de la diòcesi de Melo. Educat als jesuïtes de Rosario (Santa Fe, Argentina). Nomenat bisbe de Melo el 3 de juliol de 1919, rebé l'ordenació episcopal el 9 de novembre de 1919. Desplegà una gran activitat missionera a la diòcesi. Per motius de salut, presentà la renúncia (efectiva el 9 de juny de 1922) i rebé el títol de bisbe titular de Prusa (https://es.wikipedia.org/wiki/José_Marcos_Semería).

Any 1920. El pare Crespi assegut a l'esquerra [per a l'observador, a la dreta] del bisbe José Marcos Semería ("El Amigo del Obrero y del Orden Social" [Montevideo], núm. 3.184, 17 de febrer 1940).

del departament de Tacuarembó, uns 350 quilòmetres al nord de Montevideo). Del 14 al 20 de setembre de 1920, una nova missió amb el bisbe José Marcos Semería, a Casupá (localitat del departament de Florida, a uns 120 quilòmetres al nord de Montevideo): «Los sermones estuvieron a cargo del RP Matías Crespi, quien con su palabra fácil, elocuente y conmovedora, despertaba y mantenía un vivo interés en la muchedumbre que siempre llenaba totalmente el templo.» (*El Amigo del Obrero* [Montevideo], núm. 2.084, 29 de setembre de 1920, pàg. 2 i 3).¹⁹ S'ha recuperat una fotografia, de l'any 1920, del pare Crespi amb el bisbe José Marcos Semería (procedent d'un retall de premsa publicat l'any 1940) (*El Amigo del Obrero y del Orden Social* [Montevideo], núm. 3.184, 17 de febrer de 1940, pàg. 2).²⁰

En un altre paratge de missió, l'octubre de 1921, plantà una creu en un lloc on no hi havia capella. Set mesos després (maig de 1922), hi hagué de tornar per restablir la creu, destrossada i cremada. La premsa catòlica recollí els fets:

Los vecinos de este pueblo y de sus alrededores se encuentran hondamente conmovidos, por un horrendo sacrilegio, perpetrado en la Santa Cruz, que como recuerdo de muy fructuosa misión nos dejó el misionero P. Matías Crespi S. J. El mes de octubre próximo pasado [de 1921] el último día de la misión, con la presencia de todo el vecindario se organizó una devota y numerosa procesión que se dirigió hacia un cerro en cuya cumbre se alzó una Cruz entre oraciones, vítores, cánticos, poesías y flores.

Aquell indret fou anomenat el Cerro de la Cruz de Dios. El propietari del terreny, «empeñado en ver restablecida la Cruz y ofrecer un desagravio por tamaño sacrilegio, invitó de nuevo al Rdo. Padre Matías Crespi S. J. convocando al vecindario para el 31 de mayo del corriente año [1922] para la celebración de una Misa campal» (*El Amigo del Obrero y del Orden Social* [Montevideo], núm. 2.202, 15 de juliol de 1922, pàg. 3 i 4).²¹

¹⁹ anaforas.fic.edu.uy/jspui/bitstream/12345678/23327/1/2084-1920-09-29.pdf.

²⁰ anaforas.fic.edu.uy/jspui/bitstream/123456789/21094/1/3184-1940-02-17.pdf.

²¹ bibliotecadigital.bibna.gub.uy:8080/jspui/bitstream/.../30377/.../2202-1922-07-15.pdf.

El 20 de maig de 1924, Maties Crespi acabà una missió a la Estación Cerro Colorado, Estancia San Pedro, presidida pel bisbe titular de Prusa, José Marcos Semería, amb dos sacerdots més (*El Amigo del Obrero y del Orden Social* [Montevideo], núm. 2.297, 24 de maig de 1924, pàg. 5).²² Abans de 1926, el pare Crespi s'hauria encarregat o col·laborat amb la parròquia de Santa María de la Ayuda, a Villa del Cerro, un barri d'immigrants de la ciutat de Montevideo.²³

Entre les innovacions introduïdes, destaca la incorporació del «auto-capella» i de les «carpa-capelles». La «carpa-capella» existia abans de 1923 i consistia a instal·lar una carpa a mode de capella portàtil, que permetia crear un lloc de missió en paratges on no hi havia cap tipus de construcció, enmig del camp. S'han recollit testimonis de les missions amb carpes realitzades pel pare Crespi a balnearis del Río de la Plata, com el balneari La Floresta (Montevideo), i a prop de la parròquia jesuítica de San Ignacio a Montevideo.

Les missions amb carpes es varen estendre igualment a l'arxidiòcesi de Buenos Aires, cap a l'any 1923, justament per un altre jesuïta, el pare Luis Isola, que coneixia l'estil del pare Maties Crespi, perquè havia participat a les missions a l'Uruguai. Es coneixen missions realitzades a Villa Devoto, a Villa Ortuzar (parròquia de San Roque) i a Villa del Parque, durant 1925 i 1926.

El denominat «auto-capella» compareix l'any 1926. Era com una camioneta, que a l'interior tenia una estructura que servia d'altar; el sostel·l s'obria i la porta de darrere baixava, a mode d'escala; a l'exterior, se li adossava una gran carpa per aixopugar els fidels:

Se trata de un gran camión que servirá de capilla, con lugar suficiente para servir de habitación a los misioneros, en los casos que sea necesario o conveniente. El camión tendrá el altar fijo, y en los parajes donde no se consiga salón que haga las veces de capilla, se le acoplará una espaciosa carpa de lona, que al efecto fue donada por las Congregaciones de Hijas de María, de Montevideo y Nico Pérez.²⁴

El mes de setembre de 1927: «El dignísimo Obispo de Melo, Monseñor D. Joaquín Arrospe, estuvo dando misión en San Pedro de Timote, una de las estancias del doctor D. Alejandro Gallinal. El mencionado Prelado fue acompañado del Rvdo. Padre Matías Crespi, de la Compañía de Jesús.» (*El Amigo del Obrero y del Orden Social* [Montevideo], núm. 2.467, 24 de setembre de 1927, pàg. 6).²⁵

Aquella *estancia* de San Pedro del Timote és probablement la mateixa que Crespi i monsenyor Semería visitaren el 20 de maig de 1924. És una hisenda agrícola ramadera molt extensa, que té un dels casals, amb capella i edificacions, més grans de l'Uruguai, situada a la localitat de Reboledo (departament de Florida, a uns 123 quilòmetres de Montevideo). Aleshores el propietari era Alejandro Gallinal.²⁶ El bisbe Joaquín Arrospe era el segon bisbe de Melo (1922-1928),²⁷ successor de José Marcos Semería.

²² anaforas.fic.edu.uy/jspui/bitstream/.../2297-1924-05-24.pdf.

²³ www.bustocco.com/madonna_ayuda_montevideo_storia.doc.

²⁴ GILL, Mario (2009) «Las misiones populares porteñas “bajo carpas” entre 1920 y 1930». A *XII Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia*. San Carlos de Bariloche: Departamento de Historia, Facultad de Humanidades y Centro Regional Universitario Bariloche. Universidad Nacional del Comahue. En línia: <http://cdsa.aacademica.org/000-008/651.pdf> [Consulta: juliol 2018].

²⁵ bibliotecadigital.bibna.gub.uy/8080/jspui/bitstream/123456789/30629/1/2467-1927-09-24.pdf.

²⁶ Alejandro Claudio Gallinal Conlazo (20 d'octubre de 1872 - 9 d'octubre de 1943), metge, gran propietari (*estanciero*) i polític (https://es.wikipedia.org/wiki/Alejandro_Gallinal).

²⁷ José Joaquín Manuel Eloy Arrospe Echeverría (Tolosa, Guipúscoa, 25 de juny de 1862-Montevideo, 18 d'abril de 1928), segon bisbe de Melo. Nascut a Espanya, arribà de nin a l'Uruguai. Estudià al seminari de Montevideo i a la Universitat Gregoriana de Roma. Ordenat de prevere el 20 de desembre de 1890. Nomenat bisbe de Melo (21 de juliol de 1922), fou ordenat de bisbe el 25 de febrer de 1923, succeint el bisbe José Marcos Semería, de qui fou amic. Desplegà una intensa activitat missionera. Indisposat en una de les missions, morí un més després, el 18 d'abril de 1928 (https://es.wikipedia.org/wiki/José_Joaquín_Arrospe).

Una dècada de treball a l'Uruguai havia creat fama al pare Crespi. Per a la primavera austral de 1929, tenia programada una missió al «pueblo de Lavalleja» (departament de Salto, a uns 550 quilòmetres al nord de Montevideo): «En el pueblo de Lavalleja se inaugurará en la próxima primavera una hermosa capilla que ya está casi terminada, con motivo de lo cual habrá en aquella localidad una Santa Misión que dirigirá el activo y celoso misionero jesuita P. Matías Crespi, tan conocido en nuestra campaña.» (*El Amigo del Obrero y del Orden Social* [Montevideo], núm. 2.662, 17 d'agost de 1929, pàg. 4).²⁸

Un aspecte remarcable de les missions populars a les àrees rurals de l'Uruguai (i també de l'Argentina) és la participació de missioners de diferents congregacions. Així, el pare Crespi dugué a terme dotze missions, des del 27 d'agost fins al 30 de novembre de 1930, amb la col·laboració del pare Pietro Centurioni, religiós italià oblat, que acabava d'arribar a l'Uruguai.²⁹ Com a bon jesuïta, el pare Crespi també propagava entre la gent del camp la devoció i la consagració de les famílies al Sagrat Cor de Jesús.

Passats uns mesos, el març i l'abril de 1931, Maties Crespi es movia per la ciutat de Melo (capital del departament de Cerro Largo, a uns 390 quilòmetres al nord-est de Montevideo i a uns 60 de la frontera amb Brasil). Del 15 al 29 de març, un grup de set religiosos realitzà una missió, que es predicà simultàniament a les tres esglésies de la ciutat. El pare Crespi s'encarregà exclusivament dels matrimonis. Els dies posteriors: «Actualmente el P. Matías Crespi S. J. Director del Centro Apostólico "San Francisco Javier" con otro Padre de la misma Compañía, están terminando una serie de misioncitas con carpa por los arrabales de la ciudad.» (*El Amigo del Obrero y del Orden Social* [Montevideo], núm. 2.744, 11 d'abril de 1931, pàg. 5-6; i núm. 2.748, 9 de maig de 1931, pàg. 5 i 6).³⁰

L'octubre de 1936, coincidint amb la inauguració d'un nou temple, dedicat al Sagrat Cor de Jesús, a la ciutat d'Artigas [capital del departament Artigas, diòcesi de Salto, el punt més septentrional de l'Uruguai, a uns 600 quilòmetres de Montevideo], el dia 17, començà una missió a la capella de la Santa Cruz del barri Aldea, a càrrec dels pares missioners Maties Crespi i Almícar Merlo; el dia 26, s'inicià una missió solemne a la nova seu parroquial, presidida pel bisbe Dr. Alfredo Viola, predicada pels missioners Quintín Zamora, Maties Crespi i Almícar Merlo (*El Bien Público* [Montevideo], 23 d'octubre de 1936).³¹

MATIES CRESPI A L'ARGENTINA. MISIONES RURALES ARGENTINAS

La segona gran etapa missionera de Maties Crespi es desenvolupà a l'Argentina, durant els darrers vint-i-cinc anys de la seva vida. Quan arribà a Buenos Aires —amb seixanta anys— no era precisament una persona jove, però hi podria abocar tota l'experiència i la veterania acumulades.

Amb seu a Buenos Aires, l'any 1938, posà en marxa l'obra de major repercussió, les Misiones Rurales Argentinas, una associació dedicada a la promoció humana integral de les famílies d'àmbits rurals allunyats de centres urbans, sobretot a través de la docència, amb un esperit missioner i educador. Recordarem que una dècada abans el pare Crespi havia participat molt

²⁸ anaforas.fic.edu.uy/jspui/bitstream/123456789/20596/1/2662-1929-08-17.pdf.

²⁹ ALBERGATI, Jorge, OMI (2017). «Carisma oblati y signo de los tiempos en Uruguay». A *Oblatio. Revista de Vida Oblata*, 2017/1, 181-193 [pàg. 185]. En línia: <http://archive.omiworld.org/upload/oblatio/oblatio-1-2017-imp-hq.pdf>.

³⁰ anaforas.fic.edu.uy/jspui/bitstream/.../2744-1931-04-11.pdf

³¹ biblioteca digital.bibna.gub.uy:8080/jspui/bitstream/.../32962/.../17884-1936-10-23.p.

activament a les Misiones Rurales Uruguayas, que tenien l'objectiu d'evangelitzar els camperols. Una diferència important és que l'Argentina té un abast i unes dimensions territorials quinze vegades més grans que l'Uruguai.

*El jesuïta pare Maties Crespi Vidal, missioner a l'Argentina (dècada de 1940 ?)
(imatge de "Misiones Rurales Argentinas")*

Misiones Rurales Argentinas (MIRA) és una associació sense afany de lucre que és encara vigent i que l'any 2018 celebrà els 80 anys de la seva existència. Continua treballant en la promoció humana integral de la família rural. Té més de set-centes escoles rurals a les zones més deprimides de l'Argentina, especialment a la Patagònia més muntanyosa. Un dels seus grans actius és el voluntariat, amb una presència femenina destacadíssima.³²

Gairebé seixanta anys després, l'any 1996, fou concedit el premi Massey Ferguson al pare Maties Crespi S. J. i als continuadors de la seva obra a Misiones Rurales Argentinas, amb molts d'educadors voluntaris. Un dels motius del premi era:

por su labor tan trascendente en lo espiritual y educacional en todas las comunidades rurales del país y con énfasis en las áreas más postergadas de frontera. Conocemos lo que hacen en todo el país porque nuestros representantes cubren el Territorio Nacional, desde Río Grande en Tierra del Fuego hasta Misiones y Jujuy y nos comentan sobre el trabajo que realizan las Misiones en promover las comunidades rurales [...].

[...] Es importante destacar como el Rdo. Padre Crespi puso a su espíritu misionero, el impulso civilizador. Al no existir en ese momento registro civil en la zona donde cumplía su labor apostólica, llevó a cabo con el consentimiento de las autoridades pertinentes, el registro de los nuevos nacimientos. Su labor desinteresada e infatigable, hizo posible la ciudadanía de muchos argentinos, creando de esta manera una conciencia nacional.

En relació amb la tasca educativa, al final de la dècada de 1950, Misiones Rurales Argentinas començà a focalitzar l'ajuda als docents per tal de treballar «en la promoció humana integral de la família rural»:

³² www.misionesrurales.org.ar.

corría el año 1958, pensó que la obra misionera debía llevarse al maestro rural en escuelas primarias de las zonas más desprotegidas de todo el país y de las fronteras y a través de su actividad promover las comunidades. Los maestros en esos lugares apartados de toda civilización, son muy influyentes, pues además de enseñar a leer y escribir son misioneros, médicos y consejeros. Se vio entonces la necesidad de llegar a ellos para apoyar su formación.³³

Encara actualment, Misiones Rurales Argentinas ajuda les comunitats rurals treballant amb els mestres, juntament amb altres 600 educadors, que participen en els diferents programes. Els seus fonaments són «una profunda inspiració missionera i civilitzadora amb un ideal catòlic, ecumènic i patriòtic». L'educació és la clau per al desenvolupament social, per la qual cosa dóna suport al docent rural, «especialmente a aquellos que trabajan en lugares apartados de los centros urbanos, muchas veces inhóspitos, donde la tarea de educar se convierte en un desafío permanente». Sense ser exhaustius, hi ha mestres d'escoles rurals a Catamarca, Chaco, Corrientes, San Juan, La Rioja, Santiago del Estero, Entre Ríos, Córdoba, Salta, Jujuy, Neuquén, Mendoza i Formosa.

MATIES CRESPI A LA PATAGÒNIA

A Buenos Aires i a l'Argentina, Maties Crespi i les Misiones Rurales tenien molt de camp per córrer. La primera opció eren totes les extenses regions de l'extrem nord, del centre-nord i del centre-oest de l'Argentina (Salta, Chaco, Córdoba, Mendoza, etc.). Però ell es va fixar un repte molt més desafiador: la immensitat buida de la part més meridional, les inhòspites terres de la Patagònia, on el problema principal era la manca de sacerdots i d'efectius humans per dur a terme les missions.

En una entrevista concedida (1959) al jesuïta mallorquí Nicolau Pons Llinàs, el pare Maties Crespi explicà que va estendre les missions cap a la Patagònia. La narració de Pons és aquesta:

Con ocasión de unas misiones dadas en la diócesis de la Plata, el celoso padre Matías vislumbró hacia el sur un campo inmenso, abandonado, donde no se predicaba el Evangelio ni Dios era conocido y adorado. Era Patagonia, la tierra encantada y helada de Argentina, con sus 800.000 kilómetros cuadrados [...]. ¿Por qué no llevar el calor de Dios a esas almas frías y abandonadas de la Patagonia?

Pertrechado de coraje, pide en 1939 los requisitos necesarios al señor Obispo de Viedma para bajar a las tierras del sur. El Prelado le contesta: Padre Crespi, toda la Patagonia es suya.³⁴ El padre Crespi —como otro Junípero por California— camina a pie o va acaballo por la árida estepa patagónica.

[...] No se bautiza a los indios, ni se les casa, ni se les administra la Extrema Unción. Urge que el mundo católico —especialmente el catolicismo argentino— conozca Patagonia. Y de pronto un día aparece el padre Crespi por la calle Corrientes de Buenos Aires con 13 indios patagones. Es un reclamo y una propaganda. Surte efecto la engañifa del padre Crespi y en un momento se ponen a sus órdenes un buen número de Redentoristas, Oblatos, Jesuitas y religiosas de diversas Congregaciones. ¡Ha nacido una obra! Año tras año este grupo de misioneros, capitaneados por el padre Crespi, volarán durante el verano a los poblados del sur [...].

³³ <https://docplayer.es/43922673-Academia-nacional-de-agronomia-y-veterinaria-issn-anales-tomo-li-buenos-aires-republica-argentina.html>.

³⁴ La diócesi de Viedma s'havia creat l'any 1934, amb la inclusió dels territoris de Río Negro, Chubut, Santa Cruz i Tierra del Fuego (la part més meridional de l'Argentina). Originàriament fou sufragània de l'arxidiócesi de La Plata. El primer bisbe de Viedma (1935-1948) fou Nicolás Esandi Nicolao (1876-1948), nascut a Bahía Blanca, d'origen basconavarres; les seves grans preocupacions eren la formació de sacerdots i la cristianització dels descendents dels indígenes de la regió austral argentina. [<http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/artikuluak/artikuluak.php?id=eu&ar=40808>].

—¿Por qué no cuenta algo sobre Patagonia?

—Patagonia es una llanura inmensa, árida, con estancias de ingleses, con ganado vacuno... Los indios viven en ranchos miserables. Son indios altos, vigorosos, de color cobrizo oscuro, de ojos negros, de nariz aguileña... Visten cuero de guanaco y casi todos son trashumantes. (PONS, 1959).

Sens dubte, Maties Crespi explorà i conegué el terreny i feu missions a la Patagònia. Sembla que les campanyes anuals es regularitzaren els primers anys de la dècada de 1940. L'estiu austral de 1941-1942 efectuà una missió a Ñorquincó (departament de Ñorquincó, al sud-oest de Río Negro). «Reanudamos el viaje para llegar a Ñorquincó después de 52 [cinquanta-dues] horas de viaje a partir de Buenos Aires», segons un escrit del pare Crespi publicat el dia 1 d'abril de 1942 (PONS, 1997: 94). Per arribar a Ñorquincó (uns 150 quilòmetres al sud de San Carlos de Bariloche) havien d'aprofitar el vell tren patagònic. Dividits en dos grups, amb una molt important presència de religioses, es mogueren per indrets com El Rincón (a uns 25 quilòmetres de Villa La Angostura, departament Los Lagos, província del Neuquén, a prop del pas fronterer amb Xile) i, cap al sud, també a Epuyén (departament Cushamen, província del Chubut), on comptaren amb algun vehicle automòbil.

L'expedició de Misiones Rurales Argentinas a la Patagònia de l'any 1945 es coneix per una extensa crònica diària, redactada per una religiosa, amb l'encapçalament «Apuntes de las HH. Terciarias Capuchinas de Loano» [1945], de 115 folis mecanografiats. Si les missions en altres indrets solien durar una setmana, a la Patagònia invertiren quaranta-dos dies (del dimecres 10 de gener al dimarts 20 de febrer de 1945). El pare Maties Crespi, els religiosos i les religioses partiren amb el tren de la plaça de la Constitución de Buenos Aires, passant per Bahía Blanca i Carmen de Patagones; veren el golf de San Matías, per continuar cap a Valcheta (Río Negro) fins a Ingeniero Jacobacci. Des d'aquí, anant cap al sud, començaren les missions, en localitats de Río Negro (Río Chico i Ñorquincó) i del Chubut (El Maitén, Epuyén, Cushamen i Fofó Cahuel). En alguns indrets disposaren d'una camioneta, però en altres havien d'anar a cavall; les religioses usaven «monturas de mujer» i eren «amazonas a la fuerza». Durant el viatge d'anada, el pare Crespi —que aleshores tenia seixanta-sis anys— patí una malaltia, sense que això fos un impediment per completar la missió.³⁵

No obstant això, potser per edat, no sabem si ell pogué estar al capdavant de totes les expedicions que seguiren. Anar a l'interior de la Patagònia no era gens fàcil. Hi havien d'anar a l'estiu. Eren uns paratges mal comunicats, a més de mil quilòmetres de Buenos Aires, tot i que hom comptava amb la línia ferroviària i les estacions del ferrocarril, però un cop arribats a aquells descampats era difícil moure's. Bàsicament, a cavall o a peu.

A pesar de tot, Crespi aportà la seva gran experiència, per la qual cosa la seva funció primordial segurament se centrava a reclutar i encoratjar, dirigir, coordinar i encaminar els missioners i les missioneres. La captació de voluntariat inclou una important i decisiva presència femenina. A la campanya de 1946 als territoris de Río Negro i Chubut més de la meitat, un 62,5 per cent de l'expedició (30 de 48), eren religioses que facilitaven els contactes amb les dones, les al·lotes i els infants.

Una missió de 1946

Maties Crespi, en qualitat de director, signa la crònica impresa *Quinta Gira Cultural*, la campanya de l'estiu de 1946, als territoris de Río Negro i del Chubut (al centre sud de l'Argentina i al centre

³⁵ *Misiones Rurales Argentinas. Apuntes de las HH. Terciarias Capuchinas de Loano* [1945]. En línia: <https://www.archiviom-rubatto.it/wp-content/uploads/2017/12/misiones-rurales-argentinas.pdf>.

nord de la Patagònia); dos territoris de gran extensió, que sumen més de 425.000 quilòmetres quadrats, de terres poc explorades i de població escassa.³⁶

Les missioneres i els missioners del pare Crespi es desplegaren a la franja occidental del límit entre Río Negro i Chubut, a prop de la frontera amb Xile. Es mogueren a la part de migjorn del traçat de la línia fèrria Viedma-San Carlos de Bariloche i més cap al sud, a partir del ramal (La Trochita) que es bifurca a la localitat d'Ingeniero Jacobacci. Recorregueren indrets com El Bolsón (a l'extrem del sud-oest de Río Negro), El Maitén, Ingeniero Jacobacci, Cushamen i Los Menucos (a l'extrem del nord-oest de Chubut), i arribaren molt més de cent quilòmetres cap al sud de l'actual localitat d'Esquel, la darrera estació del ferrocarril.

«El Centro Apostólico de Misiones Rurales Argentinas, cuya finalidad es mirar por el bien espiritual, moral y social de los pobres campesinos, en la época de verano dedica todos los años sus actividades a los aborígenes». A la gira, realitzada els mesos de gener i febrer (l'estiu austral), hi participaren 46 persones: 12 sacerdots (redemptoristes, oblats, caputxins, franciscans, de la Divina Providència i jesuïtes), 4 joves estudiants jesuïtes, que actuaren com a catequistes, amb el suport de 30 germanes missioneres (caputxines, de Sant Josep, de la Misericòrdia, de la Creuada Pontifícia, *Azules* [de la Immaculada Concepció de Castres] i de l'Esperit Sant).

S'organitzaren onze grups de tres o quatre persones, que s'aturaven vuit o més dies en un lloc fix, d'on partien les expedicions, generalment a cavall (més de 3.000 km), cap a indrets on no havia anat mai un sacerdot. Un grup trobà una cèdula protestant, «que ya iba cundiendo entre los indios; lograron hacerla desaparecer por completo y abjuraron sus errores todos los contagiados de herejía».

Els grups desè i onzè feren missions als Menucos i als Cushamen, procurant «con singular empeño formar hogares, cimientos de una sociedad bien constituida y gémenes de una patria grande y fuerte». Els Menucos, després del matrimoni religiós («como casi todos, vivían amanecidos»), eren inscrits com a ciutadans argentins pel jutge de pau. «Ya no eran indios, eran argentinos civilizados, sentíanse “gente” y se consideraban dignificados, como era en realidad. Tampoco sus hijos eran indios, ni hijos de la selva o hijos de nadie, sino ciudadanos argentinos, cristianos, hijos legítimos.»

Els Cushamen, una «colònia de pastors», era una regió de «crudo paganismo», que no coneixia ni el baptisme ni el matrimoni «legítim». «Los aborígenes, que viven allí en tierra indivisa, con sus majadas de ovejas y cabras, que representan todo su haber, son muy buenos, respetuosos, dóciles y, al parecer, de sentimientos religiosos, no obstante su escasa instrucción en la materia.»

Un altre aspecte essencial era l'obra social: «El Centro de Misiones Rurales Argentinas persigue un objetivo de orden primordialmente espiritual [...]. Pero no es ajena a sus altos fines la acción social», com la distribució de robes, queviures i medicines; telers per a les joves indígenes o filatura de llana; petites indústries per lluitar contra la pobresa, com la confecció d'espardenyes.

Los aborígenes no son indolentes, como se cree, ni enemigos del trabajo o dotados de muy escasa inteligencia. Muy al contrario. El Centro de Misiones Rurales ha podido comprobar que son hábiles, diligentes y laboriosos y constituyen una primorosa esperanza de progreso, cultura y civilización para todo el sur argentino.

³⁶ <https://www.archiviomrubatto.it/wp-content/uploads/2017/11/Obiettivi-e-strumenti-del-Centro-de-misiones-P.-Crespi-s.j.pdf>.

Els missioners realitzaren 70 missions, visitaren 28 localitats, instruïren 9 tribus i a 17 indrets hi arribà un sacerdot per primera vegada. Els «bons» aborígens eren hospitalaris; vivien dispersos i distants entre ells. L'èxit de les missions passava per la conversió dels indis al catolicisme, la seva educació i la seva socialització. «Los niños, antes huraños y recelosos, son hoy educados, sociales e inclinados a la piedad, y ya no se esconden como antes cuando ven “un blanco”».

En aquelles circumstàncies, les expedicions a aquells territoris llunyans tenien «aires de croada». La seva activitat era considerada una obra humanitària i social; tenia igualment un caràcter «patriòtic» («Déu i pàtria: «La Cruz y la espada se completan») i també era definida com una obra divina.

En aquells moments tot el territori de la Patagònia era un espai per colonitzar i per expandir les estructures de l'Estat argentí. Els pobles indígenes havien estat sotmesos a una forta pressió tant per part dels interessos colonitzadors dels terratinents, com per l'Estat argentí i pel seu exèrcit. Uns seixanta anys abans, entre 1878 i 1885, a través de diverses campanyes militars —l'anomenada guerra o conquesta del desert— s'havia conquerit el domini territorial de la Patagònia, fins aleshores ocupada pels ancestrals «pobles originaris». La població nativa havia estat objecte de violència, abusos, maltractaments, expropiacions de terres, trasllats forçosos i, fins i tot, assassinats. Les expectatives dels beneficis de l'extracció de recursos minerals i els jaciments de petroli s'unien als perills de la «civilització». Els indígenes sotmesos patiren l'aculturació i la pèrdua de la seva identitat.

ELS DARRERS ANYS

Des de 1939 fins a 1953, Maties Crespi exercí de missioner i director del Centro Beatos Mártires Rioplatenses, a la residència de Regina Martyrum, de Buenos Aires, des d'on dirigia i impulsava l'obra de les Misiones Rurales Argentinas. A partir de 1953, amb setanta-cinc anys, el pare Crespi afrontava la part final de la seva vida. Ara ja no duia l'activitat frenètica d'abans, però continuà en actiu, fent la seva aportació en la mesura de les possibilitats.

El pare Crespi —apropant-se als setanta anys— estava integrat de ple en la societat argentina. A través de la seva obra missionera també contribuïa a la construcció social i a propugnar els valors del patriotisme. Fins i tot, se l'ha citat per l'ús del terme argentinismo, com a forma d'expressar «condició o qualitat d'argentí» o un «caràcter genuïnament argentí». La citació textual és: «Nos ayudarán no poco a hacer argentinismo» (MATÍAS CRESPI, S. J., Memorial al Ministerio de Relaciones Exteriores, Bs. As., 19/IV/947).³⁷

L'any 1951, encara dugué a terme missions a les illes del delta del riu Paraná, com a col·laborador del pare Carlos Leonhardt, «quienes se retiraron por edad avanzada» (Crespi tenia setanta-tres anys d'edat). Per als trasllats en aquells espais fluvials, els pares jesuïtes usaven mitjans com el «vaixell-capella», vapor o llanxa de motor.³⁸

L'any 1953, després de setze anys de dirigir les Misiones Rurales Argentinas, el pare Crespi s'orientava cap al seu retir. La seva fundació estava consolidada. Fins i tot, sembla que el general Juan Domingo Perón, president de l'Argentina (1946-1955), fou un admirador, que donà suport a l'obra del pare Crespi i que el felicità personalment (PONS, 1997: 95).

³⁷ RAGUCCI, Rodolfo S. D. B. (1960). «Neologismos de mis lecturas (continuación)». A *Boletín de la Academia Argentina de Letras*, tom XXV, núm. 98, 453-500 [pàg. 468-469]. En línia: <http://www.letras.edu.ar/wwwisis/indice/Boletin%201960%20-%2098.pdf>.

³⁸ CARRASCO, Maribel. «Los primeros misioneros del Delta», 30 de gener de 2015.

El mes de febrer de 1954, Maties Crespí sol·licità el suport d'algunes religioses de les Hermanas Franciscanas Misioneras de María (FMM), de Buenos Aires, per a dues missions al delta del Tigre. Tres germanes d'aquesta congregació ja participaven a les campanyes de les Misiones Rurales a la Patagònia, durant els estius, des de 1947.³⁹

Entre 1954 i 1956, abandonà la ciutat de Buenos Aires i es traslladà uns 650 quilòmetres cap a l'oest, a la ciutat de Córdoba, on tornà ser *operario* a la Casa de Formación (noviciat i juniorat) de la Sagrada Família. L'any 1957, tornà al Colegio del Salvador (Buenos Aires), on fou operario i missioner al lloc de missió («estació» missionera jesuïta) de Dique Luján (al delta del riu Paraná, a uns 50 quilòmetres de Buenos Aires).

A partir de 1957, als gairebé vuitanta anys, finalment es retirava a la ciutat de Córdoba, on predicava quan podia, era vicari de la parròquia de la Sagrada Família i d'un hospital. L'any 1958, residia al noviciat de la Companyia. Aquell moment fou l'ocasió per conèixer un jove novici (nascut el 1936), que responia al nom de Jorge Mario Bergoglio i que en el futur havia d'arribar a superior dels jesuïtes argentins, a bisbe i arquebisbe de Buenos Aires, a cardenal i a ser el primer papa jesuïta.

Encara l'any 1959, Maties Crespí era *capellán* a la Quinta del Niño Dios, de Villa Carlos Paz (a l'oest de Córdoba). L'any següent (1960), actuava de vicari cooperador a la parròquia de la Sagrada Família, de Córdoba. Morí a aquesta ciutat, el 7 d'agost de 1963, als 85 anys d'edat, després de 58 anys de sacerdoci i de 48 anys de vida religiosa a la Companyia de Jesús.

MATIES CRESPI. EPÍLEG

La desconeguda autora —i participant activa— de la crònica patagònica de 1945 posà de manifest l'admiració que sentia pel pare Crespí, els seus col·laboradors i les seves col·laboradores:

Lo es [un instrument] el R.P. Crespí, verdadero hijo de San Francisco Javier, quien desde hace varios años, a pesar de su edad y de la obra ya realizada, no se da descanso buscando en ambos países del Plata, con la generosidad y sencillez del verdadero apóstol, los caminos menos trillados, las empresas más arduas, para cumplir con el precepto del Maestro: «Id y predicad a todas las gentes» (f. 1-2).

El Padre Crespí asocia a su labor a otros dignísimos sacerdotes. No sabe de exclusividades. Busca en distintas Órdenes aquellos que sintiendo su misma ansia, quieran compartir el esfuerzo y la cosecha (f. 2).

El P. Crespí encontró por lo tanto en las religiosas buenas samaritanas, con deseos generosos de recoger al lisiado a la vera del camino, pero sobre todo de contribuir a sanar almas, acercándolas al sacerdote para rescatarlas a la Gracia que es la verdadera Vida (f. 2).

Me inspira veneración este santo Sacerdote. Tiene algo de San Ignacio y del Cura de Ars; de Ignacio de Loyola el afán misionero y esa fe providente que no vacila ante las dificultades; y del padre Vianney la sencillez en el gesto y en la palabra y la facultad de convicción (f. 6).

El abad de los misioneros, el alma mater de las misiones rurales argentinas, el nervio motor de esa obra que tantas almas lleva a Dios en zonas casi inexpugnables de la Patagonia (f. 115).⁴⁰

³⁹ <http://www.madreadmirable.com.ar/historia.php>

⁴⁰ *Misiones Rurales Argentinas. Apuntes de las HH. Terciarias Capuchinas de Loano* [1945]. En línia: <https://www.archiviomrubatto.it/wp-content/uploads/2017/12/misiones-rurales-argentinas.pdf>.

L'any 1959, sent «un ancià de 81 anys, nascut a Marratxí», fou entrevistat pel també jesuïta Nicolau Pons Llinàs (Artà, 1927-), de pas per la ciutat de Córdoba (Argentina). Pons el descriu «más alto que bajo, de pómulos sonrosados, un poquitín encorvado por el paso de sus años». Davant aquell home, el mallorquí Nicolau Pons pensà: «que la raza de los Llull y de los Juníperos no ha muerto. Perdura en nuestro siglo. Se ha hecho carne viva en el corazón del padre Matías Crespí, apóstol moderno de la Patagonia, y no menos del padre Antoni, su hermano, todavía vivo, que lleva más de 30 años en Paraguay» (PONS, 1959).

Poc abans de morir, el pare Maties Crespí mantenia correspondència amb mossèn Jordi Font i Font (1918-2012; aleshores rector de la parròquia de Sant Josep del Terme). Sembla que manifestà el seu desig de viatjar a Mallorca, amb la intenció de recaptar ajudes.

Sobre la seva obra i el seu treball de missioner a la Patagònia, digué:

Yo vi a millares esos indios, que constituyen la casi totalidad de la población de la Patagonia, todos pobres, tostados por el sol, ignorantes de la cultura y de la religión. Durante 16 años trabajé en la evangelización de esos indios y mi obra ha sido proseguida por una comisión de Religiosos y señoras a cuyo frente está ahora un padre jesuita, y hoy casi la totalidad de esos indios son cristianos y muchos de ellos civilizados.

Tot recordant la seva antiga vicaria de Mallorca, Crespí escrigué:

Ya le dije en otra oportunidad el porqué de haber dejado ese bueno y querido pueblo de Sant Josep del Terme, es que Dios me llamaba para otro destino y estoy contento de haber cumplido su llamada ya que pienso haber cumplido la voluntad de Dios y haber ayudado a salvar muchas almas es esta América tan necesitada de clero.

Ahora tengo 85 años. Cerca de 50 los he dedicado a esas misiones rurales. Si hablara con alguien que me recuerde, me los saluda y les pido una oración para mí y que nuestro buen Dios nos una en la Gloria (PONS LLINÀS, 1997: 95).

L'any 1979, en una carta des de Montevideo: «Al P. Matías Crespí todavía se le recuerda en nuestra campaña donde tanto misionó y enseñó a tantas almas los rudimentos de la fe cristiana. Fue muy amigo de mi padre y tenían sus largas charlas, recordando la lejana Mallorca» (Juan Alberto Sancho, S. J., 24 de novembre de 1979) (PONS, 1997: 95).

Un darrer apunt sobre el pare Maties Crespí Vidal —molt significatiu, passats gairebé seixanta anys del seu contacte— és la referència que aporta, en primera persona, el jesuïta i cardenal argentí Jorge Mario Bergoglio (abans de ser el papa Francesc). Segur que li serví de model:

Recuerdo aquí aquella frase de un cura argentino [sic], el P. Matías Crespí, infatigable misionero de la Patagonia, que ya viejito decía: «Se me ha pasado volando la vida», como dando a entender que le parecía no haber hecho nada por el Señor. Es la fecundidad del rocío que moja sin estrépito. Es la fecundidad apoyada en una fe que pide constataciones, pero que le acepta a esas constataciones no ser definitivas. Se trata de la constatación del «paso del Señor» que nos consuela (cfr. EE 224), nos fortalece en la fe, y nos deja en nuestra misión de administradores para que nuestra fidelidad lo espere «hasta que Él vuelva».⁴¹

⁴¹ BERGOGLIO, Jorge Mario (2006). «Ejercicios espirituales a los obispos españoles». En línia: http://www.alianzajm.org/IMG/pdf/Ejercicios_Espirituales_del_Cardenal_Bergoglio_a_los_bispos_Espanoles.pdf.

ALGUNES NOTES SOBRE ANTONI CRESPI VÍDAL

Antoni Crespi Vidal (1875-1967), igualment prevere, fou el germà gran de Maties Crespi. Sent Antoni cinc anys més gran que Maties, és molt probable que el gran servis d'exemple al petit. De fet, ambdós tingueren un recorregut vital paral·lel molt similar, com a capellans i com a missioners dins la Companyia de Jesús, ja que Antoni també va ser també un gran predicador.

Antoni Crespi nasqué igualment al Pla de na Tesa, el 20 de maig de 1875. Quan s'havia encaminat al sacerdoci i mentre estudiava al seminari, el mes d'agost de 1896,⁴² sortí sortejat per anar a Cuba com a soldat d'infanteria (*El Áncora: diario católico-popular con censura eclesiástica*, núm. 3.456, 24 d'agost de 1896, pàg. 2). Ell sol·licità una exempció militar, que li fou denegada:

Excmo. Sr.: En vista de la instancia promovida por el soldado del regimiento Infantería regional de Baleares núm. 1 Antonio Crespi Vidal, en súplica de que se le autorice para recibir órdenes sagradas, el Rey (q. D. g.), y en su nombre la Reina Regente del Reino, se ha servido desestimar la petición del interesado, con arreglo á lo dispuesto en la real orden de 18 de agosto de 1897 (D. O. número 185) y arts. 8.º y 9.º del reglamento para la ejecución de la ley de reemplazos. De real orden lo digo á V. E. para su conocimiento y demás efectos. Dios guarde a V. E. muchos años. Madrid 20 de agosto de 1898. CORREA. Señor Capitán general de la islas Baleares (Diario Oficial del Ministerio de la Guerra, núm. 185, 23 d'agost de 1898, pàg. 906).

Fos com fos, els dies 16 i 17 de desembre de 1898, a la capella del Seminari Conciliar de Palma, Antoni Crespi rebé els ordes menors i el subdiaconat (*El Áncora: diario católico-popular con censura eclesiástica*, núm. 4.145, 19 de desembre de 1898, pàg. 1). El bisbe Campins l'ordenà de prevere el dia 24 de maig de 1899.

Una vegada ordenat, el 10 de març de 1900, fou nomenat vicari de l'església de Sant Llàtzer, al seu poble natal (*El Áncora: diario católico-popular con censura eclesiástica*, núm. 4.530, 17 de març de 1900, pàg. 2). Igualment, exercí de vicari del barri de Son Sardina.

Tot cercant nous horitzons, sens dubte havent parlat abans amb el seu germà Maties, decidí desplaçar-se a Amèrica del Sud. Probablement avançant-se al seu germà petit, dia 29 d'abril de 1909, Antoni Crespi Vidal s'embarcà cap a Barcelona, en el vapor correu Miramar, per continuar cap a Amèrica: «el Rvdo. Don Antonio Crespi, que se dirige á América» (Gaceta de Mallorca: diario de la tarde, núm. 573, 30 d'abril de 1909, pàg. 2).

Antoni Crespi s'instal·là a la diòcesi de Santa Fe (Argentina). L'any 1910, era vice-párroco a la localitat de Sarmiento (província de Santa Fe, departament Las Colonias).⁴³ A partir de 1911, els dos germans Crespi es retrobaren com a capellans a la mateixa diòcesi. Antoni Crespi treballà a la localitat de Sunchales (província de Santa Fe, departament Castellanos),⁴⁴ tan sols a una seixantena de quilòmetres de Felicia, on estava el seu germà Maties. Fins que decidiren ingressar a la Companyia de Jesús. Entraren —junts, el mateix dia— al noviciat (Casa de Probación) dels jesuïtes de Córdoba (Argentina), el 3 de juny de 1915. Ambdós feien els primers vots dia 4 de juny de 1917. Antoni Crespi tenia quaranta anys d'edat. A partir de 1917 fins a 1926, treballà a Santa Fe (Argentina), mentre que el seu germà Maties s'havia desplaçat a Montevideo (Uruguai).

⁴² En el mateix sorteig també apareix mossèn Salvador Galmés i Sanxo (1876-1951).

⁴³ <http://historiapastoral.blogspot.com/2007/06/la-primera-decada-del-episcopado-de.html>.

⁴⁴ *Guía eclesiástica de la República Argentina (Año 1915)*. En línia: <https://archive.org/details/guiaeclesiasticaooussh>

Ja s'ha indicat que —sigui ell mateix o el seu germà Maties— des de desembre de 1925 fins al febrer de 1926, amb altres jesuïtes, hauria participat en una missió a les ciutats de Concepción, Horqueta i Belén (al nord del Paraguai, a uns 450 quilòmetres d'Asunción), per preparar el retorn dels pares de la Companyia de Jesús al Paraguai, d'on havien estat expulsats cent seixanta anys abans.

Dels dos germans Crespi, el més vinculat a la província jesuítica del Paraguai fou Antoni Crespi. El text il·lustra com anaren aquelles missions i les condicions en què es feren:⁴⁵

El P. Lérída fue encargado de dirigir el trabajo misionero, que debía llevarse a cabo durante el verano, [...] Pérez Acosta y Lérída trabajaron en junio en Asunción, mientras los otros tres lo hacían en las otras ciudades del interior. Unos cinco mil, de los seis mil habitantes de Concepción, tomaron parte en la Misión, de los cuales, cientos recibieron la primera comunión y más de dos mil fueron confirmados. El cercano pueblo de Horqueta ofreció mejor resultado aún, a pesar de la dificultad de la lengua, ya que la mayor parte de la gente hablaba sólo guaraní. Belén casi fue pasada de largo por los misioneros, dado que se rumoreaba que era un pueblo protestante. Con todo, la población entera tomó parte, y más de mil quedaron confirmados. Encarnación ofreció un éxito semejante, y, aunque Paraguarí parecía que no respondería del mismo modo, acudieron tantos a las predicaciones que tuvieron que hacerlo fuera del amplio templo, por ser éste insuficiente. En Asunción, el P. Lérída predicó a trescientos prisioneros y doscientas mujeres en la Casa del Buen Pastor. Cada uno recibió el Sacramento de la reconciliación. Se dieron misiones en la iglesia de San Roque con 250 oyentes, mientras en la Catedral participaron más de 300. Todos, jesuitas y fieles, parecían tan complacidos con este trabajo que se persuadieron era llegado el tiempo para una permanente presencia de los jesuitas en el Paraguay.

Lo que hacía esta presencia y labor misionera más urgente eran, por supuesto, las condiciones religiosas que ofrecía el Paraguay, como consecuencia de la desastrosa Guerra de la Triple Alianza (1864-1870), durante la cual la mayor parte de la población masculina había desaparecido. Tan sólo quedaron treinta y tres sacerdotes para un territorio de más de 400.000 kilómetros cuadrados y, en el tiempo que dieron su misión los jesuitas, el 72 por ciento de las criaturas habían nacido fuera de legítimo matrimonio. Parte de los problemas radicaba en las enormes distancias —algunas veces de cientos de millas— que separaban las poblaciones de los templos más cercanos.

[...] El 16 de julio de 1926, el Provincial de Argentina, Ramón Lloberola, escribía una carta a todos los miembros de su provincia mostrando la importancia de abrir una casa en la capital de la República del Paraguay.

El cert és que Antoni Crespi tingué un paper destacat en el retorn dels jesuïtes al Paraguai. El 2 de gener de 1927, cinc jesuïtes viatjaren en tren des de Buenos Aires i arribaren a Asunción la nit del 4 de gener. Els religiosos s'instal·laren a la capital, amb el pare Felipe Lérída, nomenat superior de la missió, «le acompanyaban el P. Eustaquio Zurbitu, de carácter abierto y jovial, buen orador; el P. Antonio Crespi, buen operario, y los HH. CC. Leonardo Mühn y Justo Farías». Al cap d'un any i mig, el 27 d'octubre de 1928, s'inaugurà la capella de la parròquia i el col·legi Cristo Rey, a Asunción.⁴⁶

Les missions al Paraguai eren especialment complicades, amb poc personal. En tot el departament de Misiones hi havia dos sacerdots per a tretze pobles, vuit dels quals encomanats als

⁴⁵ http://www.portalguarani.com/1573_clemente_mac_naspy/22076_los_jesuitas_en_el_paraguay__recuerdos_de_los_ul-timos_60_anos_1927_1987_por_clemente_j_mc_naspy_fernando_maria_moreno.html.

⁴⁶ *Vuelta de la Compañía de Jesús*. En línia: <https://xtorey.edu.py/historia/>.

jesuïtes. Els desplaçaments eren a cavall o amb carretes. Els missioners havien d'estudiar el guaraní, la llengua d'aquelles terres. La casa de Barrero Grande, on també romangué el pare Antoni Crespi, allotjà estudiants de guaraní.

Tot i que les notícies disponibles són escasses i molt telegràfiques, Antoni Crespi feu estades a Santa Fe (Argentina), una primera entre 1917 i 1926 i novament de 1939 a 1940. Els anys 1941-1944, estigué a la residència de San Francisco Javier de Resistencia; aquesta ciutat és la capital de la província del Chaco, que era aleshores el Territorio Nacional del Chaco, regió del Norte Grande Argentino, a tocar de la frontera amb el Paraguai.

En concret, el jesuïta Antoni Crespi, als seixanta-vuit anys, com a capellà de l'església San Francisco Javier, el mes d'agost de 1943, mentre administrava sagraments dins una habitació de la companyia La Forestal, a la localitat de Basail,⁴⁷ pensà promoure la construcció d'un temple i vicaria. S'interessà en la compra d'un terreny a l'empresa per edificar una església. Amb la col·laboració dels habitants i sota la seva direcció, es nomenà una comissió encarregada de l'obra de la capella i d'organitzar diverses activitats per recaptar fons. Els plànols estaven llests el 18 d'octubre del mateix any. Aquella primera capella-taller, pensada com a temple i com escola de manualitats, s'inaugurà el 28 d'agost de 1945.

No obstant això, després d'haver impulsat la construcció de la capella, Antoni Crespi no va romandre a Basail, gairebé ni per veure començar les obres. Segurament, pel seu esperit inquiet de missioner, havia d'afrontar nous reptes.⁴⁸ De fet, els mesos de juny i juliol de 1944, Antoni Crespi es trobava a un mil·lenar de quilòmetres de distància, col·laborant en les tandes dels exercicis piadosos predicats pel pare Antonio Aznar, al Cerro de la Cruz de Villa Cura Brochero,⁴⁹ ciutat de la província de Córdoba (uns 150 quilòmetres al sud-oest de la ciutat de Córdoba).⁵⁰

En aquells moments, residia al noviciat de Córdoba (Argentina), de 1944 a 1947, i va ser *párroco* a la parròquia Sagrada Família, del 8 de setembre de 1944 al 3 d'abril de 1948.⁵¹ Seguidament, amb més de setanta anys, l'any 1948, es traslladà una altra vegada al Paraguai, a la localitat de San Ignacio Guazú (departament de Misiones, a uns 225 quilòmetres d'Asunción), on els jesuïtes regentaven la parròquia de San Ignacio de Loyola.⁵²

A San Ignacio, des de l'any 1949 fins al 20 de maig de 1952, Antoni Crespi va estar al càrrec de la parròquia de Santa María de Fe, a uns 15 quilòmetres de distància de San Ignacio; els sacerdots hi anaven des de San Ignacio a oficiar les misses dominicals, a cavall, si el temps ho permetia.⁵³ [La parròquia pertany a la diòcesi de San Juan Bautista de las Misiones, del departament de Misiones, al sud del Paraguai].

Més endavant, de 1952 a 1958, Antoni Crespi es mou a la capital del departament de Paraguari (a uns 65 quilòmetres d'Asunción). El 16 de desembre de 1952, Crespi, altres pares jesuïtes i

⁴⁷ Basail és un municipi del departament San Fernando, al sud-est de la província del Chaco.

⁴⁸ «Capillas de la vicaría de Basail, a 70 años de su creación». En línia: <http://www.diarionorte.com/article/136040/capillas-de-la-vicaria-de-basail-a-70-anos-de-su-creacion>.

⁴⁹ Villa Cura Brochero és el nom, a partir de 1916, de l'antiga Villa del Tránsito, en honor al sant argentí José Gabriel del Rosario Brochero (Villa Santa Rosa, 16 de març de 1840 - Villa del Tránsito, 26 de gener de 1914), conegut com el *cura gaucho*; canonitzat pel papa Francesc el 16 d'octubre de 2016. (https://es.wikipedia.org/wiki/José_Gabriel_Brochero).

⁵⁰ «El "Cristo blanco", lugar donde será beatificado el Cura Brochero». En línia: www.aica.org/6302-el-147cristo-blanco148-lugar-donde-sera-beatificado-cura-brochero.html. [Consulta: 11 juliol 2018].

⁵¹ BORDESE, Remo Domingo; BORDESE, Federico Gabriel (1997). *Historias y anécdotas de barrio Pueyrredón ex Inglés*. Córdoba [Argentina]: Editorial el Atelier. pàg. 68-69 [En línia: <https://books.google.es/>].

⁵² <http://diocesisdesanjuanbautista.org/parroquia-san-ignacio-de-loyola/>.

⁵³ diocesisdesanjuanbautista.org/parroquia-santa-maria-de-fe/.

alguns novicis s'instal·laren a Paraguari; després de muntar una capella, crearen una escola de guaraní per als novicis i obriren una escola catòlica (en marxa des del 2 de març de 1953).⁵⁴

A partir de 1958, Antoni Crespi es trobava a Barrero Grande (nom antic de la ciutat Eusebio Ayala, departament de Cordillera, a uns 72 quilòmetres d'Asunción). L'any 1963, era a Asunción (capital del Paraguai), on morí el 25 de març de 1967, amb gairebé noranta-dos anys d'edat.⁵⁵

CONCLUSIÓ

Hem intentat fer un repàs —de manera incompleta— de la trajectòria de Maties Crespi Vidal (1878-1963), un religiós nascut al Pla de na Tesa, que dugué a terme una intensa tasca missional com a jesuïta tant a l'Uruguai com a l'Argentina. Per ser el fundador de les Misiones Rurales Argentinas (des de 1938 i fins a l'actualitat), ha merescut el nom d'apòstol modern de la Patagònia.

També hem fet alguns apunts solts sobre el seu germà, Antoni Crespi Vidal (1875-1967), nascut al Pla de na Tesa, amb una trajectòria força paral·lela, però sobretot a l'Argentina i al Paraguai. Aquest darrer, sembla més un home dedicat a l'acció, mentre que Maties Crespi, a més d'actuar en primera línia, també assumí tasques de direcció de missions.

Tots dos personatges, vertaders homes de fe, a pesar que passaren dues terceres parts de la seva vida a Amèrica del Sud i fora de Mallorca, són fills del Pla de na Tesa (Marratxí). Un motiu pel qual paga la pena dedicar-los una breu recordança des del seu petit món que fou Mallorca.

BIBLIOGRAFIA

GINARD BUJOSA, Antoni; FEMENIA ÁVILA, Joan (2004). *Sant Josep del Terme (1878-2003). Crònica de 125 anys de la parròquia*. Palma: Parròquia de Sant Josep del Terme.

FIOL TORNILA, Pere (1992). *L'església mallorquina a Amèrica*. Palma: Bisbat de Mallorca.

FULLANA PUIGSERVER, Pere; RAMIS PUIG-GRÒS, Andreu (2003). *Societat rural i religió. Les filles de la Misericòrdia, Terciàries de Sant Francesc, a Llorito (1866-2001)*. Palma: Lleonard Muntaner, Editor (Llibres de la Nostra Terra, 55).

Gran Enciclopèdia de Mallorca. Palma: Promomallorca Edicions.

PONS, Nicolás (1959). «Un mallorquí, apòstol de Patagonia. El P. Matías Crespi, S. J., de Marratxí». A *Diario de Mallorca*, 4 d'abril de 1959, pàg. 4.

PONS LLINÀS, Nicolau (1997). *Jesuïtes mallorquins arreu del món ss. XVI a XX*. Palma: Nicolau Pons i Llinàs.

⁵⁴ Compañía de Jesús en Paraguay». En línia: <https://www.monografias.com/trabajos97/compania-jesus-paraguay/compania-jesus-paraguay.shtml>.

⁵⁵ STORNI, Hugo, S. J. «Los jesuitas argentinos (1829-1938)», pàg. 227. En línia: www.sjweb.info/arsi/documents/Los_jesuitas_argentinos_web.pdf.

LA PLATAFORMA CIUTADANA GENT DE MARRATXÍ

Guillem Ramis i Moneñy

Aquesta aportació a les V Jornades d'Estudis Locals fa referència a l'existència i activitat, durant els anys 2006-2010, de la plataforma ciutadana Gent de Marratxí. Aquells anys, en l'àmbit municipal, es vivia un temps molt regressiu per a la participació activa de la ciutadania. El «govern de Bauzá», que, al principi, pareixia obert al diàleg, demostrà amb els fets una actitud contrària al progrés democràtic. Hi hagué un lent i sistemàtic procés de destrucció de l'ampli teixit associatiu fins aleshores exercit al municipi. Tot i així, sorgí un grup de persones de diferents indrets de Marratxí que, unides, cercaren com actuar fent-se presents en la vida social del poble. Després d'un primer període experimental volgueren fer-se presents com a entitat municipal ciutadana i es legalitzaren com a associació amb el nom de plataforma ciutadana Gent de Marratxí.

Tot el text que segueix està format exclusivament amb escrits redactats per la mateixa plataforma. Apareixen ordenats per temes i, solament per millorar la comprensió, he canviat alguna paraula —crec que sense alterar el seu sentit original— per donar més unitat a aquesta comunicació.

Que l'experiència de Gent de Marratxí no sigui només un record. Tan de bo serveixi, sobretot, per estimular noves i joves generacions a participar decididament en la millora sempre necessària de la vida del nostre poble i del món, perquè «vivim plegats».

Es Pla de na Tesa, 30 de novembre de 2018

Guillem Ramis i Moneñy, mestre d'escola jubilat

NOTES

1. La plataforma ciutadana Gent de Marratxí fou legalitzada com a entitat ciutadana i rebé el NIF amb el número G57557282. Passats uns anys va suspendre les seves activitats. Finalment, dia 31 de març de 2014, lliurà el seu fons econòmic de 1.089,82 euros al Casal Solidari de Pòrtol.
2. Aquest article reflecteix els documents escrits als quals he pogut accedir. Queda obert a aportacions complementàries.

1. SITUACIÓ DE MARRATXÍ AL COMENÇAMENT DEL SEGLE XXI

Marratxí és un municipi privilegiat per la seva situació propera a Palma, però també és un lloc on cada dia resulta més difícil conèixer-se i sentir-hi la cultura i el patrimoni propis. Preocupa el futur del nostre municipi. Amb un creixement gairebé sense límit s'ha convertit en una ciutat dormitori. Cal recordar que a les darreres eleccions municipals de 2007 nou mil persones no votaren. Té poca cohesió, un transport públic insuficient i un trànsit de cotxes que ofega.

Ens preocupa el futur d'aquest municipi format per quatre nuclis històrics i una multitud d'urbanitzacions i nuclis habitats. Actualment som 31.000 habitants.

Té la taxa d'edificació més alta de l'illa, poca cohesió social, un transport públic insuficient i un trànsit de cotxes que ofega. En definitiva, no té encara un sentit unitari de poble ni una consciència social col·lectiva.

Sabem que per a moltes persones la paraula Marratxí no significa gran cosa, perquè normalment ens sentim més portolans, cabanaters, pontdinquers, pladenatesers (i de molts altres nuclis urbans)... que marratxiners. Pensam que és bo el sentiment de pertànyer primerament al poble on hom viu, però de cap manera podem oblidar que el conjunt del nostre municipi és avui Marratxí. També som una petita part d'un territori no molt gran, que estimam i que voldríem millorar, que es diu Mallorca.

És difícil —però possible— PARTICIPAR A MARRATXÍ, perquè el nostre municipi —molt dispers en territori i població— dificulta la integració, la participació i l'arrelament de la seva gent.

Un altre Marratxí ha de ser possible, on la ciutadania organitzada pugui fer valer els propis criteris. Els ciutadans i les ciutadanes hem de poder participar activament en les decisions que afecten tothom.

Cal que treballin junts els partits polítics i els moviments socials, sense que aquests siguin corretges de transmissió d'aquells. Conjuntament han de construir el municipi.

Amb més imaginació cal rompre la democràcia imperfecta i construir noves formes, perquè en aquests moments la ciutadania en general no es troba representada, ni pels partits ni pels mateixos moviments socials. El que s'està fent és un gran avanç. Cal que avancem tots plegats. Hi ha molt mala gestió econòmica. L'any 1997 acabà amb 1,2 milions d'euros de dèficit i no es vol tancar el 2008, en què es veuen 3 milions de pèrdues.

A causa de la crisi, per ara, estan aturats els projectes d'expansió des Caülls, es Crevers, ca s'Anglès, polígon de Son Conill...

PER UN MARRATXÍ SOSTENIBLE

Un grup de ciutadanes i ciutadans de Marratxí, preocupats pel futur del nostre municipi i per la gestió que s'està fent dels nostres recursos, volem treballar per aconseguir una nova forma de fer política, que faci possible una participació ciutadana, real i efectiva, de totes les persones interessades en treballar pel futur del nostre poble. Creim profundament en la necessitat d'impulsar un canvi en el govern municipal de Marratxí.

EL MARRATXÍ QUE TENIM

Actualment Marratxí està format per més de 20 nuclis de població, on hi vivim més de 30.000 persones. Aquesta dispersió i demogràfica ha estat sovint l'excusa dels nostres governants, per no donar resposta a les necessitats i problemes, que la contínua expansió demogràfica fa evidents cada dia

Pensem que aquests darrers anys de pacte entre el Partit Popular i els Independents de Marratxí, —lluny d'unir el municipi, territorialment i socialment— ha produït més destrucció del territori i ha agreujat encara més la desestructuració territorial i social de Marratxí:

- Els equipaments educatius, sanitaris, esportius, culturals, socials i de transport públic són insuficients o es troben desbordats.
- L'Ajuntament es gestiona gairebé com quan Marratxí tenia només deu o quinze mil habitants.
- Volem una desprotecció total cap a la nostra identitat cultural i lingüística i vers la conservació del Patrimoni Històric.
- Manquen polítiques per satisfer com cal les necessitats i aspiracions d'infants i joves de Marratxí.

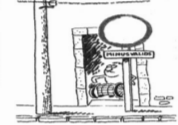
No volem fer la llista més llarga. El fet més negatiu és la forma de governar, sense atendre cap petició que es pugui amb criteris diferents als criteris dels governants, per molt raonada i justificada que pugui ser l'apel·lació. L'Ajuntament no ha promogut com cal la participació ciutadana.

EL MARRATXÍ QUE VOLEM

L'urbanisme, medi ambient, vivendes

La terra que ens queda és sagrada. Prendem cura dels nostres camps, i espais verds, perquè des del respecte a la terra puguem gaudir de la convivència dins la natura. Cal una moratòria urbanística i no autoritzar, com ara, urbanitzant. El creixement urbanístic s'orientarà dins els nuclis ja constituïts. Protegir els espais rurals que encara sobreviuen, sense incrementar més les zones urbanes. Cal fer una "moratòria" del territori, per tal de tenir un acord amb els diferents espais que hem de ser donats d'una figura de protecció efectiva, evitant deixar les "zones de transició" en mans dels moviments especulatius. Així alguns exemples: Son Cua ha de ser un espai natural, bosc i públic, on s'hauria d'aturar els projectes de camps de golf o d'altres tipus urbanístics. Respectant les cases que estan ja construïdes i rehabilitant aquelles que estan en ruïnes, segons les seves pròpies característiques. Fomentar l'ús de l'habitatge en règim de lloguer protegit, perquè qualsevol persona de Marratxí pugui accedir a un habitatge digne. Els habitatges incorporaran gradualment energies renovables, reciclatge d'aigua i residus. L'eliminació de les barres urbanístiques serà una prioritat en el nostre municipi.

Volem viure a un poble on tots en hi trobem lloc: la gent marraixera de tota la vida, com els "novecentistes". Tots en ha de poder accedir a tots els serveis municipals, sigui quin sigui el seu nivell de residència. Per tenir un sentit de poble i d'unitat entre tanta diversitat cal promoure la participació de totes les entitats actives del municipi. L'Ajuntament no pot ser només el llac on acudeix a sol·licitar permisos d'obres o a pagar impostos. En greci que des de l'Ajuntament s'omplien polítiques en tots els sectors, sobretot per atendre i donar servei als que tenen moltes dificultats a presentar demandes concretes per cobrir necessitats específiques: dones, infants, joves, vells, immigrants, famílies, etc.

Participació ciutadana

La política és l'art de gestionar la vida social per satisfer les necessitats individuals i col·lectives; ha d'estar orientada per aconseguir la plenitud del ser humà dins la vida comunitària. Així doncs, l'exercici de la política s'orientarà a les persones i no als interessos, al bé comú i no al profit individual. Serà honesta, transparent, participativa i co-gestionada amb les associacions ciutadanes, posant en marxa els projectes participatius.

Volem que es configurei un nucli de poble, que sigui definitiu per tots els sectors implicats i sempre tenint en compte les propostes de la gent.

Volem una administració municipal efectiva i descentralitzada, no amb huiers de barra que no han estat elegits pels veïns, sinó amb consells ciutadans que, respectant, respectant, d'afairar en les decisions municipals. El Reglament de participació Ciutadana ha de ser àmpliament divulgat i aplicat.

Volem una administració municipal que impulsi i faciliti la existència d'organitzacions ciutadanes a Marratxí, per millor consultar la participació de tots els sectors geogràfics i socials en la consulta i presa de decisions importants (per exemple un pla d'equipament, un pla anual d'inversions, eines propostes culturals, etc.).

El Marratxí que tenim.

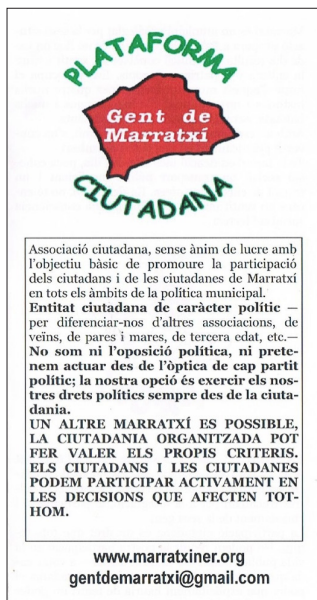
El Marratxí que volem.

Es dona un vertader clientelisme a l'hora d'aplicar les normes en les llicències d'obres. El batle fa una aplicació molt arbitrària del Reglament de Participació Ciutadana. Hi ha desprotecció del patrimoni històric. Mala gestió del subministrament d'aigua a molts nuclis de Marratxí. Obsessió contra la llengua catalana. Edificacions a l'entorn del torrent de Coanegra al seu pas per Marratxí. El torrent de Coanegra es troba al catàleg de zones d'inundació en el Pla Hidrològic del Consell. Manquen carrils bici i connexió amb les estacions de tren i la xarxa de Palma. Les associacions ciutadanes de Marratxí han decaïgut totalment. Els ciutadans no hem assolit encara una cultura de participació política. Partits polítics i moviments socials hem de ser sempre autònoms i complementaris. Hi ha necessitat d'unir forces amb els partits amb afinitats ideològiques. Les associacions ciutadanes han de poder fiscalitzar les actuacions de l'equip de govern. Res farem si no hi ha unitat d'acció de les associacions ciutadanes. Per tant, què cal fer de cara a la propera legislatura?

2. PRESENTACIÓ DE LA PLATAFORMA CIUTADANA GENT DE MARRATXÍ

La primavera de 2006 ens reunirem un grup de ciutadanes i ciutadans per tal de treballar conjuntament vers una altra forma de governar, basada en la participació ciutadana, la sostenibilitat del municipi i en la cohesió social. Decidírem constituir-nos en associació ciutadana per poder treballar més eficaçment en la millora del nostre municipi, des de la participació ciutadana i des de la promoció de polítiques sostenibles del medi ambient, com també de polítiques socials que permetin unir aquest municipi tan atomitzat.

Després de comprovar el tractament que l'Ajuntament donava a les peticions de les entitats ciutadanes de Marratxí —que no participaven de la corda ideològica del govern municipal— emprenguérem diferents accions per aconseguir una nova forma de vida ciutadana.

*La plataforma ciutadana
Gent de Marratxí.*

La plataforma ciutadana Gent de Marratxí té un sol objectiu: treballar pel nostre poble. No som un partit polític, ni tampoc ens erigim en l'oposició al govern municipal. Només som un grup de persones que volem treballar per un altre Marratxí, possible... i necessari... Creim que dins la diversitat d'associacions ja existents a Marratxí podem aportar la nostra voluntat de recuperar la iniciativa política ciutadana, participant en els assumptes i decisions que ens afecten. Volem obrir canals de participació directa i efectiva, fonamentant la nostra organització en un funcionament democràtic, assembleari i amb la mínima estructura possible... En aquests moments tenim sòcies i socis en nou nuclis del municipi de Marratxí. Hi ha 42 persones allistades. Ens reunim el tercer dimecres de cada mes a les 20 hores, al local parroquial de l'església de Sant Marçal. Funcionam amb una assemblea mensual de totes les persones associades i mitjançant comissions de treball; actualment de Medi Ambient i de Participació Ciutadana i Comunicació.

Per assegurar transparència, eficàcia i continuïtat a la nostra feina, dia 27 de juliol de 2007, decidírem constituir-nos en associació ciutadana sense ànim de lucre, amb l'objectiu bàsic de promoure la participació ciutadana de la gent de Marratxí en tots els àmbits de la política municipal. Està inscrita al registre municipal d'entitats ciutadanes i també al registre del Govern de les Illes Balears.

Nota de premsa. La plataforma ciutadana Gent de Marratxí ha estat recentment legalitzada com a entitat civil. El seu objectiu principal és afavorir i promocionar la participació dels habitants del municipi en tots els aspectes que incideixen en la convivència i el benestar de la gent. www.gentdemarratxi.org // gentdemarratxi@gmail.com

ELS DOS PRIMERS ARTICLES DELS ESTATUTS DE GENT DE MARRATXÍ

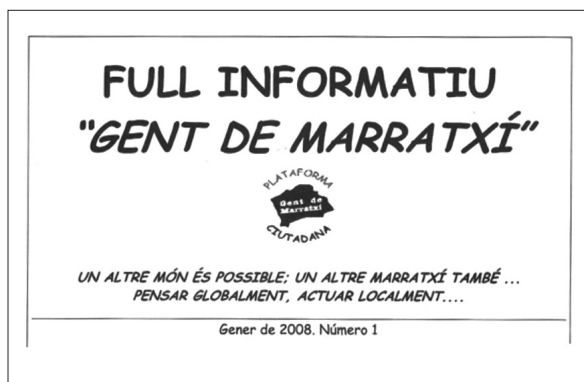
Article 1. Amb la denominació Gent de Marratxí es constitueix a Marratxí l'associació, que a l'èmpara de l'article 22 de la Constitució, ha de regular les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març.

Article 2. Les finalitats de l'associació són: possibilitar una participació ciutadana real i efectiva a tots els àmbits: polític, social, econòmic, cultural, etc. Treballar per un projecte global i sostenible especialment al nostre municipi, defensar els interessos col·lectius, defensar el nostre patrimoni històric i cultural, des de la interculturalitat i la solidaritat i promoure la convivència entre tots/tes les ciutadanes/ns de Marratxí sense distinció de sexe, edat, i/o lloc de procedència. Per aconseguir aquestes finalitats es desenvoluparan les activitats següents: taules rodones, encontres, conferències, excursions, debats públics, comissions de treball, etc.

DEL FULL INFORMATIU GENT DE MARRATXÍ, NÚM. 1. GENER DE 2008

Un altre món és possible; un altre Marratxí també! Nova etapa de la plataforma ciutadana Gent de Marratxí. Fa més d'un any i mig que un grup de persones de Marratxí decidírem crear una plataforma ciutadana, per impulsar una nova forma de governar el nostre municipi. Ens proposàrem que les forces progressistes i d'esquerra de Marratxí es presentassin juntes a les eleccions municipals, per arribar a una altra forma de fer política, basada en la participació ciutadana i en el desenvolupament sostenible de Marratxí.

- Hem continuat les reunions per tal de consolidar-nos com a grup i planificar la feina.
- Hem decidit formalitzar jurídicament la nostra associació —per tal de poder actuar amb més eficàcia.
- Hem posat en marxa dues comissions de treball per fer més efectiva la tasca: Comissió de Participació Ciutadana i Comissió de Medi Ambient.
- Continuem demanant «una altra forma de governar».
- Totes les propostes que presentam al Consistori són refusades. Quina actitud hem de prendre?

*Full informatiu Gent de Marratxí,
núm. 1, gener de 2008.*

3. FILOSOFIA

La participació ciutadana és un dret que tots tenim. No podem reduir la nostra participació en la vida pública anant —o deixant d'anar— a votar cada quatre anys. Volem que torni a la ciutadania el poder que explícitament hauria de tenir: un poder entès no des de les institucions, sinó amb les institucions; un poder per fer que ciutadans i ciutadanes siguin veritables protagonistes de la vida manifestant-se en festes, reunions, reflexions, reivindicacions...

Volem exercir la participació en la política, com a dret humà, independentment de la pertinença o no a un partit polític determinat. Creim que la democràcia es construeix *amb, per i per a totes* les persones i no acceptam que els partits polítics i les eleccions de cada quatre anys siguin l'única forma possible de participar en les decisions que afecten tothom.

Quant a la nostra plataforma, hi havia por d'«institucionalitzar-nos», de convertir-nos en una associació més amb estatuts, però hem demostrat que es pot funcionar de forma participativa i assembleària, malgrat la legalització. Hem mantingut la nostra manera de treballar, oberta, sense càrrecs i funcionant amb l'aportació i responsabilitat de totes les persones que hi han volgut participar. Aquesta és un dels senyals més preuats de la nostra identitat, que no hauríem de perdre.

Amb els partits polítics cal mantenir una relació permanent de comunicació i intercanvi i clarificar la identitat plural de la plataforma amb total independència, tot i possibles coincidències ideològiques.

Economia. L'economia és part important de l'autogestió. S'estableix una quota mensual: 5 € individual, 2 € familiar (per cada altre membre) i 1 € juvenil. Aquestes quotes no tenen afany recaptatori, sinó assegurar l'autogestió i reforçar el sentit de pertinença. Es destinarà un 0,07% de les quotes a un projecte solidari [Novembre 2008]

Desitjo pertànyer a l'entitat PLATAFORMA CIUTADANA "GENT DE MARRATXÍ" aportant una quota mensual de: (assenyalau amb una "x" la quantitat que vulgueu):

☐ 5 Euros (mínim)	☐ 10 Euros	☐ Euros
--	-----------------------------------	--------------------------------

LES MEVES DADES SON :

Nom i Llinatges: _____

Domicili: _____ CP: _____

Municipi: _____ Telèfon: _____ Mòbil: _____

Adreça de correu electrònic: _____

PAGAMENT: (Trieu l'opció que us convingui més)

En efectiu: _____

Domiciliació Bancària: _____

Titular: _____

Banc o Caixa: _____

Adreça: _____

CP: _____ Municipi: _____

CODI COMPTE CLIENT: _____

Data:/...../..... (contacte: gentdemarratxi@gmail.com)

Full d'adscripció a Gent de Marratxí.

4. PLA DE TREBALL

Participació ciutadana. La finalitat bàsica d'aquesta comissió és exercir les formes bàsiques de participació previstes pel Reglament de Participació Ciutadana de Marratxí, impulsar noves formes de participació, crear una xarxa amb la resta d'associacions ciutadanes de Marratxí, donar a conèixer la plataforma Gent de Marratxí i possibilitar, de forma efectiva, la participació de les persones de Marratxí, que comparteixen —o que poden compartir— els nostres objectius.

Relacions amb l'Ajuntament. Hem dedicat molts esforços per tal d'aconseguir participar en la gestió de l'Ajuntament, utilitzant el Reglament de Participació Ciutadana. L'Ajuntament actual ens han hagut d'acceptar, tot i que vagi contra els seus principis.

Relacions amb els partits polítics. En general, han estat esporàdiques i poc productives. No hem aconseguit que els militants de base dels partits progressistes s'integrin dins la plataforma.

Relacions amb altres associacions ciutadanes. Hem intentat crear xarxa amb la resta d'associacions de Marratxí participant amb elles: Coordinadora per el Desmantellament de les Antenes de Telefonía Mòbil, Cine-fòrum, Contra violència de gènere... També amb altres entitats de fora de Marratxí: Assemblée de Moviments Socials, Fòrum Social de Mallorca...

5. TREBALL INTERN

Autocrítica i valoració. El programa de la plataforma és complet i ambiciós i reclama molta dedicació. Molts membres es dediquen també a altres camps i activitats: associacions de veïns, associacions de mares i pares escolars, entitats socials, entitats culturals, partits polítics, etc. No hi ha prou temps per a tot, com caldria. Cal ser realistes. Per ventura, també ens hem desviat dels objectius propis i característics de la plataforma. Ha mancat informació de la plataforma vers la població. Ha mancat un cronograma del pla de treball. Ha mancat gent dins les comissions; per això han fallat les sessions de cinema-fòrum, pàgina web, fulls informatius, jornades de formació, etc. S'ha gastat massa temps amb l'Ajuntament, temps que s'hauria pogut dedicar al contacte directe amb la gent del poble. Cal fer revisió més sovint.

Punts que cal tenir molt presents. S'ha fet un treball d'avanç, que, malgrat que sigui petit, ha estat de qualitat. Som un referent a nivell de Marratxí i de Mallorca, quant a objectius, gent, organització i mitjans. No tothom es troba al mateix nivell, però cadascú ha de poder aportar el que sap i té. Si s'ha arribat a un cert nivell és perquè abans s'ha fet tot un llarg treball preparatori. Cal respectar-nos sempre i poder créixer plegats. El que «es pasta» dins la plataforma, sovint pren forma dins altres associacions en les quals també treballam, aconseguint així uns resultats més globals. És millor que anem a les idees positives i a les activitats que ens hi duen. Conscients que tenim uns objectius clars, podem establir diferents «velocitats» per assolir-los, segons la disponibilitat de la gent que treballam dins la plataforma. Cal demanar-nos sincerament: quin sentit té per a nosaltres la plataforma i com la valoram?

6. JORNADES DE REFLEXIÓ

La jornada anual és per analitzar el que hem fet, el que volem fer i el que no volem fer.

Jornada al Casal de Ca ses Monges de Marratxinet. Cal repassar la memòria d'activitats realitzades, amb actitud crítica i constructiva, per tal de veure què ens cal canviar i quins són els objectius que volem assolir [15 de novembre de 2008].

PROGRAMA JORNADA DE DEBAT MARRATXINET, 15 DE NOVEMBRE DE 2008	
9,30:	Arribada, lliurament del material
10,00:	Presentació de la jornada
10,15:	Objectius/Valors – Visió/Prioritats de la Plataforma Lectura de la Memòria d'activitats i valoració Debat
11,00:	Berenar
11,30:	Sobre les nostres activitats, la participació i el treball en xarxa
12,15:	Relacions externes (ajuntament, altres institucions, partits)
13,00:	Funcionament intern i Comunicació
13,30:	Proposta economia
14,00:	Dinar
15,45:	Fortaleses - Oportunitats / Debilitats - Amenaces Presentació de conclusions i de les línies per elaborar el Pla d'actuació

*Programa de la primera Jornada de Reflexió
(15 de novembre de 2008).*

Segona Jornada. Situar-nos on som i cap on volem anar, partint dels objectius marcats a la Jornada de 2008. Reflexió sobre la pròpia entitat. Mirada crítica i positiva al treball realitzat. Una vegada clarificades forces, accions a realitzar i estratègia a seguir, cal plasmar un pla «realista» de treball, amb calendari, per a l'any 2010. Nota: Hi assistiren 18 persones de la plataforma i, a més, com a observadors, Magdalena Moreno d'EU/EV i Joan Francesc Canyelles del PSM. Finalment Paco Vera, militant social d'àmplia experiència, va fer una anàlisi de la situació actual de Mallorca i del món en l'aspecte polític, econòmic i social [21 de novembre de 2009].

Jornada al local parroquial de Sant Marçal. Analitzar els aspectes positius i negatius del que hem fet. Amb quines forces comptam: temps, recursos, disponibilitat... [12 de desembre de 2009].

7. ACTUACIONS DE LA PLATAFORMA CIUTADANA GENT DE MARRATXÍ

- Antenes de telefonia mòbil fora dels nuclis urbans. Alarma social per la proliferació de defuncions per càncer i gran nombre de malalts als voltants d'aquestes estacions base. Solidaritat amb la Coordinadora. Retirada d'antenes amb l'associació de veïnats Es Figuerà, l'associació de veïnats Sant Marçal, l'associació de veïnats sa Cabaneta, associació de veïnats Pòrtol, l'AMIPA Costa i Llobera, plataforma Gent de Marratxí [15 d'octubre de 2007].
- Fira de Tardor 2006. Paradeta informativa sobre un municipi sostenible.
- Proposta d'unió dels partits progressistes per a les eleccions municipals. Taula rodona, al cinema de Pòrtol, per debatre la proposta que els férem d'anar junts a les eleccions municipals.
- Visita a dos indrets «urbanitzables» amb sortides-excursió per conèixer els indrets del municipi amenaçats per promocions urbanístiques:

- * Primera passejada reivindicativa: contra el polígon de Son Llebre a es Pla de na Tesa [3 de març de 2007].
- * Segona passejada reivindicativa a Es Caülls, des de l'estació de tren des Figuerà [31 de març de 2007].

Primera passejada informativa-reivindicativa per Marratxí

Dissabte, dia 3 de març de 2007,
(de 11h a 13 h)

**PASSEJADA PER SON LLEBRE
A ES PLA DE NA TESA,
ON HO HI VOLEM CAP POLÍGON**

Nuevo polígono en Marratxí

**Trobada al número 3 del mapa,
a l'entrefoc del camí de Ca'n Frontera
amb el carrer Ca'n Mas;
a un racó de Son Bonet, prop de Tubos Fiol**

*Polígon no en volem,
que ens espanyaria el poble.
Feis una cosa més noble
i així bé l'utilitzarem.*

De "Ses Glòries de na Joana", desembre de 2005

Convoca: Plataforma Ciutadana de Marratxí

Passejada per Son Llebre a Es Pla de na Tesa.

NO VOLEM POLÍGON, NI "GRANDE", NI PETIT!

Reivindicació contra un programat polígon.

- Fira de Tardor de 2007. Una paradeta informativa sobre les antenes de telefonia mòbil.

La plataforma ciutadana *Gent de Marratxí* és una entitat de recent formació, amb persones de quasi bé tots els nuclis de Marratxí, que cerquen una altra manera de fer política amb MÉS PARTICIPACIÓ DE LA CIUTADANIA. No és una agrupació o partit polític i té un sol objectiu: treballar pel nostre poble.

Marratxí és un municipi privilegiat per la seva situació propera a Palma, però també és un lloc on cada dia resulta més difícil conèixer-se i sentir-hi la cultura i el patrimoni propis. Preocupa el futur del nostre municipi. Amb un creixement quasi bé sense límit, s'ha convertit en una ciutat dormitori. Cal recordar que a les darreres eleccions municipals de 2007 nou mil persones no votaren. Té poca cohesió, un transport públic insuficient i un trànsit de cotxes que ofega.

ÉS DIFÍCIL —però possible— PARTICIPAR A MARRATXÍ, perquè el nostre municipi —molt dispers en territori i població— dificulta la integració, la participació i l'arrelament de la seva gent.

La participació ciutadana és un dret que tots tenim. No podem reduir la nostra participació en la vida pública anant —o deixant d'anar— a votar cada quatre anys. Volem que torni a la ciutadania el poder que explícitament hauria de tenir: un poder entès no des de les institucions, sinó amb les institucions; un poder per fer dels ciutadans els veritables protagonistes de la vida diària. Rua, festes, Sant Antoni, Reis, Pa-amb-caritat, reunions, jornades, reflexions, reivindicacions ...

UN ALTRE MARRATXÍ HA DE SER POSSIBLE, ON LA CIUTADANIA ORGANITZADA PUGUI FER VALER ELS PROPIS CRITERIS. ELS CIUTADANS I LES CIUTADANES HEM DE PODER PARTICIPAR ACTIVAMENT EN LES DECISIONS QUE AFECTEN TOTHOM.

GENT DE MARRATXÍ, Fira de Tardor. Sant Marçal, novembre de 2007

Informació de Gent de Marratxí oferida a la Fira de Tardor de 2007.

- Cicle de cine-fòrum [any 2008].
- * 12 de gener, a l'escola d'adults es projectà la pel·lícula *Chocolat*, en col·laboració de l' associació de veïnats de sa Cabaneta.
- * El mes de febrer la pel·lícula *Hoy empieza todo*, amb l'AMIPA del col·legi Costa i Llobera de Pòrtol.
- * El mes de maig, a l'IES de Marratxí, la pel·lícula: *Felices dieciséis*.
- * Dia 7 de novembre el film *Te doy mis ojos*, a l'escola Costa i Llobera de Pòrtol.

**LA PLATAFORMA CIUTADANA GENT DE MARRATXÍ
I L'ASSOCIACIÓ DE VEÏNATS DE SA CABANETA**

**VOS CONVIDEN A LA PRIMERA SESSIÓ DE
CINEFORUM**

DIA : DISSABTE DIA 12 DE GENER A LES 18,30 HRS.
LLOC: ESCOLA D'ADULTS DE SA CABANETA (PLAÇA DE L'AJUNTAMENT)

PEL·LÍCULA: 'XOCOLAT'

**DESPRÉS DE LA PEL·LÍCULA DEGUSTAREM POSTRES REALITZATS AMB
XOCOLATA I PARLAREM DEL CACAU, ELS SEUS PRODUCTORS I EL
COMERÇ JUST AMB JEAN FRANÇOIS CUENNET DE L'ASSOCIACIÓ
S'ALTRA SENALLA.**

**HI HAURÀ SERVEI DE GUARDERIA PER INFANTS FINS A 9 ANYS
SEMPRE QUE HAGIN ESTAT INSCRITS PRÈVIAMENT AL CORREU
ELECTRÒNIC GENTDEMARRATXI@GMAIL.COM O AL TLF. 610-934369 I,
HI HAGI UN MÍNIM DE 6 INFANTS (EL PREU D'AQUEST SERVEI SERÀ
DE 3 EUROS PER INFANT)**

Programa de la primera sessió de cinefòrum.

Programa de la segona sessió de cinefòrum

- Pàgina web www.marratxiner.org portal obert a totes les associacions de Marratxí.
- Taula rodona al local de Can Farineta/Es Figuerà, durant la Setmana d'Acció Global del Fòrum Social de Mallorca, amb el tema: «Agenda Local 21. Marratxí, municipi sostenible?». Intervenien: José Ramón Bauzá, batlle de Marratxí, Dolors Talens, tècnica de Desenvolupament Global a Figaró de Portmany, Catalunya, i un representant de Gent de Marratxí [gener de 2008].

SETMANA D'ACCIÓ GLOBAL DEL FÒRUM SOCIAL MUNDIAL

TAULA RODONA

Agenda Local 21

Marratxí, municipi sostenible...?

Intervindran:

- José Ramón Bauzá, batlle de Marratxí
- Dolors Talens, tècnica de Desenvolupament Global
- Persona en representació Gent de Marratxí
- Moderador: Un membre de la plataforma *Gent de Marratxí*

Dimecres, dia 23 de gener de 2008, a les 20,30

Local Social de Can Farineta. Es Figuerà

Programa de la taula rodona sobre l'Agenda Local 21.

- Reunió de treball amb Ciutadans pel Canvi, de Catalunya [mes de juny].
- Participació a Tolosa (França) amb l'euro-regió en una trobada de l'euroregió sobre associacionisme. Hi anaren tres membres de la plataforma [juny de 2008].
- Participació amb el Consell de Mallorca a diferents jornades sobre l'Agenda Local 21.
- Assemblea de Moviments Socials, adscrita al Fòrum Social de Mallorca. Participam en la Comissió de Defensa dels Serveis Públics.
- Manifestació de dol a Es Figueral el dia següent de l'assassinat d'una dona, Laura. S'hi adhereixen 20 entitats i l'Ajuntament de Marratxí.

PROU DE VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES!

Una dona ha aparegut morta de forma violenta a Es Figueral
(Marratxí)

VINE AVUI, 15 de setembre,
a la Concentració de Rebuig a la Violència
Ens trobarem a les 20,30 hores,
a l'esplanada davant la farmàcia d'Es Figueral
(Vora la rotonda carretera d'Inca - carretera Sa Cabaneta/ Pòrtol)

Convoca: Plataforma Gent de Marratxí. S'adhereixen: AMIPA C.P. Costa i Llobera de Marratxí, APIMA IES de Marratxí i altres entitats.

Concentració contra la violència.

- Fira de Tardor de 2008. Paradeta de la nostra associació.

Paradeta de Gent de Marratxí a la Fira de Tardor de 2008.

- Participació al Fòrum Social de Mallorca.
- Contactes amb L-mental, consultoria de gestió en sostenibilitat.
- Adhesió al manifest i participació a diferents concentracions "Aturem la massacre del poble palestí" [desembre de 2008]
- Participació a la diada solidària per comprar medicaments per al Senegal [desembre de 2008]
- Implicació en l'organització del III Fòrum Social de Mallorca [gener de 2009].
- Participació en el Fòrum d'Entitats Agenda Local 21, promoguda per la Conselleria de Cooperació [gener 2009].
- Proposam una campanya a Marratxí de recollida selectiva de fems [febrer de 2009].
- Demanam convocatòria del Fòrum d'Entitats de l'Agenda Local 21 [febrer de 2009].
- L'Ajuntament de Marratxí discrimina la llengua catalana. Es comunica als mitjans de comunicació [març de 2009].
- Presentam esmenes als estatuts del Fòrum d'Entitats Socials de Mallorca de l'Agenda Local 21 Local i entram en la Permanent, juntament amb GOB, PIMEM, CCOO, Fundació Deixalles i Amics de la Terra [març de 2009].
- Cafè per la Llengua, amb l'Obra Cultural Balear, dia 23 d'abril, a la plaça de l'Ajuntament, per promocionar la nostra llengua.

Cartell de la convocatòria Cafè per la Llengua.

La llengua que parlem a Mallorca,
des de fa quasi 800 anys,
HA D'UNIR I AGERMANAR
TOTS
ELS SEUS HABITANTS.
ARA està en perill i necessita ajuda.
En poques generacions podria desaparèixer.
Respecta la nostra llengua sempre!
Estima-la sense mida!
Practica-la tothorà!

Escrit entregat als assistents al Cafè per la Llengua.

- Preparació de la campanya «Cap infant amb malària» amb una paradeta per la fira de Sant Marçal [maig de 2009].
- Tres membres de la plataforma participen a un curs de formació de la UIB sobre Agenda 21 [juliol de 2009].
- Reunió pública per explicar Gent de Marratxí a persones interessades al local parroquial de St. Marçal [13 de gener de 2010].
- Conferència de l'historiador Guillem Morro, al local de Sant Marçal: «Marratxí durant els segles medievals: de la conquesta a l'any 1500» [15 de desembre de 2010].

Dins el marc de les celebracions de la
Festa de l'Estendard arreu de Mallorca
LA PLATAFORMA CIUTADANA
GENT DE MARRATXI
VOS CONVIDA A la Conferència – Debat
"Marratxí durant els segles
medievals.
De la conquesta al 1500"
(A càrrec de Guillem Morro, historiador)
Dimecres, dia 15 de desembre a les 20,30
hores al local parroquial de Sant Marçal.
En acabar, hi haurà xocolatada per a tothom.

Cartell anunciador de la conferència sobre Marratxí medieval.

- Converses amb representants polítics de Marratxí sobre el paper de les associacions ciutadanes en el desenvolupament democràtic.

8. ACTUACIONS DE LA PLATAFORMA AMB L'AJUNTAMENT: BATLE I/O REGIDORS

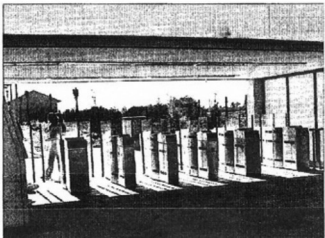
- Primera reunió amb el batle i el regidor de Medi Ambient per presentar la plataforma ciutadana Gent de Marratxí i explicar les nostres aspiracions de participació. Treball en el marc de l'Agenda Local 21. Petició de local. Reconeixement com a entitat d'interès municipal [9 de gener de 2008].
- Projecte d'elaborar una proposta a l'Ajuntament per crear una primera escola d'infants dins l'any 2008.
- Taula rodona sobre «Normes subsidiàries de Marratxí adaptades al Pla Territorial de Mallorca», al local municipal des Figueral. Intervé el batle de Marratxí, José Ramón Bauzá [19 de febrer de 2008].
- Proposta de moció oferta a tots els grups municipals per presentar al ple sobre els problemes de l'estació del tren des Figueral i de la targeta intermodal. Cal gestionar amb el SFM i la Conselleria de Mobilitat del Govern balear per rectificar la ubicació de les màquines a prop de l'aturada del bus i del pas subterrani de l'estació. La moció fou presentada i aprovada el mes de maig de 2008 [19 de febrer de 2008].

MARRATXÍ

Gent de Marratxí proposa al ple que demani millores a l'estació de tren

BMM. Marratxí. La plataforma Gent de Marratxí ha lliurat als partits que formen la corporació municipal una proposta de moció perquè la puguin incloure al proper ple que, seguint la norma, es durà a terme demà dia 26.

La proposta té relació amb la ubicació de les màquines de control de bitllets a l'entrada de l'estació del Figueral –oficialment

estació de Marratxí– que havia estat donada a conèixer per *DiB* davant les protestes dels usuaris. La plataforma demana que l'Ajuntament adopti els acords necessaris i realitzi les gestions oportunes davant SFM i la Conselleria de Mobilitat –perquè es rectifiqui l'actual ubicació de les màquines i, almanco, es col·loquin noves màquines prop de l'aturada del bus i del pas subterrani». Segons l'escrit, «per accedir a les vies, els usuaris es veuen obligats a caminar uns centenars de metres i emprar entre cinc i deu minuts, amb les consegüents dificultats, sobretot per a persones majors, gent carregada o amb criatures petites». També qüestionen la tarja intermodal, de la qual exposen una sèrie d'inconvenients, com per exemple el preu.

L'actual ubicació de les màquines obliga a fer una volta.

Informació sobre la moció al Diari Balears (25 de febrer de 2008).

- Proposta de moció a tots els grups municipals per presentar al ple per constituir el Fòrum Marratxí 21 i l'Oficina de l'Agenda 21 de Marratxí [14 d'abril de 2008].
- La plataforma és inscrita com a entitat ciutadana al Registre Municipal, després de pressionar fermament l'Ajuntament. El mes de setembre el PSM presentà la moció, però no fou aprovada [18 d'abril de 2008].
- Intervenció al ple de la plataforma ciutadana Gent de Marratxí:
 - * Volem col·laborar per a la millora de la qualitat de vida de la ciutadania de Marratxí.
 - * Pretenem exercir els drets de participació que ens reconeix la llei.
 - * Fem constar les enormes traves en les nostres relacions amb l'Ajuntament.
 - * Sol·licitam una reunió amb el batle i els membres de l'equip de govern.

INTERVENCIÓ AL PLE DE L'AJUNTAMENT DE MARRATXÍ (27-05-2008)

Sr. Batle. Sres. i srs. Regidors, Ciutadanes i ciutadans de Marratxí, Amigues i amics.

En primer lloc hem de dir que la Plataforma *Gent de Marratxí* no havia sol·licitat intervenir davant aquest Ple, si bé ens plantejàrem la conveniència de fer-ho, si hi érem convidats, per tal d'aclarir els malentesos del ple del mes d'abril. Per aquest motiu, aquesta intervenció és diferent a la que no poguérem fer el mes passat, la qual era per agrair als grups municipals d'aquest Consistori l'atenció rebuda a la nostra proposta de moció sobre les deficiències a l'estació del tren de Marratxí i de la targeta intermodal. Us expressam, doncs, ara el reconeixement que aquell dia no poguérem presentar.

Avui ens volem referir a algunes de les nostres iniciatives que creim que no s'han entès prou com volíem. Les persones que constituïm la Plataforma *Gent de Marratxí* creim que la democràcia no es manifesta sols votant cada quatre anys, sinó sobretot participant activament, des de la ciutadania, en els assumptes que ens afecten, sobre els quals tenim opinió i en som beneficiaris o en patim les conseqüències. Nomes pretenem exercir els drets de participació que ens reconeixen la *Declaració Universal de Drets Humans*, la *Constitució Espanyola*, l'*Estatut d'Autonomia*, la *Llei de Bases de Règim Local*, el *Reglament de Funcionament de l'Ajuntament de Marratxí* i el propi *Reglament de Participació Ciutadana*. Tota aquesta normativa és lletra morta si ningú no la posa en pràctica, i això tan senzill és el que pretenem des de la nostra Plataforma.

Les relacions de la ciutadania amb l'Ajuntament poden ser de participació o de confrontació. Nosaltres hem optat clarament per prioritzar la participació, és a dir, volem col·laborar activament per a la millora de la qualitat de vida dels ciutadans i de les ciutadanes de Marratxí. Ens ha sorprès, però negativament, la resposta obtinguda fins al moment present, amb l'única excepció, ja esmentada, sobre la moció referida a l'estació i a la targeta intermodal. Ho volem manifestar amb rotunditat, no per provocar enfrontaments, sinó per evitar malentesos i, sobretot, per aconseguir canvis en les actituds que dificulten l'esperit positiu i constructiu del nostre treball.

No podem entendre com a les manifestacions del senyor batlle, tant públiques com privades, a favor de la participació constructiva, segueixen després, a la pràctica, tot tipus de dificultats.

Tampoc no podem entendre la interpretació formalista del Reglament de Participació que és va fer per impedir la nostra intervenció al darrer Ple. No té cap sentit, entre altres coses, perquè se'ns va aplicar un article del Reglament que no hi era a l'exemplar que el propi Ajuntament ens havia lliurat. A dia d'avui encara no se'ns ha facilitat, per part de Participació Ciutadana, aquest "reglament modificat", malgrat haver-hi demanat.

El *Reglament de Participació Ciutadana* constitueix un reconeixement de mínims, que garanteixen la possibilitat de ciutadans i organitzacions per poder contribuir activament al bon govern de l'Ajuntament. Mai no s'hauria d'haver utilitzat amb sentit contrari, com es va fer el mes passat amb la nostra petició.

També hem de fer constar les enormes traves que trobam en les nostres relacions amb l'Ajuntament: escrits que mai no tenen resposta o, si la tenen després d'insistir de forma reiterada, només és verbal, compromisos de avisar-nos per telèfon "quan ho tinguem preparat", que mai no s'arriben a complir, entre d'altres. Just un exemple: els nostres escrits de dia 9 de gener i de dia 19 de febrer (més de tres i quatre mesos després) encara no han estat contestats. No ens conformam!, entre altres coses, perquè no pot ser que ens apliquen el Reglament en allò que us convé i no ens l'apliquen en allò que no us convé.

La *Constitució* a l'article 9.2 diu: "Correspon als poders públics promoure [...] i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social". Simplement això és el que demanem i esperem aconseguir d'aquest Ajuntament.

Per acabar, i per rompre aquesta dinàmica de manca de comunicació, aprofitam aquesta intervenció per sol·licitar al senyor batlle una reunió amb ell i amb els membres de l'equip que consideri oportú. Esperam una resposta afirmativa, que ens agradaria escoltar ara, com a senyal de bona voluntat, i esperam que aquesta reunió es pugui dur a terme abans de la propera sessió plenària d'aquest Consistori.

Gràcies per la vostra atenció.

Plataforma ciutadana *Gent de Marratxí*
Marratxí, 27 de maig de 2008

Text de Gent de Marratxí llegit al ple de dia 27 de maig de 2008.

- Reunió amb el regidor d'Economia i Hisenda per requerir-li informació sobre els pressupostos municipals. Calia una segona reunió per estudiar els pressupostos participatius. Aquesta reunió no es va fer.
- Entrevista amb representants del consistori de Marratxí. S'aconsegueix informació del Pla d'Acció de l'Agenda Local 21 a Marratxí i la documentació de les normes subsidiàries.
- Entrevista amb el batle per revisar temes pendents i cercar-hi solucions. Peticions fetes:
 - * Desenvolupament ciutadà de Marratxí.
 - * Aplicació del Reglament de Participació Ciutadana, vigent en aquest municipi.
 - * Necessitat d'un local municipal com a seu oficial de la nostra plataforma.
 - * Compromís de l'Ajuntament d'informar dels plans d'actuació.
 - * Participació de les associacions interessades en la gestió de serveis socials, culturals i esportius.
 - * Compliment de la legislació vigent sobre el català en l'àmbit municipal [10 de setembre de 2008].
- Intervenció al plenari per sol·licitar la convocatòria de les entitats ciutadanes per fer aportacions abans de l'aprovació dels pressupostos del municipi [novembre de 2008].
- Reunió amb el regidor d'Hisenda per rebre explicacions als pressupostos [novembre de 2008].
- Estudi dels pressupostos i posterior denúncia pública als mitjans de comunicació. Gent de Marratxí estudia impugnar els pressupostos municipals aprovats dos dies abans pel plenari. La decisió final es prendrà al moment en què els pressupostos passin a exposició pública [27 de novembre de 2008].
- Gent de Marratxí reclama al batle José Ramón Bauzá respecte per la llengua de Mallorca.
 - * Preocupació pel menyspreu de la llengua catalana i l'ús dominant o exclusiu del castellà.
 - * La revista municipal Terra de Fang es fa quasi íntegrament en castellà.
 - * El traductor automàtic de castellà a català de la web municipal no funciona.
 - * No es cobreix l'assessoria lingüística de l'Ajuntament.
 - * Es demana un canvi d'actitud i un pla de normalització lingüística per al nostre municipi.
 - * S'exigeix el compliment de la Llei 3/1986 de normalització lingüística [11 de març de 2009].
- Servei de correus. Es prega intervenció de l'Ajuntament perquè el servei de l'oficina de Correus a Marratxí funcioni en horari de matí i capvespre i l'atenció al públic sigui fluïda i amb personal suficient, com pertoca a la nostra població de més de 40.000 habitants [10 de juny de 2010].

*Cantarem la vida,
cantarem la nostra vida
de poble que no vol morir.
Lluitarem amb força,
lluitarem amb tota la força
per l'única possible,
perseguida, vida nostra.
I guanyarem l'esperança,
sí, pujarem al camp de l'esperança,
temps i temps negada,
arrancada i trencada.
Sí, guanyarem l'esperança,
l'esperança de viure
lliures i en pau.
Cantarem la vida,
cantarem la nostra vida
de poble que no vol morir.
Cantarem.*

Raimon

NATURA, JARDÍ I PATRIMONI AL PARC DE SANT MARÇAL

Pere Llofriu

Atès el poquíssim desenvolupament que ha tingut a les Illes el jardí paisatgista, el parc de Sant Marçal se'ns presenta com un exemple magnífic de fusió entre natura i jardí, ja que allà els dos conceptes són indistingibles. Definitivament...

JARDÍ ÉS EL PAISATGE QUE MENYS PREAM

Es tracta d'un illot de vegetació natural que ens ha quedat enmig de diverses urbanitzacions i construccions de serveis d'un municipi urbanitzat espectacularment les darreres dècades. Per això mateix, ha quedat com a zona verda urbana, és jardí perquè és un lloc protagonitzat per les plantes amb què ens delita, mantingut amb l'esment que pertoca al *jardin de plaisir*, com deien els pròcers francesos ja ben il·lustrats, tot i què encara eren al deliri de la línia recta.

Tot plegat és un cas excepcional. Ben cert que trobarem altres exemples dels elements esmentats isolats, sobretot trossos de natura residuals entre urbanitzacions que hom no sap què fer-ne. Tenim, doncs, també un exemple de reciclatge del paisatge natural, amb un cost molt inferior al de la jardineria tradicional i amb un resultat final força més agradable.

El més destacable és una col·lecció d'exemplars d'ullastres singulars, mates mosqueres i garrovers, principalment, per antigor o per les formes especials, que fan d'aquest espai un autèntic museu a l'aire lliure.

No cal dir que com a aula de natura tenim tots els elements i l'espai és ideal.

Tractant-se d'un treball de camp a partir de l'observació i l'experiència no hi ha bibliografia. Per ampliar informació o aclarir conceptes inusitats remetem als "Antecedents", al final de la comunicació, anotat d'ara endavant: "vg. ant."

UBICACIÓ I SUBSTRAT

El parc és 200 m a ponent de l'església, entre la carretera que hi arriba des del Figueral i entre els carrers de La Verònica i Joan Binimelis. L'ullastre Bo, enmig de la primera plaça, és a les coordenades $39^{\circ} 37' 25''$ i $2^{\circ} 44' 23''$. Aproximadament són 3,3 ha.

Orogràficament és una elevació mínima, plana i molt erosionada amb molt poca terra, bona part del substrat ja és la pròpia descomposició vegetal. La roca mare és visible en molts redols i arreu trobarem llits d'extracció de marès.

Era part de la pleta Gran, que més o menys coincidia amb la urbanització de Sant Marçal, ben a prop, i davant les cases de Son Verí, aleshores se'n faria l'explotació tradicional de les quintanes o pletes de garriga pobre: extracció de llenya, marès, caça i pastura principalment, alhora que també s'aprofitaven racons per plantar-hi garrovers i figueres.

Com veiem tot ajudava a l'erosió amb un resultat final d'un gruix de terra gairebé reduït a una pel·lícula, i això és justament el determinant del passat, del que hi trobam ara, ben especialment dels rabassots singulars, i que en condiciona el futur. Es tracta doncs d'un equilibri molt fràgil.

La vegetació és la típica de la *màquia Oleo-ceratonion* mediterrània (la garriga de sempre) amb forta intervenció antròpica i amb predomini absolut d'ullastre, llentiscle i pi.

Les intervencions per a la transformació en parc fins ara han estat mínimes: un camí asfaltat que continua el carrer de Binimelis (un carril bici antic), un camí de serveis tot al llarg del parc i dues «places», sense materials durs ni gairebé obra visible, amb una sèrie de taules i bancs de fusta i altres caminets i senders de connexió. A darrera hora hi ha hagut maniobres amb maquinària pesant al sector més proper a Son Verí.

ARBRES I ARBUSTS PRINCIPALS

Els ullastres (*Olea europaea*)

Són l'element principal del parc de tot punt de vista: el parc és un ullastrar. Ja hem mencionat com actua de pal de paller de l'ecosistema. N'hi ha un conjunt principal d'arbres ben fets, amb una edat estimada que s'acosta al centenari i encara amb una expectativa de vida incalculable. En neixen de llavor en abundància, aleshores la continuïtat en el futur està assegurada.

Els llentiscles (*Pistacia lentiscus*)

És l'arbust omnipresent en quasi tots els ecosistemes i probablement el major productor de biomassa verda a les Illes Balears, aquí també. Els exemplars isolats formen una semiesfera esclafada de diàmetre considerable. La mata del colze del carrer de Binimelis fa uns 3 m d'alçària i 9 d'amplària; la mata-arbre, uns 5 d'alçària i uns 12 d'amplària.

En una segona fase la mata té tendència a créixer de manera extensiva, murgona tota sola formant grans massissos tot confonent-se amb els exemplars veïns.

Els pins (*Pinus halepensis*)

Són l'altre element del parc que acaba de donar altura, endomassar i enriquir el paisatge i les perspectives pintoresques.

Individualment no han reeixit significativament, ja que pateixen d'un problema general, que és créixer massa espessos, en conseqüència creixen esquifits i adesiara torts. L'espècie és potencialment més grossa, però la manca de substrat és un factor limitant. Aclarir-los ha hagut de quedar com a feina pendent.

A les III Jornades (vg. ant.: «Arbres singulars...», pàg. 334) inventariàvem el «pi (gros) del parc de Sant Marçal, 248 cm de cintura, 16 d'alt i 16 m d'ample, esplèndid», que es va morir fa uns deu anys, i l'any passat vàrem perdre el segon més gros. Ara mateix no tenim exemplars «sobergs».

Altres arbusts

El llampúdol (*Rhamnus alaternus*) és un arbust oportunista i de transició. De llavor molt potent, les plàntules, però, són dèbils i solen créixer en comunitat espessa, a redós o dins les altres mates, com les enfiladisses. Pot arribar a fer-se un arbret considerable i plantós un quants anys, però no molts.

La lantana (*Lantana camara*) és una al·lòctona que s'ha introduït espontàniament els darrers anys amb força. De moment dona alegria i color al parc.

Dues espècies rares o úniques en tot el terme són, d'una banda, l'aladern de fulla ampla (*Phillyrea latifolia*), n'hi ha un únic exemplar, el segon que hem vist, el primer fou eliminat en confondre'l amb una mala herba; de l'altra, el marfull (*Viburnum tinus*), que n'ha aparegut un exemplar enguany, cosa que també ha passat en altres llocs que queden tancats al conills.

Ja que parlem d'espècies rares i amagades, també hi ha una mota de polipodi (*Polypodium cambricum*).

Dels garrovers, en farem un apartat especial.

Enfiladisses

Ja són la bèstia negra de la jardineria tradicional, i això que sols solen lluir bé, fins i tot a fora vila, estirades en bastiments artificials (emparrats, reixats...).

A la natura les enfiladisses es comporten com a pseudoparàsites. Són de tija feble: per aguantar-se ho fan tot embolicant-se en les plantes hostes, però encara els són d'alçària insuficient i en sortir per dalt s'emboliquen amb elles mateixes i solen fer uns apedaçats que ofeguen i deterioren parcialment l'hoste amb un resultat final poc estètic. En l'ecosistema natural, ajuden a la protecció dels nius (per a la biodiversitat) i també produeixen força biomassa verda. Aleshores una solució *salomònica* és eliminar les poc estètiques de la primera línia, perquè llueixin millor els arbusts, i que facin la seva vida en els massissos de la resta de zones.

Abundant i generosa és la clematis d'hivern (*Clematis cirrhosa*) que almenys deixa redols temporals de flors ben garrides i és poc agressiva amb les mates hoste. El xuclamel (*Lonicera implexa*) és escàs, amb les flors encara més espectaculars, però ja és indomable i acaba fent un bolic de branquilló sec. La rotgeta (*Rubia peregrina*) també fa bolics d'aquests, ara ja sense flor aprofitable, sort que encara és bo d'arrabassar. L'aritja (*Smilax aspera*) ja ho té tot: mala d'arrabassar, té pues que fan flastomar i encara s'enfila fins als pins i produeix, per variar, unes cortines de massa estranya i seca, que a més augmenta el perill d'incendi.

Les tres esparregueres típiques i comunes, per necessitat de simplificar, les podem incloure en aquest apartat.

Aula de Natura

Matetes

El cirrer de betlem (*Ruscus aculeatus*) és una altra de les sorpreses del parc, és abundant però es desenvolupa en redols amagats. Actualment algunes motes han quedat al descobert perquè s'ha eliminat la vegetació molt deteriorada que els aixoplugava. Així pateixen a l'estiu, però aguanten.

Les estepes (*Cistus albidus* i *C. monspeliensis*) sí que volen sol per lluir millor les seves flors, donant a la primavera un vestit de color extraordinari.

Altres espècies subllenyeses són la ruda (*Ruta chalepensis*), lletreres (*Euphorbia sp.*), el *Phagnalon sp.*...

PLANTES DE TEMPORADA

Són normalment anuals o geòfits (o hemicriptòfits), però ara no n'hem de fer res, d'aquestes disquisicions. El cas és que a l'estiu es moren, si més no la part aèria, així que no fan llenya pròpiament dita, tot i que poden assolir una mida considerable o, més freqüentment, extensions considerables.

Hi ha redols on les plantes llenyoses encara no s'hi han establert, potser per sobreexplotació d'altre temps o moviments de terres fa pocs anys per camins, carrers o altres maniobres. L'any 2016 es va morir un redol de mates per sequera i deixà una clariana considerable.

En aquests redols es tracta d'observar tot el que hi neix espontàniament i seleccionar les plantes que resulten més garrides (individualment o en conjunt), així en la temporada humida encara tenim jardí ben florit amb les espècies naturals, que no tenen res a envejar a les que se solen vendre als centres comercials.

La rapa petita (o de frare) (*Arisarum vulgare*) forma redols de prat molt bells i una mena de catifa verda amb les fulles en forma de cor allargat. La rapa grossa (*Arum italicum*) fa motes de fulles encara més grosses i de vegades enormes, si estan ben arrecerades, que podrien competir en concursos de cossiols.

Els albons (*Asphodelus aestivus*) són les grans «xeremies» de flors blanques que s'estenen a les clarianes. El cebollí (o albó d'hivern) (*Asphodelus fistulosus*) ha estat una de les plantes més agradoses aquesta temporada.

D'orquídies només mencionarem la bàrlia. N'hi ha mitja dotzena més de les típiques de garriga, però l'inventari de plantes, i amb més motiu d'altres éssers vius, no és objecte d'aquesta comunicació.

Na Ce trencada

ACLARIMENTS SOBRE LES ESPÈCIES LLENYOSES

En llenguatge vulgar, la paraula *mata* té dos significats: el de llentiscle (*Pistacia lentiscus*) i el de planta llenyosa de qualsevol espècie. En llenguatge tècnic, que en aquest cas també té una certa ambigüitat, una planta llenyosa és mata fins al metre i mig (la vista hi passa per damunt, aleshores és una divisió ben artificial), arbust fins al cinc metres (ja ens tapa la vista) i, si és més alt, hom sol dir que és arbre, cosa que encara condueix a errors, sobretot perquè tradicionalment hi ha hagut una «arbitris» que fins i tot ha embullat els botànics, ja que hi ha espècies que ni ells mateixos han vist mai en estat natural. En rigor, s'hauria de reservar el mot *arbre* per a les llenyoses monopodials (d'eix únic) almenys a la primera fase de creixement. Si és naturalment multicaule hauríem de dir *arbust*, independentment de l'alçària que pugui assolir. Per extravagant que sembli, una prova de com és una alzina «natural» la podem trobar a l'Oxford University Parks: estructura multicaule i hàbit subsemiesfèric.

Així doncs, al Parc el únics arbres naturals *sensu stricto* són els pins, mentre que els ullastres i els garrovers fets arbres són antròpics.

Atès que ja diuen que el sentit comú no ho és gaire, de comú, repetim-ho: el més... de tot (natural, ecològic, econòmic...) és deixar fer les plantes com són. Una darrera qüestió és que en una zona verda mediterrània el gran problema és cobrir el sol, i les mates ja el cobreixen naturalment. Si d'aquestes mates en feim arbres... enlloc d'esmolar feim osques.

Ací més que enlloc la poda tradicional no té sentit. Una altra cosa, que ja hi te poc a veure, és exsecallar (llevar es sec). A partir d'aquí un professional de la naturalesa (no de la jardineria espanyola), ja veurà com pot ajudar les plantes a reconduir la seva energia.

Dels ullastres podríem dir el mateix dels garrovers. Al parc hem tingut molta sort i ja ens hem trobat amb arbres bastant ben fets i costa poc mantenir-los. Pareix que hi té molt a veure que neixin dins una mata, aleshores tot d'una predomina una o poques branques i facilita fer-ne un arbre. Tot el contrari s'esdevé en un sementer abandonat que torna ullastrar (carrer de Joan Capó, per exemple), allà els ullastres immediatament rebenten en branques endimoniades: espesses, intricades i punxants, que per fer-ne arbres es perd tot quant s'hi posa, i tanmateix acaba guanyant l'ullaastre.

En Quatre Potes

GARROVERS POLIMORFS

Són plantats de l'era preturística. Tradicionalment es plantaven als terrenys més magres, fins i tot en racons marginals o clarianes de garriga, com era el cas present.

Com «tothom sap» els garrovers (*Ceratonia siliqua*) són arbres de conreu tradicional amb una soca-soca i una capçada d'ombra proverbial... Doncs no és exacte. Sí que és cert que hem descrit l'arbre que sempre hem vist perquè així s'ha cultivat tradicionalment, però aquesta forma no és natural, ni sabem que s'hagi demostrat que les garroves així cultivades siguin més bones. La forma típica del garrover cultivat era per facilitar l'arreglada de les garroves: espolsar, estirar i plegar teles... posar l'ase i el carro a l'ombra... En el cas d'ametlers encara caldria afegir que a davall s'aprofitava per sembrar-hi cereals. Aleshores els usos i costums de la poda tradicional, i ben especialment l'«arbritis» esmentada, no era per fer cap favor a les plantes, sinó una qüestió empresarial, o com deien els avis: «per fer un duro». Ja observàvem fa un parell de dècades que els garrovers «sempre» tenen la soca podrida (vg. ant.: «Arbres singulars...», pàg. 335).

Els garrovers naturals tampoc no són arbres, sinó arbusts, o sigui més semblants a les mates suara descrites, multicaules (sempre trauran de baix) i de forma externa semiesfèrica. La gran la majoria de fruiters són d'aquest patró i bastant més petits, per la qual cosa, amb molta més lògica, seran d'hàbit arbustiu.

Els garrovers del parc, com en molts sementers abandonats, ja han acabat la fase productiva (de fet, ja no existeix la societat que els va plantar), a més, com s'esdevé també amb les mates, el que veim ja no és el que es va plantar (o néixer), sinó una regeneració.

Així doncs, sota el nom de «garrover» tenim unes quantes formes de vegetals que només coincidiran per les fulles. D'arbres tradicionals plantosos, en queden molt pocs, però ja que han arribat fins avui lògicament es conserven. En el pitjor dels casos, hi ha molts exemplars del tot irrecuperables com a arbres, especialment per la soca podrida, aleshores s'han talat baixos i solen rebentar en vergues, normalment tornant a aquella forma hemisfèrica.

Entre i entre, tot aprofitant les marques, bonyots, nafres de vellures i destrallades i altres excrescències d'esforços per reeixir, tenim tota una sèrie d'exemplars singulars amb formes úniques que no tenen res a envejar a les oliveres més famoses (vg. ant.: «Els garroverassos de Son Macià» i «Els garrovers del parc de Sant Marçal»).

A part de tot això, i en qualsevol de les formes, s'han observat uns alts i baixos intermitents, quant a explosió i assecat de vergues, del tot desconcertants. La vellesa i la sequera segur que hi tenen a veure, però no ho expliquen tot.

TAULA D'ULLASTRES AMIDATS

ullastre	UTM	cintura 2005	cintura 2018	índex cda	anys a 2018
Bo	674 022	124	152	0,7	71
Colze	665 040	100	130	0,7	56
Enmig	658 032	79	111	0,8	45
reculat	669 034	120	150	0,7	65
W	644 033	58	86	0,7	40
W+	633 040	89	112	0,6	63
Galinot	682 055	91	117	0,6	59
Gregal	693 061	88	111	0,6	63
Clariana W	577 012	103	123	0,5	80
Portulà	609 998	123	143	0,5	93
Portulana	621 003	132	154	0,5	91
*mata-arbre	604 962	95	106	0,3	125

Els exemplars seleccionats són els que tenen la soca homologable (el més semblant a una columna). Es varen amidar l'any 2005 i s'ha repetit l'amidament el 2018. Els nombres són els centímetres de cintura (perímetre de la soca). La diferència dividida per 3,14 ens dona el diàmetre, que dividit per 13 (els anys que han passat) ens dona l'índex cda (centímetres de diàmetre anual, que és el que engreixa el tronc cada any) (vg. ant.: «Monuments de vida», pàg. 143 i 177). Dividint el diàmetre de 2018 per l'índex obtenim l'edat teòrica de l'arbre. Ara mateix no podem fer altra cosa que suposar un creixement constant.

A la primera columna assignam un nom a l'ullastre per no embullar-nos. Segona columna: coordenades UTM fus 31 (ETRS89), les de l'ullastre Bo són: X 477.674, Y 4.386.022; atès que les primeres xifres són comunes en tots, només donam les tres darreres.

La darrera fila no és ullastre, sinó la mata-arbre, l'única al parc que permet aquest càlcul.

EXEMPLARS SINGULARS

La resta d'arbusts, principalment per les característiques ambientals esmentades, francament horribles, i sobretot pel substrat, o millor dit, la manca de substrat, i ben especialment els d'edat avançada, també han estat afectats en son creixement, per la qual cosa han donat una altra sèrie d'exemplars singulars. En el cas dels ullastres estan caracteritzats principalment per les arrels superficials i els rabassots, que també han de sobresortir del nivell natural inflant-se i deformant-se. Tot plegat també té relació amb una vellesa prematura, per això aparenten una edat bastant superior a la real. Això afecta gairebé totes les espècies més grosses (vg. ant.: «Monuments de vida», pàg. 20, 124, 154 i 181).

Les mates mosqueres són les més grosses i probablement centenàries, encara que no en podem precisar gaire més, a part que el que veiem ara probablement siguin fillols de regeneració d'un exemplar anterior.

***Candidatus phytoplasma pistaciae* cf.**

És un cas clínic pendent d'estudi. Algunes mates molt velles són parasitades per un organisme poc conegut que en deforma les fulles i l'hàbit de la planta, de vegades forma una pilota, talment l'empelt de bruixa dels pins, i altres vegades, sobretot si agafa tota la planta hoste, en altres formes singulars. La mata-arbre en tenia una branca que es va eliminar en benefici de la resta. En altres exemplars ja molt vells i irrecuperables s'ha deixat.

JARDÍ NATURAL

Potser, en lloc de jardí paisatgista, ja podríem parlar directament de jardí natural. Si en el cas present s'ha fet a partir d'una garriga pobra i seca, tan sols amb els seus elements vegetals propis, imaginem les possibilitats d'una clotada humida, o amb alzines, o als voltants d'una llacuna (potser artificial), als voltants d'un torrent, racons amb polls grossos... Jardí, dèiem (vg. ant.: «Plantes de jardí...», pàg. 9), és un lloc protagonitzat per les plantes que ens deliten... que les plantes hagin de ser comprades en un centre comercial és un altre tema, que justament avui no tractam.

Fins i tot al paroxisme de la moda del jardí paisatgista anglès, quan diuen que s'arribaren a plantar arbres morts (perquè quedàs ben clar que allò era «natural», supòs), encara continuaren amb la topiària (retallera) i els «imprescindibles» templets neoclàssics: al cap i a la fi es tractava de bravejar que els sobraven doblers a cabassos.

Ací no sobra res, fins i tot els templets aquells han estat substituïts per capelletes obertes dins la vegetació, obtingudes buidant de brancam deteriorat i brossa (perdó). Per cert, en aquestes capelletes s'hi pot estar fins i tot el mes d'agost a mig dia. Si tothom en fes un ús educat i respectuós com cal, amb uns bancs allà dins hi cantarien els àngels.

Tractant-se d'un lloc natural, o gairebé, amb intervencions respectuoses al màxim, els processos ecològics continuen en bona part: ací hi ha molta biomassa verda, aucells, insectes, fongs... amb nius, bolets, flors... hi ha vida i es fabrica oxigen. Ja hem dit que les plantes, i ben especialment els arbusts, s'han potenciat perquè llueixin tant com puguin. Fins ara no ha calgut sembrar ni plantar res, l'aigua és la que plou, no cal cavar ni anar amunt i avall amb cossiols,

terra, pedres... En comparació a la jardineria convencional presenta una quantitat d'avantatges que requeririen una ponència a part, o un llibre, aquí només les enumeram.

En Tres de Bastos

Si les principals despeses inherents al jardí tradicional ací no es donen, els costos de manteniment també són força inferiors. De fet, el manteniment d'aquest parc ha suposat l'equivalent de 0,5 jardiners i no consta que tingui pressupost assignat; això ha estat els darrers anys, els anteriors foren més irregulars i amb temporades d'abandonament. El parc convencional d'aquesta mida més proper és el parc Mediterrani de Son Macià, que té tres jardiners adjudicats i una bona despesa variable per a reposicions materials, a més de la doblada de disseny, instal·lació i construcció. Ja al centre de Palma, el parc de les Estacions haurà costat una fortuna i és encara més lleig.

També hi ha hagut intervencions extres, al parc, però la majoria per causes alienes al que estam parlant. La processonària, per exemple, forma part del micro ecosistema i les «necessitats» prioritàries dels pins ja hem dit que són unes altres. Les fumigacions són la resposta a una síndrome psicossocial (i antinatural). Per acabar-ho de compondre la darrera modalitat és fumigar amb maquinària pesant que per arribar per tot «necessita» atropellar els arbusts.

El concepte de plaga és antròpic a partir d'interessos diversos (econòmics, religiosos...). A la natura no hi ha plagues. Les cuques ajuden a descompondre les fulles dels pins, uns depredadors menjaran cuques, o ja se n'encarregaran els bacteris... Ecologia de manual.

Precisament en la teoria, i ben especialment en la didàctica, de les zones verdes tradicionals hom hi sol incloure l'ecologia, que en aquest cas ja és més una entelèquia que una realitat. No diguem ja les «zones dures», encimentades, on parlar d'ecologia fregaria el ridícul. La tudada d'aigua, per exemple, en molts casos seria per prohibir, si quasi tot és gespa molt pitjor i si, a més, acaba en un mosaic de clapes grogues i terroses ja no té sentit.

La moda de «sebram flora mediterrània», comptat i batut, és poca cosa més que un eslògan. L'autèntica flora mediterrània és la que es destrueix amb cada construcció o simple arrasada del sòl, que encara n'hi ha que en diuen, d'això, «fer net».

PERILLS

Tot, és un perill.

El gran «defecte» de la natura és que es pot destruir immediatament, però per a la regeneració calen dècades (suposant que deixam d'insistir en destruir). Que aquesta destrucció pugui ser per desconeixement o «un malentès» no acurçarà les dècades de recuperació. Aleshores, tot apunta cap allà mateix: la necessitat inqüestionable de conservar el que ens queda, i més en un lloc com aquest on qualsevol agressió pot fer un mal irreparable. No parlem només d'un incendi potencial o més urbanització, tan sols passar per damunt una mata amb un tractor... ja tornam a la casella de sortida.

La maquinària pesant ací ja s'hauria d'haver prohibit fa temps. Fora dels camins establerts o les clarianes, si és imprescindible, hauria de tenir un vigilant per a cada roda, i naturalment prioritzar la integritat dels arbusts per sobre de qualsevol ocurrència.

De com pot acabar, aquest parc, basta mirar just davant: els ficus pirulins del supermercat o la pastera torta... podem comparar les zones verdes dels voltats fins on vulguem: fins a l'alcàsser de Còrdova o fins a l'Algarve.

Mata de Jonàs

Fa uns trenta anys es va trasplantar l'olivera de l'Ajuntament procedent de sa Comuna. Era un exemplar que feia conjunt amb els ullastres singulars esmentats, però els encarregats d'aleshores trobaven que aquell socot «feia pagès» i l'olivera es va enterrar un metre de més de profunditat.

La professionalitat en jardineria no ha millorat gens des d'aleshores (vg. ant.: «Jardineria: una altra activitat per reconvertir»), i si apareix algú que tingui la tan escaïnada «formació», ben probablement haurà estat en sentit contrari.

A les III Jornades d'Estudis Locals (1999, publicat 2002, pàg. 332; vg. ant.: «Arbres singulars...») dèiem: «*El Pinaret de s'Hort d'es Caülls [com a conjunt singular d'arbres] És una mena de zona verda "marginal" que ens ha quedat al Figuerà, entre el torrent d'es Caülls i la via del tren, davant les runes de l'antic molí d'aigua d'es Caülls. És tot un pinar esplèndid amb exemplars majestuosos [...]. En realitat, apart de règims urbanístics i viaris, aquesta zona forma part d'un*

tot paisatgístic amb el pinaret del carrer Villardonpardo a es Figueral [...] i amb el ja mencionat Conjunt singular dels Pins de sa Via; mentre que per altra banda, tot el torrent d'es Caülls (Coa Negra), des de la carretera de Bunyola fins al polígon Industrial, és una àrea de d'extraordinari valor paisatgístic i ecològic: els seus valors i elements a destacar són tants, que es recomana un estudi especial i un pla de protecció i regeneració d'aquesta zona.»

Ves per on, a part del Festival Park, que probablement ja estava en marxa, a posteriori en aquesta zona que era «un tot paisatgístic» s'hi han fet pisos, grans magatzems i un parc temàtic de trens, entre d'altres construccions pròpies de zona urbana. Així doncs, la mateixa inèrcia de l'expansió urbanística ja és suficient per fer desaparèixer tot el que hem mostrat.

La “necessitat” d'aprofitar un lloc tan agradable com aquest, atès que ja s'han arrasat els voltants, per exemple per fer paelles per celebrar el dia de Medi Ambient, o fer un circuit de bici-cross, o que en un futur faci falta carril patinet que hagi de xapar el parc dalt-baix... també tenim votants que es queixen perquè els arbres fan massa arrels i fulles que són brutor... Tot això són perills potencials.

Estam parlant d'una ametla que ha caigut de punta i encara s'aguanta.

En Tort

ANTECEDENTS

- Llofriu, Pere (1987).* «La jardineria: una altra activitat per a reconvertir». *El Mirall*, núm. 10 i 13.
- (1994). *Les plantes de jardí a les Balears*. Palma: Miquel Font editor.
 - (2002). «Els arbres singulars de Marratxí». *A III jornades d'Estudis Locals*. Ajuntament de Marratxí.
 - (2006). *Monuments de vida*. Palma: El Gall editor.
 - «El futur parc de Sant Marçal». *Pòrtula*, núm. 226.
 - «Els garroverassos de Son Macià». *Pòrtula*, núm. 239 (2001) i 256 (2002).
 - «Garrovers del parc de Sant Marçal». *Pòrtula*, núm. 272.

